

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA BOSANSKI, HRVATSKI I SRPSKI JEZIK

ZAVRŠNI RAD

Udžbenici i priručnici za nastavu maternjeg jezika

Mentor:

Prof. dr. Muhidin Džanko

Studentica:

Elma Ljutić

juni, 2024.

UNIVERSITI OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF BOSNIAN, CROATIAN AND SERBIAN
LANGUAGE

FINAL THESIS

Textbooks and manuals for teaching the mother tongue

Supervisor:

Prof. dr. Muhidin Džanko

Student:

Elma Ljutić

June, 2024.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Pojam i predmet metodike nastave maternjeg jezika.....	2
3. Pojava prvih udžbenika.....	5
4. Konceptija savremenog udžbenika	9
4.1. Idejno-filozofska osnova udžbenika.....	14
4.2. Udžbenik kao nosilac sadržaja odgoja i obrazovanja.....	14
4.3. Didaktičko-metodičko oblikovanje udžbenika.....	15
4.4. Jezičko-stilsko oblikovanje udžbenika	16
4.5. Likovno-grafičko oblikovanje udžbenika.....	17
5. Udžbenik u rukama učenika i nastavnika.....	19
6. Istraživanje koncepcije udžbenika za VI, VII, VIII i IX osnovne škole.....	21
6.1. Pravopis i pravogovor u udžbeniku <i>Naš jezik</i> za šesti razred osnovne škole	22
6.1.1. Lingvometodički predlošci u <i>Našem jeziku</i> za šesti razred osnovne škole	27
6.1.2. Metodička obrada nastavne jedinice Interpunkcijski i pravopisni znaci / Rečenični i pravopisni znakovi	30
6.1.3. Metodička obrada nastavne jedinice Pisanje po diktatu s težištem na sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi / Provjeri pravopis na primjerima diktata	31
6.1.4. Analiza metodičkog instrumentarija i ilustracija udžbenika za šesti razred osnovne škole	33
6.1.5. Zaključci.....	38
6.1.6. Anketa	39
6.1.7. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti.....	44
6.2. Morfologija u udžbeniku <i>Naš jezik</i> za VII razred osnovne škole.....	51
6.2.1. Lingvometodički predlošci u <i>Našem jeziku</i> za sedmi razred osnovne škole.....	53
6.2.2. Metodička obrada perfekta u udžbenicima za sedmi razred osnovne škole	56
6.2.3. Metodička obrada glagolskih priloga u udžbenicima za sedmi razred osnovne škole	60
6.2.4. Analiza metodičkog instrumentarija.....	62
6.2.5. Ilustracije u udžbenicima za sedmi razred osnovne škole	63
6.2.6. Zaključci.....	65
6.2.7. Anketa	66
6.2.7. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti.....	69
6.3. Sintaksa u udžbeniku <i>Naš jezik</i> za VIII razred osnovne škole	74
6.3.1. Lingvometodički predlošci.....	76

6.3.2. Metodička obrada nastavne jedinice <i>Nezavisnosložene rečenice</i> u udžbenicima za osmi razred osnovne škole	77
6.3.3. Analiza metodičkog instrumentarija.....	80
6.3.4. Ilustracije.....	82
6.3.4. Zaključci:.....	84
6.3.5. Anketa	84
6.3.6. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti.....	87
6.4. Tvorba riječi u udžbeniku <i>Naš jezik</i> za IX razred osnovne škole.....	91
6.4.1. Lingvometodički predlošci u udžbenicima za deveti razred osnovne škole.....	93
6.4.2. Metodička obrada nastavne jedinice <i>Tvorba riječi</i> u udžbenicima za deveti razred	93
6.4.3. Analiza metodičkog instrumentarija.....	98
6.4.4. Ilustracije.....	101
6.4.5. Zaključci.....	103
6.4.6. Anketa	104
6.4.7. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti.....	109
7. Zaključak	113
Literatura:	115

Sažetak

U ovome radu govorit ću o udžbenicima i priručnicima u nastavi maternjeg jezika. Pažnja će biti usmjerena na udžbenike i priručnike za osnovne škole. Na početku, jedan dio rada, posvetit ću nastavi maternjeg jezika ukazujući na metodiku nastave, kako bih objasnila maternji jezik, metode i oblike rada koji će mi biti od koristi za kasniju analizu udžbenika. Najviše pažnje posvetit ću poređenju udžbenika za učenike od šestog do devetog razreda osnovne škole, ukazujući na metodičku obradu nastavnih jedinica, ali i na eventualne pogreške, ispravke i analizu zadatih zadataka. Također, govorit ću o ilustrovanosti udžbenika i načinu na koji je ona povezana sa sadržajem lekcije i zadacima. Nakon analize udžbenika slijedi anketa u kojoj će učenici pokazati svoje znanje o nekoj oblasti, ali i dati svoje mišljenje o udžbenicima koje koriste. Kao završni dio unutar svakog poglavlja slijedi metodička obrada nastavne jedinice.

Ključne riječi: maternji jezik, metodika, udžbenici, *Naš jezik*, analiza.

Summary

This paper aims to discuss textbooks and manuals in teaching the mother tongue. I will be focusing on textbooks and manuals used in primary schools. First, one part of my paper will be devoted to the teaching of the mother tongue, pointing out the teaching methodology, in order to explain the mother tongue and the methods that will be useful to me in further analysis of the textbooks. I will give my utmost attention to comparing textbooks for students from the sixth to the ninth grade of primary school, pointing out the methodology of certain teaching units as well as possible errors, corrections and analysis of the tasks given. I will also be discussing the illustration of textbooks and its connection with the content of the lesson and the tasks. After the textbook analysis there will be a survey which will show student's knowledge of a certain area but also give their opinion about the textbooks they use. As the final part within each chapter there will be detailed plans of the teaching unit.

Key words: mother tongue, methodology, textbooks, *Our language*, analysis.

1. Uvod

Uvodni dio posvećen je metodici nastave maternjeg jezika. Da bih došla do analize udžbenika, prvenstveno ću objasniti neke od ključnih termina koji su od velikog značaja za nastavu maternjeg jezika.

Maternji jezik je fundament čitavog općeg obrazovanja učenika. Položaj maternjeg jezika kao nastavnog predmeta u sistemu nastave određen je značajem jezika u životu društva, uopće. Bez dobrog vladanja jezikom nije moguć nikakav spoznajni rad zato što je jezik nerazdvojivo i neposredno vezan s mišljenjem. Maternji jezik u sebi krije ogromne mogućnosti za svestran učenikov razvoj. Ovladavanje jezikom je ključni preduslov za uvođenje učenika u sistem znanja i u nauku.

Nakon kratkog prikaza posvetit ću se udžbenicima, kako bih započela sa temom završnog rada. Prvenstveno, u kratkim crtama potrebno je prikazati historijski razvoj udžbenika kako bih došla do koncepcije savremenog udžbenika te poređenja sa udžbenicima iz ranijih perioda, ukazujući na njihove bitne razlike. Udžbenik, kako ćemo vidjeti, nije oduvijek imao istu ulogu i značaj u nastavi, nego se to mijenjalo kroz historiju mijenjanjem koncepcije udžbenika te njegove prilagodbe učenicima različitog uzrasta. Istim udžbenikom se ne mogu koristiti djeca različitih uzrasta, jer se njihovim odrastanjem mijenjaju i njihova interesovanja kao i intelektualne sposobnosti da tekst, zadatke ili interpretaciju doživljavaju i interpretiraju na drugačiji način.

Savremeni udžbenik u centar dovodi učenika pa jedan dio rada, prije analize, posvetit ću odnosu između udžbenika i učenika. Savremeni udžbenik dosta pažnje posvećuje ilustraciji, zadacima i oglecima koji su sastavni dio udžbenika. Svaki od ovih sastavnih dijelova se drugačije interpretiraju, postavljaju i rješavaju u odnosu na uzrast učenika. Ilustracija, zadaci i ogleci ne mogu biti isti za učenike šestog i učenike završnih razreda, jer su i njihova viđenja, a i očekivanja različita. Glavni dio rada obuhvata analizu udžbenika *Naš jezik*, od šestog do devetog razreda. Posebnu pažnju ću posvetiti pravopisu, morfologiji, tvorbi i sintaksi te načinu na koji su te oblasti objašnjene u *Našem jeziku*, poredeći pritom barem dva udžbenika. Unutar istraživačkog rada nalazi se anketa koju sam obavila sa učenicima. Pri poređenju udžbenika bitno je obratiti pažnju na učenikovo znanje iz oblasti o kojoj se govori te načinu na koji učenik stječe to znanje. Nastavnik je prenosilac znanja, ali udžbenik je veoma bitan

faktor za samostalan rad učenika i zato je od velikog značaja da udžbenički sadržaj bude kvalitetan i od koristi učeniku.

2. Pojam i predmet metodike nastave maternjeg jezika

Materinski se jezik određuje kao rođeni jezik kojim govori osoba. Ona je taj jezik preuzela od svojih predaka ili od svoje okoline kao rezultat svjesnog učenja. Materinski se jezik uči nesvjesno, oponašanjem govora obitelji i šire društvene sredine. Šira društvena sredina čini mjesto u kojem se uči prvi jezik. Stoga se jezik što ga učimo od šire društvene sredine (šire od obitelji) naziva i mjesnim (lokalnim) jezikom (govorom). Šira društvena sredina od mjesta jeste zavičaj. Jezik te šire društvene sredine naziva se zavičajnim jezikom. U stručnoj se literaturi (osobito metodičkoj) termin maternji jezik, zavičajni (pokrajinski, regionalni) jezik uzimaju kao sinonimi.¹

Osnovni zadatak proučavanja maternjeg jezika jeste osposobiti učenike za komunikaciju na standardnom jeziku, ali i ostvariti zanimanje učenika za jezik te interakciju s drugim jezicima ili interakciju između jezika i književnosti. Komunikacijska osposobljenost učenika se razvija slušanjem, govorenjem, čitanjem i pisanjem. Svaka ova etapa u nastavi maternjeg jezika ima svoje mjesto: slušanjem učenik usvaja jezik i postaje mu čulniji i bliži; govorenjem razvija komunikacijsku vještinu; čitanjem uviđa sadržaj kojim se koristi ili kojim se treba koristiti; pisanjem razvija ortografiju i sistem pamćenja.

Nastavni sat² maternjeg jezika uslovljen je koliko stepenom obrazovanosti učenika, toliko i složenošću usvajanja nastavnog gradiva iz jezika. Sadržaj nastave bosanskog jezika određen je nastavnim planovima i programima na osnovu kojih se vrši i realizacija nastave bosanskoga jezika. Nastavni plan je *osnovni školski dokument koji propisuje odgovarajući državni organ (najčešće Ministarstvo prosvjete). S formalne strane to je tabelarni pregled potrebnih podataka koji se odnose na određenu vrstu škole.*³

¹ Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005: 36.

² Nastavni sat je vremenski omeđena organizacijska jedinica odgojno-obrazovnog procesa, koja traje 45 minuta, a može trajati i 90 minuta, ukoliko je uspostavljen tzv. blok-nastavni sat ili 30 minuta, kada je uspostavljeno skraćivanje nastavnog sata.

³ Stevanović, Marko, *Didaktika*, R & S, Tuzla, 1998: 104.

Nastavni predmet Bosanski jezik se izvodi prema različito organiziranim afinitetima učenika te upotrebom različitih metoda. Riječ metodika predstavlja *svrsishodno provođenje nekog posla*⁴. Području metodike pripada sve što se događa u procesu poučavanja kao prijenosu znanja i iskustva.

*De Zan određuje metodiku kao samostalnu naučnu disciplinu koja proučava zakonitosti nastave pojedinog nastavnog predmeta. Ona je prije svega određena metodama i sadržajem pojedinog nastavnog predmeta, koje učenici stiču određenim metodičkim postupcima. Iz toga proističe i njeno prakseološko i naučno značenje. To znači da se u vaspitno-obrazovnom procesu primjenjuju postojeća praktična iskustva i teorijske spoznaje koje ga unapređuju i podižu njegovu učinkovitost.*⁵

Dragutin Rosandić metodu objašnjava općenito i specifično za nastavu. Riječ metoda (grč. *methodos*) znači put, način kojim se dolazi do cilja. Metoda je način spoznavanja, sistem pravila u proučavanju i otkrivanju pojava. Temeljne odrednice metode su: predmet otkrivanja, proučavanja, spoznavanja, subjekt koji otkriva, proučava, spoznaje i cilj koji se želi postići.⁶

Stjepko Težak navodi tri vrste metoda nastave jezika:

1. Osnovne metode (dijaloške, monološke, tekstovne, demonstracijske metode);
2. Metode zajedničke za više osnovnih metoda (metoda slušanja, promatranja, razmišljanja);
3. Podvrste osnovnih metoda (dijaloške metode se razvrstavaju prema stepenu učeničke samostalnosti: vezani razgovor, usmjereni razgovor, slobodni razgovor; monološke metode upućuju na metode deskripcije, naracije, ekspozicije; tekstovne metode su podijeljene prema kriterijima glasnosti, interpretativnog čitanja, logičkog čitanja koje je usmjereno spoznajnim zadacima; demonstracijska metoda je vizuelna metoda koja je predstavljena nekim predmetom, slikom, prezentacijom ili sličnim.).⁷

Ne treba posebno izdvajati metodu razmišljanja, s obzirom da nijedna od navedenih ne može biti lišena razmišljanja. Isto tako, monološka i dijaloška metoda nije ostvariva bez slušanja, kao što ni metode crtanja, pisanja, čitanja ne mogu se odvojiti od promatranja.

⁴ Simić, Kojo, *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet, Brčko, 2015: 6.

⁵ Isto, 7.

⁶ Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005: 70.

⁷ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1996: 182 – 191.

Kada govorimo o nastavnim oblicima, trebamo uzeti u obzir da svaka nastavna jedinica zahtijeva drugačiji pristup. Jedna nastavna metoda i nastavni oblik uspješno realizirani za jednu nastavnu jedinicu možda nisu pogodan izbor za neku drugu. Svaka nastavna jedinica, da bi bila uspješno realizirana, često iziskuje smjenu različitih metoda i oblika i u okviru jednog nastavnog časa. Razlikujemo nekoliko različitih nastavnih oblika:

1. Frontalni rad – i dalje je prisutan frontalni oblik rada, iako se kazuje da taj oblik posjeduje mnoštvo nedostataka. U poređenju sa individualnim i grupnim radovima, koji iziskuju mnogo pažnje i vremena, frontalni rad je dosta ekonomičniji. Mada, u nastavi jezika, u različitim demonstracijama, svakako je i dalje bitan ovakav oblik rada, s obzirom na to da se ponekad nastavnik mora obraćati svima učenicima, kako bi uopće učenici došli do saznanja samostalnog rada ili rada u grupama. Zato kažemo da ovaj oblik rada posjeduje i svoje pozitivne osobine:
 - a) učenici nastupaju kao veći kolektiv i stječu prve navike ka ostvarenju zajedničkog rada;
 - b) svim učenicima je omogućeno da stječu isto znanje;
 - c) frontalni oblik rada povećava nastavnikovu kreativnost;
 - d) konfrontirajući s većim brojem učenika pojedinci lakše spoznaju svoje sposobnosti;
 - e) frontalni oblik rada razvija kolektivni takmičarski duh;
 - f) komunicirajući s cijelim razredom, učitelj može djelovati na učeničku zajednicu snažnije nego u oblicima posredne nastave.
2. Grupni rad – u nižim razredima djeca su sklona grupisanju i zajedničkom rješavanju postavljenih zadataka. Nastavnik će na časovima maternjeg jezika vrlo često podijeliti učenike u grupe, od kojih će svaka grupa imati svoj zadatak. To bismo, na primjer, mogli uraditi tako što bismo učenicima dali rečenicu u kojoj jedna grupa ima za zadatak da odredi zavisnosložene ili nezavisnosložene veze među rečenicama, druga grupa bi imala zadatak da uradi sintaksičku analizu, a treća morfološku analizu rečenice. Grupni radovi su dosta efikasniji u interpretaciji književnog teksta, gdje se razvija učenička svijet, sugeriranje, prihvatanje ili negodovanje drugih mišljenja. Dok, na časovima gramatike, „kolektivno znanje“ se ponovo prenosi od jednog ili manjine učenika, pa s obzirom na to veoma često na časovima gramatike efikasnije su se pokazali individualni radovi.

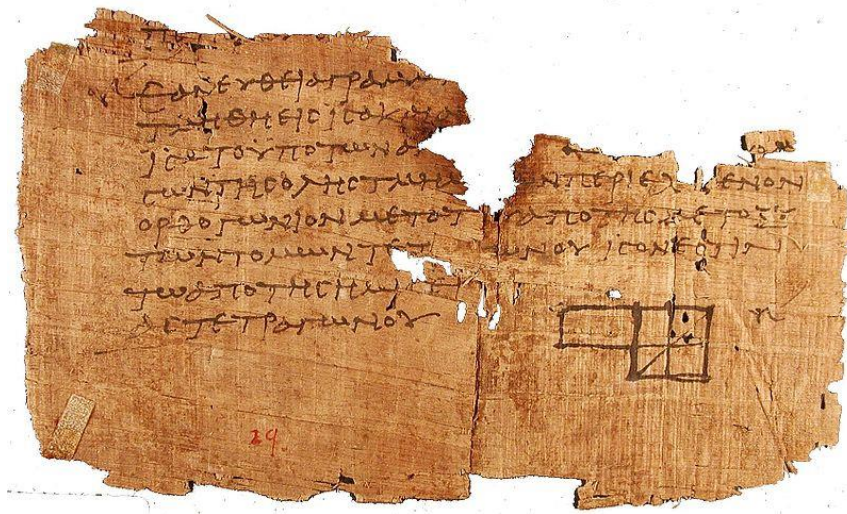
3. Individualni rad – ističe se kao moderni nastavni oblik koji na najbolji način otklanja učenički pasivizam te pomaže učeniku pri razvijanju svojih stvaralačkih sposobnosti. Frontalni oblik, pa kada i učenika stavi u poziciju učitelja, ponekad može izazvati nerazumijevanje i nerazumljivo predavanje nastavne jedinica. S druge strane, grupni rad pasivnim učenicima je bijeg od rješavanja problema, jer problem prepuštaju aktivnim učenicima. Individualni rad je najbolji oblik rada u kojem će učenik moći pokazati koliko je nastavnu jedinicu razumio ili nije. Ovakav oblik rada podstiče učenika, razvija učeničku svijest, dolazi do izražaja učeničko zapažanje, primjena, a samim time i bolji protok informacija, odnosno bolje pamćenje. U nastavi gramatike možemo primjenjivati različite tipove individualnog rada: rad pomoću nastavnih listića, ankete, algoritmizacija te najučestaliji oblik rada – rad sa udžbenicima.

3. Pojava prvih udžbenika

Udžbenik je star koliko i škola i nastava u njoj. Prve udžbenike izrađivali su nastavnici. Bili su u obliku pločica ili su to bile sveske pisane prvoshodno za nastavnikove potrebe. Prva preteča savremenog udžbenika je rukopis s početka prvog vijeka prije naše ere, a koji je kodifikovao rezultate nauke o jeziku – *Denys de Thracea*. Taj udžbenik je ostao osnovna školska knjiga sve do XII vijeka kada je zamijenjen jednom vrstom katehizisa⁸. Iz ovog rukopisa je proizišla latinska gramatika i time se njegov utjecaj širio. Više udžbenika za

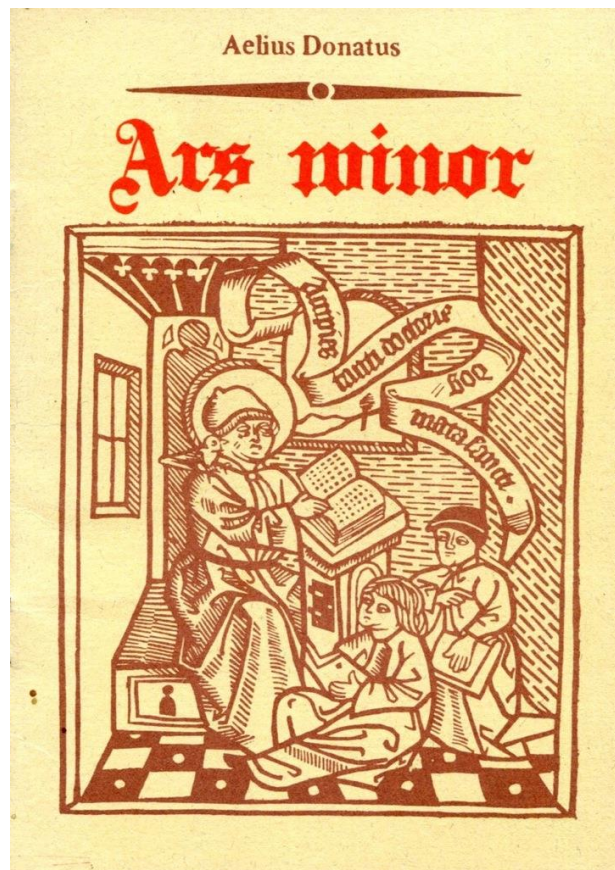
⁸ Knjiga sa pitanjima i odgovorima iz područja vjeronauke. / Didaktičko, poučno djelo koje izlaže temeljne principe neke nauke uopće, ne samo vjerske.

naučne potrebe proizilazi iz helenističkog doba, a najčešće se izdvajaju Euklidovi *Elementi*.

Slika 1: Najstariji sačuvani fragment *Elementata*. Ovaj fragment sadrži petu teoremu iz druge knjige.

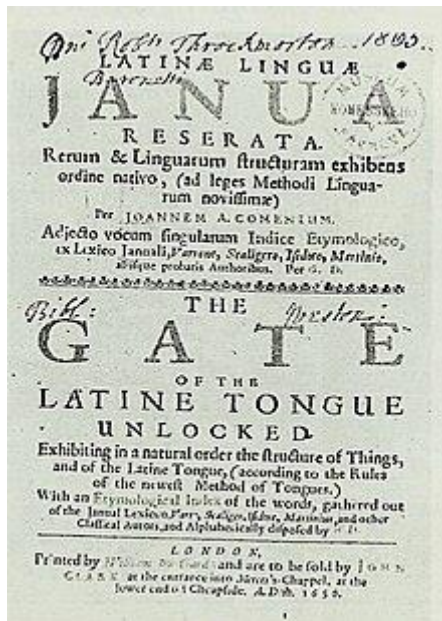
Međutim, sve to nisu bili udžbenici u punom smislu te riječi, nego su to više bili tekstovi koji nisu pisani u pedagoške svrhe, već u općekulturne. Prva školska knjiga, koja je sadržavala elemente udžbenika, bio je udžbenik latinskog jezika *Ars Minor*, Elija Donata iz četvrtog vijeka.

Slika 2: Elijeva gramatike, pisana u formi pitanja i odgovora o vrstama riječi, a kao udžbenik korištena sve do kraja XVIII vijeka.

Prvi udžbenici su dugo vremena imali ograničenu upotrebu i koristili su ih samo učitelji kao sredstvo za nastavu, ali ne i kao sredstvo za učenje i rad učenika. Tekst u takvim udžbenicima nije bio prilagođen djetetu, niti njegovim interesima. Vremenom, on u nastavi zauzima dominantno mjesto. Od sredstava za rad postao je predmet rada učenika. Jan Amos Komenski⁹, u XVII vijeku, kada su razvojem štamparstva stvoreni uslovi za široku upotrebu udžbenika, smatrao je da su udžbenici neophodni i nastavnicima i učenicima. Njegovo djelo *Otvorena vrata jezika* je vrsta zbornika predstavljenog kao vježbaonica djeci za učenje latinskog jezika. To je prvo djelo u kojem se ostvaruju udžbenički segmenti, odnosno u kojem je pažnja usmjerena na dijete – svaka riječ je ilustrovana, pa se time jezička nastava oslanja na posmatranje.

⁹ Češki pedagog, veliki reformator odgoja i obrazovanja, iz 17. vijeka. Bio je posljednji biskup 1632. Českobratskog reformacijskog pokreta, tzv. Jednoty bratske; teolog svjetskoga glasa, pedagog, filozof i književnik. Cilj njegove pansofije je bio dosegnuti životnu mudrost svega onoga što je za slobodnu ljudsku egzistenciju neophodno.

Slika 3: Naslovna stranica engleskog izdanja iz 1656. godine

Prosvjetiteljski pokret u XIX vijeku posebnu pažnju obratio je poslovima narodnog obrazovanja i doveo do pojave školskih udžbenika u mnogo većem broju, kao i formiranja izdavačkih kuća specijalizovanih za školska izdanja. Konstantin Dimitrijević Ušinski¹⁰ kao obrazac novog udžbenika predstavio je svoj *Maternji jezik*, udžbenik s priručnikom za učitelje, u kome se učenicima ne saopćava samo određena suma znanja, nego se pomoću sistema uvježbavanja rukovodi i njihovim usvajanjem. Knjigu karakterizira shvatanje dječije psihe, a u njoj je raznovrsni materijal za upoznavanje maternjeg jezika.

Veće promjene omogućene su tek nakon Drugog svjetskog rata razvitkom nove didaktičke doktrine, što je omogućilo pojavu modernog udžbenika. Osnovna mana tradicionalnog udžbenika ogledala se u tome što su oni u sebi sadržavali maksimalno razvijenu građu programa nastavnog predmeta kojom u procesu nastave treba ovladati. U većini tih udžbenika se upotrebljavao eksplikativan način obavještanja o pitanjima koja u sebi sadrže te je učenik bio primoran da doslovno slijedi tekst.

U početku udžbenik je bio isključivo školska knjiga, ali vremenom i daljim razvitkom škole i školske nastave udžbenik sve više prestaje biti školska knjiga i sve više počinje biti knjiga za samostalan rad učenika.

¹⁰ Ruski pedagog. Utemeljitelj ruske pedagoške misli. Posebnu pažnju u odgoju pridaje proučavanju maternjeg jezika i prirode i razvijanju mišljenja te ističe uzajamnu povezanost teorije i prakse odgajanja.

4. Konceptija savremenog udžbenika

Udžbenik je specijalno napisana školska knjiga prilagođena tipu škole, određenom nastavnom predmetu, uzrastu i psiho-fizičkim predispozicijama učenika te propisanom i verifikovanom nastavnom planu i programu.

Stjepko Težak navodi nekoliko primjera različitih udžbenika u nastavi hrvatskog jezika:

- udžbenik samo s jezičkim gradivom,
- udžbenik s gradivom za nastavu jezika i usmenog i s pismenog izražavanja,
- udžbenik s gradivom iz svih područja nastave hrvatskog jezika (književnost, gramatika, pravopis, vježbe pismenog i usmenog izražavanja, scenska i filmska kultura)¹¹

Prema načinu upotrebe Težak navodi da jezički udžbenik može biti namijenjen:

- samostalnom učenju,
- za učenje sa nastavnikom,
- za učenje kod kuće nakon nastavnikove obrade u školi,
- za učenje sa nastavnikom i samostalno utvrđivanje kod kuće.¹²

Kao i rezultati u bilo kojem ljudskom radu i ishodi učenja ne zavise od ciljeva i zadataka koji trebaju biti realizirani, već i od sredstava rada posredstvom i pomoću kojih se postavljeni ciljevi treba da ostvare, odnosno određeni programi elaboriraju. Da bi se obrazovni ciljevi ostvarili obrazovni rad mora biti potkrijepljen odgovarajućim sredstvima. Jedan od sredstava koji se prijeko koristi u svim oblicima rada je udžbenik. Udžbenikom se koriste i nastavnici i učenici – nastavnici kako bi svakodnevno obnavljali stečeno znanje i prenosili ga učenicima, a učenici kako bi se posvetili nastavnoj jedinici, razmatranju i kako bi samostalno razumjeli sve ono o čemu je nastavnik govorio.

Među svim nastavnim sredstvima koji se koriste i koja pomažu u elaboriranju obrazovnog programa, udžbenik predstavlja i najstarije i najznačajnije nastavno sredstvo. Bitno se razlikuje od ostalih sredstava koja se koriste u školskoj nastavi, jer udžbenik je istovremeno i izvor znanja i sredstvo za njegovo prenošenje. Pri pojavi udžbenika, a zatim i relativno dugo, glavna funkcija gradiva je bila pružanje informacija o određenom gradivu. Savremeni

¹¹ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1996: 87.

¹² Isto.

udžbenik pored teksta o nekoj tematici sadrži i razradu teksta – pitanja, zadatke, probleme koji se stavljaju ispred učenika, različita objašnjenja, tuđa iskustva.

*Svaka knjiga, bez ikakve posebne pedagoške obrade, može biti nastavno sredstvo, ali ne i udžbenik.*¹³ Udžbenici, kao knjige za učenje, od knjiga za čitanje bitno se razlikuju, ne samo funkcijom i oblikovanjem, nego i postupkom izrade – knjige za čitanje, pisanjem dobijaju finalan vid u kome se stavljaju u komunikaciju s čitaocima, dok knjiga za učenje je složena procedura koja traje sve dok je udžbenik u eksploataciji, a u kojoj sudjeluje i autor i čitav niz stručnjaka. Jezik udžbenika mora biti prilagođen i usklađen prema djetetovom razvoju i stepenu poznavanja jedinice o kojoj se govori u udžbeniku. Iz tog razloga potrebno je izbjegavati veliki broj tuđica, složenih izraza, višestrukosloženih rečenica te ostalih segmenata koji utječu na razumijevanje udžbeničkog teksta.

Koncepcija udžbenika se razlikuje zavisno od njegove namjene, međutim svaki od udžbenika treba ispuniti zadana očekivanja.

*Pod koncepcijom udžbenika razumijeva se takav stručno-pedagoški dokument koji razmatra i utvrđuje opće i posebne metodološke postupke u procesu stvaranja udžbenika, kao zahteve i standarde u pogledu kvaliteta udžbenika.*¹⁴

Koncepcija udžbenika, kao osnova stvaranja udžbenika kakvog želimo, bi trebala odgovoriti na nekoliko pitanja:

- posebnost udžbenika,
- sadržaj udžbenika,
- principi izbora sadržaja,
- odnos udžbenika prema odgojno-obrazovnim zadacima i programu rada,
- didaktičko-metodički zahtjevi,
- jezičko-stilski zahtjevi,
- estetski izgled udžbenika.

Udžbenik se oblikuje prema didaktičko-metodičkim elementima. Posjeduje pet gradivnih elemenata svoje gradivne funkcije:

- informacijski,

¹³ Prokić, Bogoljub, *Prilozi teoriji udžbenika*, Beograd, 1984: 44.

¹⁴ Makić, Josip, *Koncepcija savremenog udžbenika*, Zagreb, 1986: 48.

- motivacijsko-stimulacijski,
- usmjeravajući,
- racionalizacijski,
- interpretacijski.

Prve tri funkcije usmjerene su na učenika, posljednje dvije na nastavnika. Dimitri Dimitrijević Zuev se suprotstavio ovakvoj koncepciji, navodeći da je udžbenik isključivo knjiga za učenika, a ne za nastavnika. Navodi sljedeće didaktičke funkcije udžbenika:

- informacijska (predmetni sadržaj za koji je udžbenik napisan, obrazovni sadržaj koji učenik mora usvojiti),
- transformacijska (prerada obrazovnog sadržaja i elementi za motivaciju učenika u procesu učenja),
- sistematizirajuća (sistematičnost sadržaja kako bi se učenicima pomoglo da savladaju zadanu temu),
- utvrđivanje i samokontrola rada (samostalno rješavanje zadataka s ciljem razumijevanja teme),
- integrirajuća (oblici rada koji učeniku pomažu da stečeno znanje mogu povezivati na različitim poljima),
- koordinirajuća (najfunkcionalnija upotreba svih sredstava koji se primjenjuju u procesu nastave),
- razvojno-odgojna funkcija (sadržaji i oblici rada koji posreduju u ostvarivanju harmonijske ličnosti).

Kada uporedimo ove dvije podjele možemo uočiti da Zuev u središte postavlja učenički rad, interpretaciju, samostalnost, učenje i način na koji učenje postaje odgojem.

U didaktičo-metodičke elemente spadaju i sve tekstualne, likovne, grafičke konstrukcije pisca i ostalih priređivača udžbenika, koji imaju zadatak da aktiviraju učeničku misao i razumijevanje sadržaja. Na osnovu toga možemo razlikovati osnovni i dopunski tekst udžbenika. Osnovni tekst zauzima centralni dio udžbenika. Ima zadatak da izloži činjenice, prikaže procese, objasni pojave i dovede do logičkih zaključaka. Osnovni dio teksta čine uvod, ilustracija i ogled.

Uvod se može odnositi na svaku prethodnu pripremu teksta (na primjer, konsultovanje raznih literatura, prikupljanje različitih podataka i sredstava koji mogu poslužiti kao nastavna sredstva), ali uvod može biti i sastavni dio teksta prilikom njegove obrade (na primjer, nekoliko odrednica iz uvoda može informisati učenika o tekstu koji slijedi).

Ilustracija unutar udžbenika može biti od velikog značaja, naročito u osnovnoj školi, iz razloga što ilustrovanost privlači pažnju djeteta, međutim ona nije dekorativni dodatak. Ilustracija ima zadatak da doprinosi razumijevanju fenomena koji opisuje tekst, razvijanju interesovanja učenika, kao i pojačavanje samoaktivnosti i stvaralačkog odnosa prema učenju. Međutim, ilustrovani materijal u udžbeniku treba da zauzima prostor ni manje ni više od onoga što je zaista funkcionalno i od koristi.

Ogled je dio obrade teme pomoću kojeg se najbolje može tekst ispitati i analizirati. U nauci ogled je sredstvo pomoću kojeg se otkrivaju nepoznate istine, dok u nastavi ogled je osnovni metod za shvatanje i razumijevanje raznih nevidljivih procesa. I ogledi se međusobno razlikuju od predmeta do predmeta. Razumijevanje pojava u fizici je veoma teško bez demonstrativnog dijela. Isto vrijedi i za nastavu iz biologije ili hemije te mnogih drugih predmeta. Svaka lekcija u nastavi iziskuje objašnjenje, demonstraciju, prikaz. Ogled u nastavi maternjeg jezika je svaka interpretacija, dokazivanje, sintaksičke veze, pravopisne vježbe. Tako da slobodno možemo kazati da je ogled prisutan u svim segmentima svih nastavnih predmeta.

Didaktičko-metodička funkcija dopunskog teksta razložena je na dvije komponente koje su međusobno povezane. Jedna komponenta usmjerena je na sticanje znanja. Operacije kojima se postiže taj cilj su sljedeće: posmatranje, raščlanjivanje, analiziranje, upoređivanje, eksperimentisanje, akcentovanje, povezivanje manjih u veće cjeline, i dr. Drugi zadatak dopunskog teksta jeste upućivanje učenika u metode i tehnike koje će mu omogućiti da priđe osnovnom tekstu, njegovoj razradi, izučavanju, produktivnijem shvatanju i sa drugih metodoloških pozicija. Dopunski tekst zavisi od nastavne oblasti kojoj pripada, od sadržaja teksta, kao i uzrasta učenika. Čine ga: pitanja, zadaci, vježbe, gradacija naslova, tabele, i dr., koji su sastavni dio tekstova u udžbeniku, te imaju za cilj da stave učenika u nov položaj prema tom tekstu.

Školsko učenje je velikim delom upoznavanje tuđeg iskustva, a ono se nalazi pohranjeno, uskladišteno u knjigama. Knjiga, stoga, predstavlja najvažniji depozit ljudskih znanja koja su skupile prethodne generacije ili otkrili drugi savremenici, i

*sredstvo pomoću koga se ona, s jedne strane rasprostiru, a s druge strane prenose na nove generacije.*¹⁵

Pored udžbenika učenici se koriste i velikim brojem priručnika, radnih sveski, od kojih svaka ima određenu specijalizovanu funkciju. Pojava različitih školskih knjiga kojima se učenik služi pri savladavanju školskog gradiva svakako je utjecala i na strukturu udžbenika. Udžbenik prestaje biti neposredni izvor informacija, a sve više upućuje na druge izvore znanja kojima se učenik može koristiti. Ukoliko bismo posmatrali udžbenik i kao izvor znanja i kao upućivački element, mogli bismo kazati da udžbenik predstavlja polihrestično sredstvo, tj. sredstvo sa vrlo širokim spektrom dejstva. Osnovna funkcija udžbenika nije u tome samo da pruži određene informacije, nego da bude medijator koji posreduje u komunikaciji između učenika i nastavnih sadržaja, što znači da učenik mora, ne samo doći u kontakt sa novom nastavnom građom koju sadrži udžbenik, već u odnosu na nju mora biti aktivan i za tu aktivnost mora biti podstaknut i potkrijepljen. Njegova uloga u školskoj nastavi u učenju stoga je polifunkcionalna.

Koncepcija udžbenika trebala bi ispuniti zahtjeve kreativnosti autora i osigurati realizaciju ciljeva i zadataka udžbenika kao knjige iz koje se uči. Na osnovu toga mogli bismo razlikovati vanjski i unutrašnji sadržaj koncepcije. Vanjski sadržaj koncepcije obuhvata:

- idejno-filozofsku osnovu na kojoj se temelji koncepcija udžbenika.
- nivo znanja koji se iskazuje kroz programske sadržaje.
- nivo organizacije i opreme nastave.

Unutrašnji sadržaj obuhvata:

- didaktičko-metodičko oblikovanje udžbenika,
- primjerenost korisniku,
- jezičko-stilsko oblikovanje,
- grafičko-likovno i tehničko oblikovanje udžbenika.

¹⁵ Vučenov, Nikola, *Prilozi teoriji udžbenika*, Beograd, 1984: 8.

4.1. Idejno-filozofska osnova udžbenika

Idejno-filozofska osnova udžbenika oslanja se na nacionalnu kulturu, nacionalne interese koje nastoji posebno pripremiti, selekcionirati i uskladiti s potrebama učenika. Određujući se prema idejnosti učenika moramo reći da svaki koncept udžbenika nosi neku idejnu poruku koja *prožima udžbenik u čitavoj njegovoj funkciji osnovne i obavezne školske knjigu*¹⁶, što znači da idejna poruka ne smije biti dodana kao posebno poglavlje udžbenika. Idejna vrijednost udžbenika, kako sam već navela, prožima cijeli udžbenik, njegovu koncepciju, vanjsko i unutrašnje strukturiranje, stoga je udžbenik snažno sredstvo utjecanja na idejno i odgojno formiranje učenika. Idejna funkcija udžbenika je pojačana i time što i za nastavnika predstavlja idejni, sadržajni i metodički rukovod za pedagoško djelovanje. Kao obavezna pratnja idejnosti javlja se indoktrinacija.¹⁷ Indoktrinacija postaje sastavnim dijelom udžbenika, a samim time udžbenik se koristi za manipulaciju učenika, pa i društva. Kada bismo uporedili književnost i jezik svakako da je indoktrinacija, kao i revizionizam više prisutna u književnim djelima, što se kasnije prenosi i kroz analizu jezičkih udžbenika. Dobar udžbenik učeniku ne nameće stavove, nego ga osposobljava da samostalno otkriva istine o društvu, historiji i svemu što ga zanima.

4.2. Udžbenik kao nosilac sadržaja odgoja i obrazovanja

Udžbenik kao nosilac sadržaja odgoja i obrazovanja je knjiga koja sadrži najbitnija znanja koja učenici treba da usvoje prema planu i programu. Iz tog razloga udžbenik se stavlja u direktnu vezu sa nastavnim planom i programom.

*Udžbenik mora svojim sadržajem odraziti zahtjeve nastavnog plana i programa. Tako je informacijska priroda udžbenika određena nastavnim planom i programom, zbog čega se informacijska zadaća udžbenika i može razmatrati u kontekstu definiranja udžbenika kao nosioca odgoja i obrazovanja.*¹⁸

Potpuno je razumljiva konstatacija da udžbenik treba biti usklađen s nastavnim planom i programom, jer se njime utvrđuju i obrazovni standardi određenog nivoa obrazovanja.

¹⁶ Isto, 51.

¹⁷ Proces nametanja ideja, stavova, koji se razlikuju od procesa obrazovanja. Indoktrinirana osoba podliježe nametnutim stavovima bez kritičkog osvrta na iste.

¹⁸ Malić Josip, *Koncepcija savremenog udžbenika*, Zagreb, 1986: 56.

Programom se utvrđuje i sadržaj obrazovanja, pa samim tim program djeluje i na opseg udžbenika. Međutim, nastavni plan i program obuhvata jedan cjelokupni program odgoja i obrazovanja, što ne može biti popraćeno udžbenikom u potpunosti, jer bi u suprotnom udžbenik postao nastavak nastavnog plana i programa. Programska inovacija podrazumijeva i promjenu koncepcije udžbenika, ali konačan izbor sadržaja, metodika i prihvatljivost izlaganja ostaju funkcija autora koji je u potpunosti odgovoran i za slijed plana i programa i za informacijsko tkivo udžbenika. Informacijska funkcija udžbenika se ne može izvesti iz sadržaja nastavnog programa ukoliko izostavlja kreativnog autora koji transformira sadržaj nastavnog programa u sasvim konkretan sadržaj određenog udžbenika. Udžbenik nije prostor za programom predviđenu građu, ali je u aktivnom odnosu prema programu – udžbenik programsku građu na posebno organiziran način izlaže, oblikuje i priprema daljem korisniku.

4.3. Didaktičko-metodičko oblikovanje udžbenika

Temelj didaktičko-metodičkog oblikovanja udžbenika jeste transformacija informacije koja ulazi u sadržaj udžbenika po više kriterija: zahtjevi nastavnog plana i programa, bliskost shvaćanju i receptivnoj moći korisnika, mogućnost motiviranja i aktiviranja u procesu edukacije. Didaktičko-metodičkim oblikovanjem se osiguravanju uspješnosti transformacijske funkcije udžbenika:

- dostupnost sadržaja određenoj dobnoj kategoriji učenika,
- utvrđivanje bitnih dijelova sadržaja za određenu kategoriju korisnika,
- optimalna aktivizacija učenika načinom prezentacije udžbeničkog sadržaja.

Cjelokupan proces didaktičkog oblikovanja udžbenika temelji se na poznavanju zakonitosti učenja. Didaktički oblikovan udžbenik mora osigurati brojne aktivnosti iz svih područja – misaone, izražajne, produktivne, kao i povezivanje poučavanja, razumijevanja i učenja. Da bi se ispunilo didaktičko oblikovanje nastavne teme potrebno je razlikovati njene strukturne elemente:

- uvođenje u novu temu uz ponavljanje prethodnog gradiva, povezivanja nastavnih tema ili motivacijski uvod,
- izlaganje sadržaja teme ,
- vježbanje aktivnosti kako bi se usvojio izloženi sadržaj,
- ponavljanje sadržaja uz pokušaj pamćenja i razumijevanja,

- provjeravanje znanja u koje spada i samoprovjeravanje.

Didaktičko-metodičko oblikovanje udžbenika u funkciji samoobrazovanja mora usmjeriti pažnju na mogućnost direktnog komuniciranja s udžbenikom bez posredovanja nastavnika, a to upućuje na dodatna objašnjenja unutar udžbenika.

4.4. Jezičko-stilsko oblikovanje udžbenika

Jezik predstavlja osnovni izvor znanja i informacija za svaki udžbenik. Na osnovu toga postaje faktor od kojeg zavisi primjerenost udžbenika uzrastu i stepenu obrazovanja kojem je namijenjen.

Jezik udžbenika postaje osnovna odrednica informacijske i transformacijske funkcije udžbenika, jer se posredstvom jezika ta informacija iskazuje, jezikom se posreduje korisniku i ako u toj govornoj zajednici udžbenika i njegova korisnika nastaju smetnje, ako se javlja komunikacijski šum, izostat će i mogućnost uspostavljanja komunikacije, a samim tim i udžbenik će dovesti u pitanje sebe kao izvor znanja.¹⁹

Jezičko-stilsko oblikovanje udžbenika stavlja se ispred ostalih elemenata udžbeničke konstrukcije, jer jezik mora biti prilagođen specifičnim uvjetima edukacije – s jedne strane mora paziti na specifičnosti odgojno-obrazovnog područja, dok s druge strane razvija korisnikov jezički izraz, vodeći računa o njegovim mogućnostima. Jedan od velikih problema udžbenika jeste neprimjerenost jezika, jer jezik udžbenika, krenuvši od riječi, rečenične strukture, mnogo utječe na jezik učenika – jezik koji nije prihvatljiv učenicima dovodi do nerazumijevanja i mehaničkog učenja. Međutim, pronaći adekvatnu mjeru kojom jezik može zadovoljiti potrebe i učenika i naučnog segmenta je veoma teško. To bi značilo da ukoliko je udžbenik ispunjen naučnom terminologijom, kako bi ispunio zadanu temu, veoma teško će jezik biti razumljiv učenicima, a ukoliko je jezik prilagođen stepenu učenikovog jezičkog razvoja, onda ne potiče učenika na bogaćenje njegovog vokabulara. Rješenje se nalazi u poštovanju prema jezičkom izrazu učenika, kako bi se mogla ostvariti komunikacija na liniji udžbenik – dijete, ali isto tako jezik udžbenika mora biti i ispred dječijeg vokabulara, kako bi dijete moglo obogatiti svoj jezički izraz.

¹⁹ Isto, 83.

Bitan faktor u jezičko-stilskom oblikovanju udžbenika je i autor udžbenika. On mora da poznaje teme o kojima govori u udžbenika, a mora i da vodi računa o konciznosti jezika, zavisno od stepena obrazovanja kojem je udžbenik namijenjen. Na časovima nastavnik je osoba koja dekodira jezik udžbenika, ukoliko za to postoji razlog, međutim posebna pažnja se treba voditi za jezik udžbenika koji učeniku služi za samostalan rad – tu se ubrajaju radne sveske i razni priručnici. Zahtjevi jezičko-stilskog oblikovanja udžbenika obuhvataju sljedeće komponente:

- udžbenik mora biti napisan standardnim jezik,
- naučna terminologija mora biti prilagođena mogućnostima učenika,
- pri upotrebi riječi stranog porijekla dati adekvatno objašnjenje,
- stil kazivanja mora biti tačan, precizan i konkretan,
- izbjegavanje predugih rečenica,
- kombinirati različite načine obraćanja učeniku, stvarajući atmosferu saradnje.

4.5. Likovno-grafičko oblikovanje udžbenika

Prvi vizuelni susret s udžbenikom je susret sa naslovnicom. Prvi dojam je veoma bitan, naročito za učenike nižih razreda. Često, naslovnica udžbenika može zadržati ili odbiti pažnju učenika. Iz tog razloga treba voditi računa da ilustracija od samog početka bude prilagođena i temi i uzrastu, kako bi se zadržalo učenikovo interesovanje. Ovisno o sadržaju i očekivanju korisnika likovno-grafičko oblikovanje treba osigurati:

- preglednost sadržaja stranice,
- jednostavnost snalaženja u sadržaju,
- isticanje logičkog povezivanja informacija,
- brzo pronalaženje informacija.

*Knjige treba da se ukrase takvim naslovima koji će svojom ljupkošću privlačiti omladinu, a u isti mah zgodno iznositi celu sadržinu.*²⁰

Likovno-grafička funkcija polazi od povećanja informacijskih mogućnosti udžbenika do stvaranja emotivnog naboja, kao i težnja ka zadovoljavanju potrebe za lijepim kao značajnim

²⁰ Komensky, John, Amos, *Velika didaktika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1967: 216. Komensky nudi i zanimljive nazive za knjige. Tako se knjiga za prvi razred nazivala *Ljubičnjak*, za drugi *Ružičnjak*, treći *Livada*, kao i za svaki razred drugi sličan naziv.

sadržajem života. Ilustracija je postala ravnopravna tekstu i time ostvarila svojstvo komuniciranja društvene zajednice kako između autora i učenika, tako i između autora i slikara. Autor osmisli ilustraciju koja će učeniku približiti ono što je tema nastavne jedinice, a slikar će uvijek, kao umjetnik, unijeti i dašak svoje ličnosti u tu ilustraciju. Ilustrovani udžbenici najčešće se koriste u nižim razredima osnovne škole, gdje se učeniku omogućava prepoznavanje i izgovaranje predmeta pomoću slike. U višim razredima ilustracija često potiče emocionalni naboj, ali učestalije u udžbenicima književnosti, nego u udžbenicima jezika. Možemo izdvojiti nekoliko osnovnih funkcija ilustracije u udžbeniku:

- pedagoška funkcija, aktivnost, samoobrazovanje učenika, razvijanje interesa i posmatranja,
- psihološko-motivacijska funkcija, ilustracija potiče razmišljanje koje dovodi do motivacije pri samozaključivanju ili kreiranju vlastitih viđenja ilustrovanih stranica,
- estetska funkcija, osposobljava učenika za vizuelno komuniciranje.

Pri ilustraciji udžbenika bitno je obratiti pažnju na tekstove koje treba ilustrirati, kao i koji će se žanr ilustrirati (fotografija, crtež, shema, tablica), ali i šta treba da prikazuje ilustracija (detalj, opis, proces).

Ukoliko posmatramo ilustracije unutar udžbenika, možemo ih podijeliti u nekoliko skupina:

- slike, grafikoni, sheme koji imaju ulogu tumača teksta,
- fotografije autora teksta, slike događaja o kojem se govori, doprinose zanimanju za sadržaj o kojem se govori,
- dekorativni elementi koji nisu direktno povezani sa tekstom, ali imaju ulogu obogaćivanja ilustracije cjelokupnog udžbenika.

Zato veoma često u čitankama uz biografiju se nalazi i slika pisca. U *Našem jeziku* česte su tabele – najčešće pri promjeni glagola kroz lica. Grafička prezentacija sadržaja, također, ravnopravno sudjeluje pri konačnom didaktičko-metodičkom oblikovanju udžbenika. Veličina i vrsta slova, razmak između redova, boja papira, boja ilustracije, odnos između riječi i slike od znatnog su značaja pri izradi udžbenika. Za niže razrede najčešće se koristi veći format i, kako sam navela, više ilustracije, kao i igra riječi u kojima će neke od riječi biti većeg, neke manjeg formata, zavisno od toga šta se želi naglasiti. Za više razrede osnovnog, pa i cjelokupnog srednjeg obrazovanja se koristi manji format, manje ilustracije i više teksta.

Isticanje teksta je osobina i nižih i viših razreda, kako u osnovnom tako i u srednjoškolskom obrazovanju.

5. Udžbenik u rukama učenika i nastavnika

Pod primjerenošću udžbenika mogućnostima korisnika podrazumijeva se prilagođavanje udžbenika različitim uzrastima, a samim time i različitim mentalnim sposobnostima učenika. Princip primjerenosti se odnosi na sve aspekte odgojno-obrazovnog rada, ali on nije oduvijek bio shvaćen na isti način. U ranijem periodu učenik se prilagođavao udžbeniku, dok sadašnji period se zalaže za udžbeničku usmjerenost učeničkim potrebama.

Pri kreiranju udžbenika za dijete u osnovnoj školi ne bi se smjelo polaziti sa stanovišta odraslog, jer udžbenik za dijete nije kritika ili knjiga prepuna termina koja je namijenjena odraslima. Svaka dodatna informacija, koja izlazi iz vidokruga teme koja se obrađuje je za dijete zbunjujuća. Odjeljak koji se može pronaći u knjigama pod nazivom *Za one koji žele znati više* je konstruktivna opcija koja može pobuditi dječije interesovanje, da dijete samo dodatno istražuje ili da pita nastavnika na idućem času. Udžbenici se stvaraju zavisno od dječijeg uzrasta. Problem naših udžbenika, u nastavi maternjeg jezika, jeste što se veoma često ne pravi razlika između učenika šestog razreda i učenika osmog razreda. Učenik šestog razreda se prvi put susreće sa predmetnom nastavom i različitim udžbenicima interpretiranim od strane različitih nastavnika. Ukoliko to dijete kod učitelja ili učiteljice nije usvojilo pravila korištenja udžbenika veoma teško se snalazi u predmetnoj nastavi kada svaki nastavnik ima drugačiji pristup udžbeniku. Analizirajući naše udžbenike, u ovom slučaju *Naš jezik*, možemo uočiti slične zadatke i objašnjenja za vrste riječi u šestom razredu kao i u osmom razredu. Najviše pažnje privlače udžbenici završnih razreda. Učenici završnih razreda su djeca od petnaest godina koje zanima samostalan rad, kreiranje, ispitivanje, konstrukcije i misaone teme. Previše ilustracije u udžbeniku tada dovodi do učenikove nezainteresiranosti. Učenik u tom uzrastu želi više zadataka i samostalnih radova. Ono što bi se dalo primijetiti jeste da se kod starijih učenika javlja zanimanje za motivacioni kutak, koji je uvod u lekciju – kada se učenik navodi da sam pokuša shvatiti koja tema će taj čas biti urađena.

Kada govorimo o fenomenu učenja, ne možemo da se ne dotaknemo i psihologije. Psihologija se dugo bavila suštinom fenomena učenja više nego njegovom primjenom u procesu obrazovanja i vaspitanja. Postoji velika razlika između učenja i čitanja. Učenik može po

nekoliko puta pročitati tekst iz udžbenika, ali to ne znači da će taj isti tekst razumjeti ili naučiti. Učenju teksta iz udžbenika pridonosi, kako sam već navela, jednostavnost rečenica i razumljivost teksta i zadaci koji učenika navode na razumijevanje teksta. Čitanje novina, beletristike i sličnih tekstova nije učenje, *barem ne ono pravo, čiji je zadatak neuporedivo širi i značajniji od usvajanja i reprodukovanja znanja, sa ciljem da stečeno znanje ne služi uglavnom radi shvatanja prirodnih i društvenih zakonitosti nego, kao što marksistička nauka postavlja, i radi njihovog menjanja prema volji i potrebi čoveka.*²¹

Polazeći od toga, u okviru nastave, potrebno je postepeno upućivati učenike kako da prilaze udžbeničkom tekstu, da bi znanje koje usvoje iz udžbenika ili iz nastavnikove interpretacije, pravilno koristili i u svim drugim segmentima nastave maternjeg jezika. Da bi učenik razumio udžbenički tekst svakako je prvenstveno potrebno učenika navesti na tri radnje: čitanje, razmišljanje i izražavanje. Čitanjem učenik usvaja tekst, uviđa novitete, nove pojmove, a zatim o njima razmišlja, pamti ih, poređi, primjenjuje, kako bi mogao da se o njima izrazi. Na primjer, kada je učenik s nastavnikom u procesu usvajanja novog znanja iz oblasti morfologije, i naziv nastavne jedinice je *Glagoli*, nastavnik iznosi učenicima informacije o glagolima kao vrsti riječi, a zatim učeniku daje da pročita lekciju iz udžbenika. Ukoliko se učenik ne zna služiti s udžbenikom, a pritom nije shvatio nastavnika, udžbenik onda ne postaje vrsta pomoći nego još dublje poniranje u neznanje. Da bi učenik shvatio šta su, u ovom slučaju, glagoli potrebna je praksa, koja proizilazi iz teksta. Učenik mora tekst da čita, razmišlja i da se o njemu izražava. S obzirom da se radi o praktičnoj primjeni svakako će njegovo izražavanje proizaći iz tekstovnih primjera.

Funkcija udžbenika je dvostruka – njime se služi i učenik, ali se koristi i kao izvor i kao sredstvo u nastavi koju organizuje i izvodi nastavnik u njenim raznim oblicima (frontalni, grupni, rad u paru, individualni rad). Najmanje efikasan način korištenja udžbenika od strane nastavnika jeste nastavnikovo učenje udžbeničkog teksta i reprodukovanje učenicima. Zatim, učenici na isti način takav tekst reprodukuju svom nastavniku i nastaje krug iz kojeg je nemoguć izlazak. Drugi nastavnici, koji su kreativniji i koji su željni ueničke pažnje i ueničkog znanja će se udžbenikom koristiti na drugačiji način – udžbenik će samo biti polazna tačka za dalje analize, sugestije i razmjenu znanja. Obrada udžbeničkog teksta koju vrši nastavnik podrazumijeva i dvostruko učešće uenika. Prvo, kada je nastavnik nosilac obrade nastavne jedinice, pri čemu, u dijalogu s uenicima, navodi uenike na razmišljanje,

²¹ Prokić, Bogoljub, *Prilozi teoriji udžbenika*, Beograd, 1984: 79.

što ujedno znači da ih navodi i na učenje. Drugo, kad učenik ili grupa učenika pripremi i realizuje obradu nastavne jedinice uz pomoć udžbeničkog teksta, a nastavnik je posmatrač koji uvijek može da koriguje ono što su učenici kazali.

Udžbenik je osnova, izvor znanja, ali nije efikasno da udžbenik bude jedini izvor znanja, stoga mnogo su zanimljiviji nastavnici koji se pored udžbenika koriste i drugim izvorima ili udžbeniku pristupaju na kreativniji, maštovit način. Na taj način nastava postaje manje uniformisana, a više obogaćena nastavnim postupcima, samim time i obrazovno-vaspitnim efektima učenika na području na kome se koristi udžbenik. Međutim, i pored takvih konstatacija postoji zavisna veza između nastave i koncepcije udžbenika. Glavna funkcija udžbenika prilagođena je potrebama nastave.

U odnosu nastave i udžbenika javlja se i treći faktor – učenik, pa dolazimo do problemskog trokuta: nastava – udžbenik – učenik. Udžbenik ne može uvijek u potpunosti ponuditi koncepciju koja će zadovoljiti sve segmente i nastave i učenika. U tom slučaju udžbenike treba razvrstati prema obaveznoj, izornoj i fakultativnoj nastavi. Za svaki oblik nastave može se napisati udžbenik i priručnički materijal koji će međusobno komunicirati i sadržajem i unutrašnjom strukturom. Udžbenik koji je koncipiran za obaveznu nastavu mora biti prilagođen učeniku i njegovim potrebama u sticanju znanja određenog standardima nivoa obrazovanja. Svi ostali oblici nastave mogu sadržavati programski slobodnije koncipirane knjige i priručnike. Kada kažem „slobodnije koncipirane knjige i priručnike“ upućujem na različite udžbenike koji ne moraju isključivo biti prilagođeni planu i programu rada na časovima maternjeg jezika. Zavisnost između nastave i udžbenika ne može se posmatrati samo jednosmjerno – koliko nastava utječe na koncepciju udžbenika, toliko i udžbenik utječe na organizaciju nastave.

6. Istraživanje koncepcije udžbenika za VI, VII, VIII i IX osnovne škole

Za istraživanje sam se poslužila različitim izdanjima udžbenika *Naš jezik, Pravopisom bosanskog jezika, Gramatikom bosanskog jezika* poredeći sadržaj nastavne jedinice jednog udžbenika sa ostalim udžbenicima. U nastavku rada ću, na osnovu spomenutih udžbenika, analizirati nastavne jedinice iz oblasti pravopisa, morfologije, tvorbe i sintakse.

Gradivo gramatike, pravopisa i izražavanja usvaja se u skladu s kognitivnim i komunikacijskim potrebama učenika te prilagođuje njegovu emocionalnom i

sociokulturnom iskustvu. Ostvaruje se zanimljivije, brže i potpunije sporazumijevanje književnim jezikom, a komunikacijske sposobnosti razvijaju se bez gramatiziranja. Nastavni se sadržaj razvrstava u tematske cjeline kao osnovne jedinice ovako zamišljenoga metodičkoga sustava, a svaka nastavna jedinica prezentira se učenicima u obliku komunikacijske situacije primjerene njihovim doživljajno-spoznajnim mogućnostima. Obrada i usvajanje svake pojedine tematske cjeline uvijek ima dvojaku svrhu – afektivnu (emocionalnu) i komunikacijsku (lingvističku).²²

Naš jezik je udžbenik koji se sastoji iz nekoliko cjelina: kulture usmenog i pismenog izražavanja, rječnika, gramatike, pravogovora, pravopisa i medijske kulture. Korištenjem *Našeg jezika* učenik razvija umijeće sakupljanja, obrade, selekcije, vrednovanja. Kroz različite aktivnosti, koje udžbenik iziskuje, pokazat će samostalnost i kreativnost.

Jedan od temelja uspješnosti nastave jezičkog izražavanja ovisi o usvajanju gramatičke, pravopisne i leksičke norme koje su osnova za uspješnu usmenu i pismenu komunikaciju. Nastava iz predmeta Bosanskog jezika i književnosti u osnovnoj školi prvenstveno se svodi na povećanje komunikacije, a zatim na analizu pravogovornog i pravopisnog sadržaja radi ostvarivanja komunikacije na standardnom bosanskom jeziku.

6.1. Pravopis i pravogovor u udžbeniku *Naš jezik za šesti razred osnovne škole*

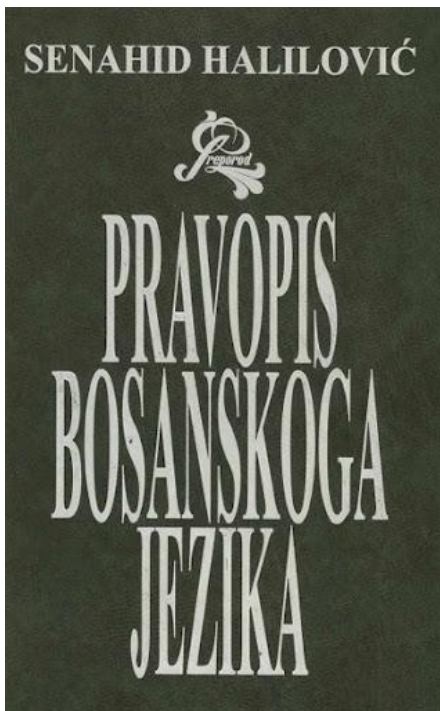
*Pravopis je jedan od izvora normiranja književnog jezika. U njemu se utvrđuju pravila pisanja. Pravopisna norma objašnjava pravila pisanja koja su prihvaćena kao šira jezičko-kulturna pisana komunikacija, odnosno dogovor. Pravopisna norma ujedno objašnjava i pravila koja su rezultat pisane tradicije. Mada, pravopis je u principu pisana konvencija i konzervativna upotreba jezika, njegova osnovna osobina i uvjet za postojanje i neometanu primjenu u praksi jesu da što duže ostane važeći.*²³

Pri istraživanju sam primijetila da nastavnici i učenici koriste najviše *Pravopis bosanskog jezika*, autora Senahida Halilovića, iz 1996. godine, odnosno *Priručnik za škole*, od istog autora, koji je objavljen 1999. godine u Zenici. Priručnik je gotovo u cjelosti preuzeo pravopisna pravila data u *Pravopisu bosanskoga jezika* (1996), s tim što školsko izdanje donosi dorade, dopune i pojednostavljenja pravopisnih normi bosanskoga jezika. Pravopisni

²² Pavličević-Franić, Dunja, *Komunikacijom do gramatike*, Zagreb, 2005: 77.

²³ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000: 74.

priručnik je realiziran sa ciljem da se korisnicima pomogne pri usvajanju pravopisnih pravila, ali i da se njime doprinese unapređenju i stabiliziranju pravopisne norme bosanskoga jezika. Godine 2018. izlazi znatno izmijenjeno i dopunjeno izdanje *Pravopisa bosanskog jezika*, također od istog autora. I na osnovu tog pravopisa je izašao priručnik za osnovne i srednje škole. Priručnik je objavljen 2019. godine i u potpunosti usklađen sa pravopisnim pravilima iz dopunjenog izdanja *Pravopisa*.

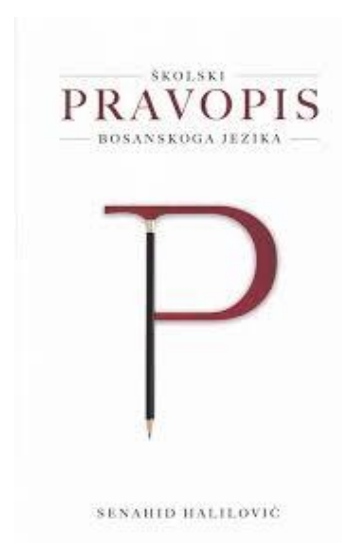
Slika 4: *Pravopis bosanskog jezika* (1996)

Slika 5: *Priručnik za škole* (1999)

Slika 6: *Pravopis bosanskog jezika* (2018)

Slika 7: *Školski pravopis* (2019)

Pravopis je obimna nastavna cjelina i naučna uopće. Usvajanje pravopisnih pravila je veoma bitan proces kako za korisnika jezika i njegovu naobrazbu, tako i zbog očuvanja autentičnosti standardnog bosanskog jezika. Na širenje normiranog jezika utječu mnogi faktori – obrazovni, društveni, sociološki, pa i psihološki. Ti faktori su uzrok zbog kojih je potreban duži vremenski period kako bi pravopisna pravila bila usvojena. Da bismo razumjeli koliko časova je potrebno izdvojiti za časove pravopisa moramo istražiti nastavni plan i program.

Pod nastavnim planom razumijeva se školski dokument u kojem se u obliku tablice propisuju odgojno-obrazovna područja, odnosno nastavni predmeti koji će se proučavati u određenoj školi, zatim redoslijed proučavanja tih područja ili predmeta po razredima ili semestrima te sedmični broj sati za pojedino područje ili predmet. Nastavni program definiraju kao školski dokument kojim se propisuje opseg, dubina i redoslijed nastavnih sadržaja u pojedinom nastavnom predmetu.²⁴

U nastavnom planu i programu mnogo časova je posvećeno upravo pravopisu. Nastavni plan i program za šesti razred osnovne škole za pravopis izdvaja ukupno 20 časova. Obrazovna strategija u središte postavlja mjere koje nastavnik mora provesti kako bi učenik adekvatno usvojio znanje. Nastavnik bira metode i oblike rade koji bi se mogli pokazati kao najefikasniji pri obradi pravopisne nastavne jedinice.

Nastava pravopisa polazi od dviju osnova: od zvučne slike nekog jezičkog oblika i od njegove grafičke slike te se, prema tome, oslanja na sluh i vid učenika. Pored akustičkog, vizuelnog i motornog usvajanja pravopisa važnu ulogu ima svjesno shvatanje pravopisnih pravila.²⁵

Izvođenje nastave pravopisa u osnovnoj školi ne smije biti sveobuhvatno. Poslije fakultetskog obrazovanja, kada smo već odavno zaboravili kako je biti učenik šestog razreda osnovne škole, neshvatljiva nam je podjela nastavne jedinice na *Pisanje imena kontinenata i okeana* i *Pisanje imena planeta*. Međutim, ta podjela je veoma bitna u osnovnoj školi, jer koliko god bismo ponavljali da se lična imena pišu velikim početnim slovom, učenik uvijek traži primjer za sve. Nastavnik će nakon održane lekcije izabrati zadatke za koje smatra da su najpodesniji za utvrđivanje znanja i za samostalan rad. Iako izbjegavamo metodu *učenja napamet* za pravopisna pravila tome izmiču, međutim takva učenja zadržavamo u pamćenju radom na

²⁴ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996: 93.

²⁵ Šimleša, Pero, *Metodika elementarne nastave materinskog jezika i matematike*, Pedagoško-književni izbor, Zagreb, 1967: 118.

tekstovima, vježbanjem i konstantnim ponavljanjem. Za pravopis je bitan kontinuitet, pa se zato i nastavne jedinice raščlanjuju tamo gdje ih i ne bismo raščlanili.

Pravopisni sadržaj je povezan sa pravogovornim sadržajem – ono što kazujemo to i pišemo, ono što pišemo to i izgovaramo.

*Pravogovor ili ortoepija predstavlja dio nauke o jeziku koji proučava jezičke jedinice s akustičko-artikulacijskog aspekta. Obuhvaća pravilan izgovor glasova i glasovnih skupina u okviru glasovnog sistema određenog jezika, tj. artikulaciju, zatim pravilno naglašavanje jezičkih jedinica, tj. akcentuaciju, te pravilno ritmičko-melodijsko izražavanje izgovornih cjelina, tj. intonaciju.*²⁶

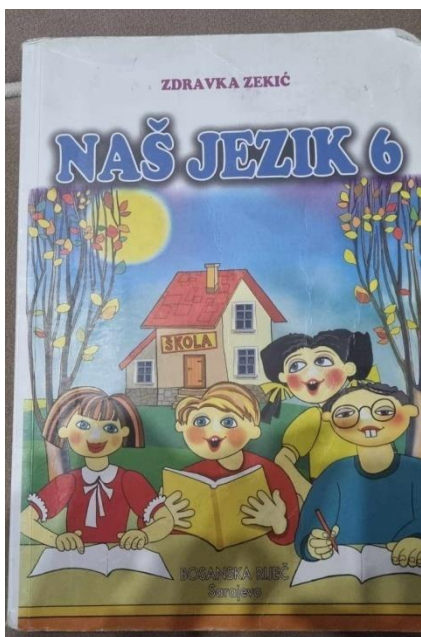
Pravogovorne vježbe u šestom razredu su najčešće samo artikulacijske, koje obuhvataju upoznavanje učenika s glasovima i izgovorom glasova. Da bi se glasovi pravilno izgovarali učenicima je potrebno slušanje pravilno izgovorenih glasova kako bi oni mogli da ih oponašaju, a samim time i usvajaju. Intonacijske vježbe su zastupljene tokom cjelokupnog obrazovanja, kroz razna interpretativna čitanja tekstova i recitacije poezije. Akcenat, kao još jedna od pravogovornih vježbi, prema nastavnom planu i programu predviđen je za devete razrede.

Za analizu pravopisa, za šesti razred, koristila sam dva udžbenika *Našeg jezika*. Prvi udžbenik je izdanje iz 2004. godine²⁷, a drugi je izdanje iz 2009. godine²⁸.

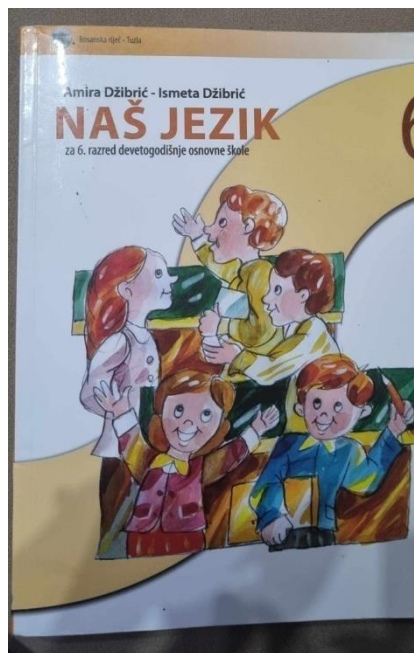
²⁶ Šipka, Milan, *Kultura govora*, Sarajevo, 2014: 178.

²⁷ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 6. razred osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2004.

²⁸ Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za 6. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009.

Slika 8: *Naš jezik* (2004)

Slika 9: *Naš jezik* (2009)

Prvo što sam primijetila jeste da i u jednom i u drugom udžbeniku pravopis u sadržaju zauzima treću oblast. U izdanju iz 2004. godine, prva oblast je jezik, koji obuhvata lekcije leksike, onomatopejskih riječi te zanimljivosti. Druga oblast je gramatika, koja isključivo obuhvata glagole i glagolska vremena, a nakon glagola – rečenicu. Treća oblast je pravopis i pravogovor koji obuhvata sljedeće lekcije:

1. Interpunkcijski i pravopisni znaci;
2. Pisanje po diktatu s težištem na sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi;
3. Enklitike i proklitike (vježba);
4. Provjerimo šta smo naučili iz jezika i pravopisa;
5. Zanimljiva imena;
6. Provjerite: Da li ste pjesnička duša?;
7. Kako bismo ljepše i pravilnije kazali.

U izdanju iz 2009. godine prvu oblast iz sadržaja zauzima kultura usmenog i pismenog izražavanja, kojoj je posvećeno 35 stranica. Kultura usmenog izražavanja u izdanju iz 2004. godine zauzima posljednju oblast u sadržaju i posvećeno joj je 36 stranica uz mnogo više primjera i mnogo više korištenog opisa, ali uz mnogo manje ilustracije i manji broj motivacijskih zadataka koji predstavljaju uvod u temu. Druga oblast obuhvata rječnik i gramatiku, međutim sa izostavljenim glagolima koji su središte udžbenika iz 2004. godine. Svakako bih izostavljanje glagola navela kao veliki nedostatak za ovaj udžbenik, jer nakon

obrađenih vrsta riječi (bez glagola) slijedi rečenica. U sadržaju pronalazimo i lekciju *Predikat* koji ne možemo učenicima objasniti ako ne znaju šta su glagoli. Najočigledniji primjer bi bio da smo se na drugoj godini fakulteta bavili sintaksom, a na trećoj morfologijom. Treću oblast obuhvata pravopis i pravogovor raspoređen po sljedećim lekcijama:

1. Pisanje imena država i naseljenih mjesta;
2. Pisanje imena kontinenata i okeana;
3. Pisanje imena planeta;
4. Pisanje i izgovor superlativa pridjeva;
5. Pisanje pridjeva izvedenih od vlastitih imena;
6. Pisanje riječi u kojima su provedene neke glasovne promjene;
7. Izgovor i pisanje riječi s glasovima –ije, -je;
8. Izgovor i pisanje č i ć u deklinaciji imenica i stepenovanju pridjeva;
9. Rečenični i pravopisni znakovi;
10. Provjeri pravopis na primjerima diktata;
11. Veliko slovo – shema.

Kada uporedimo ova dva sadržaja, možemo primijetiti da imamo samo dvije lekcije koje pronalazimo i u jednom i u drugom udžbeniku - *Interpunkcijski i pravopisni znaci / Rečenični i pravopisni znakovi* i *Pisanje po diktatu s težištem na sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi / Provjeri pravopis na primjerima diktata*.

6.1.1. Lingvometodički predlošci u *Našem jeziku* za šesti razred osnovne škole

Lingvometodički predložak je tekstni predložak koji služi jezičnome istraživanju, to je *tekst koji nam služi za potrebe Hrvatskog jezika*.²⁹ Sve ono što učenik može pronaći u udžbeniku, a odnosi se na slušanje, čitanje, pisanje, govorenje, služi kao osnova lingvometodičkog predloška. Lingvometodički tekstovi moraju biti kratki, prilagođeni, zasićeni. Kraći tekstovi zadržavaju učenikovu pažnju i dobar su motiv za istraživanje i ostalih tekstova. Prilagođenost mora biti podređena učenicima, ali i svim ishodima učenja. Tekstovi trebaju biti ispunjeni raznim primjerima na osnovu kojih će učenici moći pratiti dalji razvoj određene oblasti. Raznolikost tekstova je od velikog značaja u nastavi maternjeg jezika, isključivo *zbog*

²⁹ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996: 101.

*stjecanja raznovrsnijeg jezičkog blaga, zbog bogaćenja učenikova rječnika na svim ili gotovo svim područjima koja ulaze u krug učenikovih potreba, ali i zbog djelotvornijeg poticanja i podržavanja učenikovih interesa za nastavu maternjeg jezika, jezičnu naobrazbu i nastavu uopće.*³⁰

Lingvometodički predlošci dijeli se na: polazne, vježbene i provjerbene tekstove. U nastavi maternjeg jezika bitnu ulogu ima polazni tekst, jer od njega zavisi dalji tok lekcije, ali i način proučavanje određenog jezičkog problema. U nastavi maternjeg jezika, naročito na časovima gramatike i pravopisa, veoma je bitna motivacija učenika. Ta motivacija se postiže upravo polaznim tekstom. Nastavnik ponekad sam može izabrati polazni tekst kao uvodni dio u lekciju, ali veoma efikasnije će biti ukoliko u udžbeniku se na početku lekcije nalazi polazišni tekst kao motivacija učeniku, ali i nastavniku, jer i nastavnik i učenik polazne tekstove mogu iskoristiti kasnije za vježbu i provjeru.

Vježbeni tekstovi su *tekstovi na kojima se utvrđuje i uvježbava primjena stečenoga znanja.*³¹ Ponovo, nastavnik može osmisliti tekst koji će podijeliti učenicima i na taj način provjeravati da li su učenici usvojili znanje ili nisu. Međutim i polazni tekst unutar udžbenika se može iskoristiti kao tekst za vježbanje, kao i bilo koji drugi tekst koji može biti i unutar čitanke. Rad na tekstu može biti raznolik – potcrtavanje, zaokruživanje, izvlačenje, mijenjanje riječi, rasvrstavanje i slično. Od lekcije koja se radi zavisi i tip zadatka unutar teksta za vježbanje.

*Tekstovi na kojima se provjerava stečeno znanje*³² nazivaju se provjerbenim tekstovima. Učenici dobijaju polazni tekst koji je uvod u lekciju, vježbeni tekst na kojem će uočavati probleme nastavne jedinice i provjerbeni tekst na osnovu kojeg će provjeravati svoje znanje. Provjerbeni tekstovi zavise od nastavne jedinice koja se obrađuju. Ukoliko je nastavna jedinica vezana za pravopis nastavnik može pripremiti tekst u kojem će učenici morati ispraviti pogrešno napisane riječi.

U udžbenicima za 6. razred osnovne škole iz oblasti pravopisa ne nalazimo mnogo lingvometodičkih predložaka. Lekcije iz kulture usmenog i pismenog izražavanja, rječnika i gramatike te medijske kulture ispunjene su lingvometodičkim predlošcima, dok oblast pravopisa je osiromašena pretežno polaznim tekstovima – vježbeni i provjerbeni tekstovi ne izostaju.

³⁰ Isto, 103.

³¹ Isto, 102.

³² Isto.

Za nastavnu jedinicu *Interpunkcijski i pravopisni znaci* u udžbeniku *Naš jezik* (2004) polazni tekst je odlomak iz pripovijetke *Kroz planinu kući*, od Šukrije Pandže:

Ovo što vam pričam bilo je poodavno – ima tome više godina. Noć je već bila odmakla kad je kamion zastao na cesti, pa ni tamo ni amo. Šofer je nešto pokušavao da popravi, ali uzalud. U kamionu je bilo nas desetak učenika, raznih srednjih škola odraslih i manjih. Pošli smo iz grada kući. Raspust je tada trajao desetak dana. Bio sam učenik prvog razreda gimnazije – prvi put daleko od kuće, od majke, oca i sestara, od jaganjaca i goveda, od livada i rijeke koju sam, isti tu, viđao i u gradu, ali to nije bila i ona plava traka između vrba vesela, vijugava i nestašna – već crna, duboka, strašiva, s bukovima među sivim pećinama. Nije se mogla nigdje pregaziti kao u našem selu. Pa kad sam taj dan sjeo u kamion, a to mi je bio prvi put u životu, jer sam pješke došao u grad – bio sam uzbuđen da je sve oko mene izgledalo ljepše i draže. Činilo mi se – svak gleda u mene i misli: gle onog kako se vozi. U mojoj torbi ponio sam svoje knjige. Nisam zaboravio da ponesem onu o životinjama i onu o biljkama koje su imale toliko lijepih i bojanih slika. Radovao sam se unaprijed kako ću djeci u selu da pokazujem te knjige i da im pričam o majmunima: o urlikavcu riđem, o čimpanzi afričkom, gorili gvinejskom, da nekom od njih viknem: „Žirafa jedna!“ a on ne zna šta sam mu kazao. Zatim da im pokažem divno naslikane ribe i zmije, ptice i leptirove – i da im rečem – da se ona mala žaba što je naslikana u staklenci kako se penje uz male ljestve zove gatalinka zelena jer predviđa kakvo će vrijeme biti.

Učenici prije obrade lekcije imaju za zadatak da pročitaju tekst i uoče pravopisne i interpunkcijske znakove. Polazni tekst je dobar materijal za dalji razvoj lekcije – sadrži mnogo različitih znakova na koje će učenici obratiti pažnju. Neki od znakova izostaju, kao na primjer: tačka-zarez (;), polunavodnici ('), upitnik (?), crtica (-), međutim, ukoliko se izdvaja književni tekst teško je pronaći odlomak koji posjeduje sve znakove. Takav tekst bi mogao nastavnik da osmisli i predoči učenicima, ali to već predstavlja vježbene ili provjerbene tekstove. Na jednostavnijim tekstovima učenici prate tok lekcije, uočavaju naznačene primjere i tokom obrade lekcije, kao i nakon obrade te na osnovu primjera iz teksta sami mogu donositi zaključke.

U *Našem jeziku* (2009) za lekciju *Pravopisni i interpunkcijski znakovi* ne navodi se nijedan polazni tekst koji bi učenicima mogao biti uvod u lekciju.

Lekcije koje se odnose na pisanje i provjere diktate ispunjene su mnoštvom primjera koji se mogu iskoristiti i kao polazni tekst, ali i kao tekstovi za vježbu i provjeru znanja. Jedan od diktata koji susrećemo u udžbeniku autorica Amire i Ismete Džibrić je sljedeći:

Moj drug amer živi u tuzlanskom naselju brčanska malta. Njegov stan je u ulici derviša sušića, poznatog bosanskohercegovačkog književnika. Amer je učenik osnovne škole novi grad i do škole ide pješice. Na stupinama ga sačeka njegov drug dino. Oni skupa, uz razgovor i smijeh, idu bulevarom meše selimovića. Idući tim putem prođu pored gimnazije koja nosi ime po ovom književniku koji je porijeklom tuzlak. Njihova škola je jedna od najboljih škola u gradu tuzli, a možemo reći u u državi bosni i hercegovini. Zbog toga su amer i dino ponosni i želja im je kada odrastu da zauvijek žive u svojoj zemlji.

Tokom prvog čitanja učenici će primijetiti da je sve napisano malim slovom. Vježbajući pravila pisanja velikog i malog slova učenici mogu primjere tražiti u tekstu te nakon obrađene lekcije cijeli tekst prepisati pravilno.

6.1.2. Metodička razrada nastavne jedinice Interpunkcijski i pravopisni znaci / Rečenični i pravopisni znakovi

Kako sam već navela prethodno - u izdanju iz 2004. godine lekcija *Interpunkcijski i pravopisni znaci* započinje odlomkom iz pripovijetke *Kroz planinu kući*, Šukrije Pandže. Izdanje iz 2009. godine ne navodi tekstualni primjer, izuzev pri objašnjavanju kada se koji pravopisni znak koristi, što je svakako sastavni dio objašnjenja i u prvom udžbeniku.

Izdanje iz 2004. godine nudi podjelu znakova u rečenici prema njihovoj ulozi u rečenici:

- a) **pravopisni znakovi:** dvije tačke (:), crtica (-), tri tačke (...), zagrada () i slično – oni potpomažu da se shvati značenje pojedinih riječi ili imaju vrijednost pojedinih riječi;
- b) **interpunkcijski znaci** ili interpunkcija služe da se jasnije prenese misao izražena rečenicom i odnose se na rečenicu (ili njene članove): tačka (.), upitnik (?), zarez (,), navodnici („“) i drugi.³³

Nakon podjele slijedi objašnjavanje svakog interpunkcijskog znaka posebno. Na primjer, objašnjeno je u kojim se slučajevima crta koristi bez objašnjenja značenja crte. U *Pravopisu*

³³ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 6. razred osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2004: 96.

*bosanskoga jezika crta označava naknadno objašnjenje prethodnoga sadržaja i pauzu između prethodnoga sadržaja i sljedećega odsječka teksta.*³⁴

I jedno i drugo izdanje navode u kojem slučajevima se koristi crta. U izdanju iz 2004. godine crtom se odjeljuju umetnuti dijelovi rečenice (Zapjevamo – glasno – našu najdražu pjesmu), njome se označava i duža stanka (Stojim, čekam – ali niko ne dolazi.), zamjenjuje prijedlog *do* između brojeva (Autobus je jurio 100 –120 km na sat.), označava udaljenost dvaju ili više mjesta (Udaljenost Sarajevo – Visoko iznosi 30 km).³⁵

Kao što možemo primijetiti u ovome izdanju se ne pravi razlika između crte i crtice. Crta se stavlja kada se žele umetnuti govornikove riječi, kao i značenje odnosa *od – do* (kao što je gore navedeni primjer: *Autobus je jurio 100 –120 km na sat*), a ne crtica.

Pored crtice (iako je objašnjeno korištenje crte) objašnjava se uloga tačke, upitnika, zareza, zagrade, apostrofa, oznake tri tačke. Svaki od ovih interpunkcijskih i pravopisnih znakova se ne spominju u izdanju iz 2009. godine. Izdanje iz 2009. godine opisuje ulogu samo crte, crtice, zagrade i oznake tri tačke. U izdanju iz 2009. godine *zagrada je dvostruki pravopisni znak kojim se označava umetnuto, naknadno kao i sporedno objašnjenje koje se odnosi na dio rečenice, rečenicu ili više njih.*³⁶ Izdanje iz 2004. godine pored objašnjenja zagrade kazuje i to *da bi djelovao što jače i uvjerljivije na slušaoc govora mora biti kratak, a tok misli pregledan, dokazi jasni, a zaključci logični; mora udovoljiti naročitim akustičkim zahtjevima (izbjegavati teške skupine glasova i riječi).*³⁷ Primjeri koji se navode su slični u oba udžbenika.

6.1.3. Metodička obrada nastavne jedinice Pisanje po diktatu s težištem na sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi / Provjeri pravopis na primjerima diktata

Prema nastavnom planu i programu za osnovne škole u toku jednog polugodišta se mora uraditi diktat. *Diktat je oblik pismene ili usmene vježbe koja služi za uvježbavanje i provjeravanje usvojenosti gradiva u nastavi jezičkog izražavanja.*³⁸ Diktat je jedna od glavnih

³⁴ Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 1999: 11

³⁵ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 6. Razred osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2004: 97

³⁶ Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za 6. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009: 124.

³⁷ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 6. razred osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2004: 98.

³⁸ Palić, Ismail, Omerović, Mirela, *Bosanski jezik i komunikacija u nastavnoj praksi*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2023: 240.

vježbi pravopisa i iz tog razloga bi se trebao pisati mnogo češće. Učenici mogu naučiti pravila, ali je diktat način da se znanje primijeni i provjeri. Iz tog razloga diktatu bi se trebalo pridavati mnogo više pažnje te tokom jednog polugodišta uraditi barem jednom mjesečno diktat, neovisno od toga da li je pravopis određen prema planu i programu za taj mjesec. Karol Visinko navodi nekoliko vrsta diktata: kontrolni diktat, diktat s predusretanjem pogrešaka, objašnjeni diktat, izborni diktat, diktat s obrazloženjem, proučeni diktat, stvaralački diktat, autodiktat.³⁹ Za vježbu pravopisa izdvojila bih kontrolni i izborni diktat, jer najviše pažnje se usmjerava na učenikovu primjenu znanja nakon neke obrađene pravopisne lekcije.

*Kontrolnim diktatom provjerava se učenikovo znanje određenog područja. Tekst koji se diktira mora biti nov, učenicima nepoznat, ali usklađen s njihovim razvojnim i obrazovnim mogućnostima kao i sa sadržajem koji se želi provjeriti.*⁴⁰

Kontrolni diktat može se uraditi nakon svakog časa pravopisa, tako što će se početi od oblasti koja se uradila (na primjer, od imena gradova, sela, država) i svaki naredni čas diktat dopunjavati pravopisnim pravilima za teme koje se obrađuju.

*Izborni diktat primjenjuje se kada učitelj smatra da je potrebno uvježbati neki pravopisni ili gramatički sadržaj. Ta se vrsta diktata može koristiti i kada učitelj nije siguran jesu li učenici usvojili određeni sadržaj. Izborni se diktat provodi tako da se učenicima čita tekst zasićen primjerima koji se žele uvježbati, a oni ne zapisuju cijeli tekst već samo ono što se od njih traži.*⁴¹

Izborni diktat se također može primijeniti nakon svake predene oblasti, kako bi učenici što više i češće zapisivali imena, nazive, oznake i sva ostala pravila pravopisa. Čestim zapisivanjem sličnih primjera, primjeri na lakši i brži način ostaju u sjećanju učenika.

Diktat u *Našem jeziku* iz 2004. godine je prikazan u 20 samostalnih rečenica. Rečenice nisu povezane i nisu dio jednog zajedničkog teksta. Najvažniji dio diktata se odnosi na sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi u nekim od rečenica koje ću navesti iz *Našeg jezika*:

1. U **Banjoj Luci** žive **Banjalučani**.
2. **Hasan-aga** je bio nepravedan prema **Hasanaginici**.

³⁹ Visinko, Karol, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, Profil Klet, 2016: 11.

⁴⁰ Isto, 25.

⁴¹ Isto, 42.

3. Čovjekovom **nepažnjom** narušava se ljepota prirode.
4. **Nasiha Kapidžić – Hadžić** je najpoznatija **bosanskohercegovačka** pjesnikinja za djecu.
5. Moj drug uživa u slušanju **pop-muzike** i **rok-muzike**.

6.1.4. Analiza metodičkog instrumentarija i ilustracija udžbenika za šesti razred osnovne škole

Analizu metodičkog instrumentarija i ilustracije udžbenika, u lekcijama koje sam odabrala, nemoguće je posmatrati odvojeno, s obzirom da je ilustrovanost povezana sa zadacima za učenike.

Ono što se još može primijetiti za lekcije o pravopisnim i interpunkcijskim znakovima jeste izostanak vježbe – ni jedan od ova dva udžbenika poslije lekcije nema zadatke za samostalan rad učenika. Izostankom vježbe ne možemo reći da će učenici usvojiti znanje iz ove lekcije. Tekst koji se našao na početku lekcije u *Našem jeziku* iz 2004. godine se mogao iskoristiti za samostalan rad učenika. Na kraju lekcije su se mogla naći neka od sljedećih pitanja:

1. Koje od interpunkcijskih i pravopisnih znakova pronalaziš u tekstu?
2. Podvuci sve znakove koji su ti poznati!
3. Koji znakovi se pojavljuju najčešće?
4. Kakva je uloga dvotačke u tekstu?
5. Da li se umjesto dvotačke mogao koristiti neki drugi znak?
6. Koja je uloga crte u tekstu? Da li se mogao koristiti neki drugi znak? Koji?
7. Napiši nekoliko svojih rečenica u kojima ćeš upotrijebiti interpunkcijske i pravopisne znakove koje smo naučili!

Ovu su samo neka od pitanja koja bi se mogla iskoristiti, a koja bi bila od velikog značaja za razumijevanje lekcije i brže učenje. Pored pitanja vježba bi se mogla izvesti i u obliku diktata u kojem bi učenici sami stavljali odgovarajuće interpunkcijske i pravopisne znakove.

Oblast pravopisa svakako obuhvata prvenstveno pisanje velikog i malog slova, rečenične znakove, vježbu na diktatima, kao i mnoge druge lekcije. Govoreći o pisanju složenica i polusloženica, zadaci koji se nalaze poslije rečenica nisu produktivni. Od učenika se traži da

sa nastavnikom pronađu pravila pisanja složenica, polusloženica, riječi sa negacijom, vlastitih imena i slično. Zatim se učenicima daje zadatak da sami smisle deset rečenica u kojima će upotrijebiti neka od *ovih* pravopisnih pravila. Kojih? Učenicima su dati samo primjeri na osnovu kojih bi oni trebali s nastavnikom uraditi desetak lekcija koje će biti objašnjenje za svaku blondiranu riječ u rečenici. Na osnovu riječi koje su blondirane, unutar udžbenika možemo izdvojiti nekoliko lekcija iz pravopisa:

1. Pisanje imena gradova, država i naseljenih mjesta;
2. Pisanje vlastitih imena;
3. Pisanje zanimanja i titula;
4. Pisanje složenica i polusloženica.

Mnogo lekcija iz pravopisa je smješteno u jedan diktat koji bi mogao biti samo uvod u pravopisna pravila. Da bi učenici razumjeli svoj dio zadatka prethodno je potrebno uputiti učenike u ono što se od njih traži diktatom iz udžbenika. U *Pravopisu bosanskoga jezika* piše da se *sva jednočlana vlastita imena pišu velikim početnim slovom. U svih višočlanih vlastitih imena velikim se početnim slovom piše prvi član.*⁴² Na osnovu ovoga pravila učenicima se moglo objasniti zašto se *Hasanaginica* i *Nasiha Kapidžić - Hadžić* piše velikim slovom. Pisanje titule ili zanimanja uz imenicu uz koju stoji (na primjer, *Hasan-aga*) može se objasniti pravopisnim pravilom kojim se kaže da se imenice *koje stoje uz lično ime pišu malim početnim slovom.*⁴³ Da bi učenici razumjeli zašto se *Banja Luka* piše odvojeno, a *Banjalučanin* spojeno prvenstveno moraju znati da se *velikim početnim slovom pišu svi članovi (izuzev prijedloga i veznika) imena naseljenih mjesta (gradova, čaršija, četvrti – tj. većih dijelova grada, potom sela)*⁴⁴, ali i podatak da se *velikim početnim slovom pišu i nazivi stanovnika (tzv. etnici) izvedeni od imena kontinenata, država, pokrajina, otoka, poluotoka, gradova, dijelova grada, sela, mahala, planina, brda.*⁴⁵

Pisanje polusloženica i složenica je, također, lekcija kojoj se mora posvetiti nekoliko časova. *Pisanje riječi s negacijom* je lekcija koja se ponavlja kroz cjelokupno obrazovanje, ali će se uvijek izdvojiti nekoliko učenika koji će pisati negaciju spojeno s glagolom, jer nikada nisu naučili šta su glagoli. U drugom slučaju nekolicina njih će uvijek pisati riječcu *ne* odvojeno od pridjeva, jer nisu naučili šta su pridjevi. Svaka lekcija u nastavi maternjeg jezika je uvod za

⁴² Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 1999: 108.

⁴³ Isto, 110.

⁴⁴ Isto, 114.

⁴⁵ Isto, 112.

sljedeću lekciju – ukoliko ih ne izvodimo prema adekvatnom rasporedu nije ni čudno zašto učenici zaostaju u nekim nastavnim jedinicama.

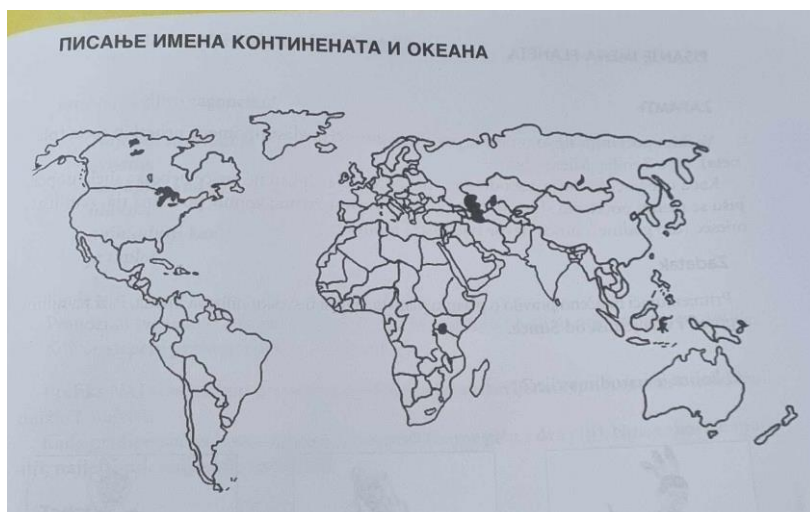
Izdanje *Našeg jezika* iz 2009. godine, kako smo mogli vidjeti iz sadržaja, mnogo više je posvećeno lekcijama pravopisa.

Kada govorimo o izgledu teksta blondirani su ključni termini kako bi se naznačila njihova važnost i zadržala pažnja učenika. Unutar polaznog teksta iz udžbenika autorice Zdravke Zekić odlomak iz pripovijetke *Kroz planinu kući*, od Šukrije Pandže, mogao se drugačije iskoristiti. Interpunkcijski znakovi su mogli biti, također, blondirani – kao takvi privukli bi pažnju učenika te djelovali na učenikovo interpretativno čitanje teksta. S obzirom da izostaje naglašenost interpunkcijskih znakova učenici će pročitati tekst kao i svaki drugi i neće obratiti pažnju ni na jedan interpunkcijski znak sve dok nastavnik ne objasni temu o kojoj će biti govora.

Uz ilustracije se navode primjeri pisanja naseljenih područja, država, kontinenta.

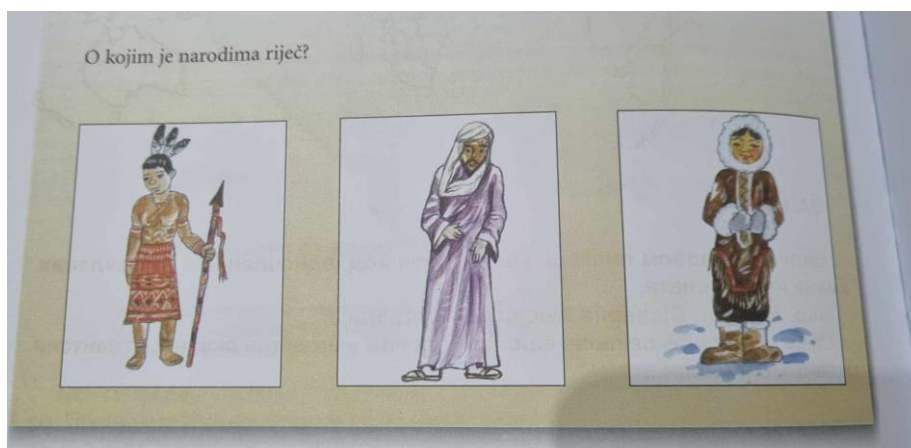
Slika 10: Ilustracija iz udžbenika *Naš jezik* (2009)

Slika 11: Ilustracija iz udžbenika *Naš jezik* (2009)

S obzirom na to da su pravopisne lekcije sadržaj za šesti razred, učenicima bi moglo biti zanimljivo da na karti Bosne i Hercegovine upišu gradove koji su im poznati, pa da kasnije provjere svoje znanje i iz predmeta Geografije. Karti svijeta mogu iskoristiti da upisu nazive kontinenata, okeana i mora. Na ovaj način će kroz igru učiti pravopisna pravila.

Naš jezik (2009) učenike kroz različite zadatke, igre, ilustracije upoznaje i sa pravilima pisanja imena planeta i naroda.

Slika 12: Ilustracija iz udžbenika *Naš jezik* (2009)

Ispod fotografije nalazi se tekst. Tekst je potrebno pravilno prepisati u svesku:

Ja sam rođen u kotor-varoši, a moji roditelji u novom Šeheru. Volim bosnu i hercegovinu i sve naše susjedne Države. Dosta bošnjaka živi u zemljama evrope, ali veliki broj je otišao i u prekookeanske Zemlje. I moj amidža živi u sjevernoj americi, u gradu san Francisko. Kad

*porastem volio bih biti mornar i ploviti tihim i atlantskim Okeanom. Želja mi je da vidim sjevernu i Južnu ameriku.*⁴⁶

Prepisivanjem teksta učenik razmišlja o riječima unutar rečenice te traži adekvatna rješenja. Unutar teksta se nalaze primjeri iz lekcija koje je nastavnik uradio sa učenicima. U tekstu se ne nalazi ni jedno pravopisno pravilo koje je učeniku nepoznato.

Na kraju oblasti pravopisa nalazi se vježba pod nazivom *Provjeri pravopis na primjerima diktata*. Prvi zadatak odnosi se na ponavljanje pravila pisanja velikog slova u imenima država, gradova, naselja i naroda i sličan je prethodnom diktatu.

U drugom zadatku nastavnik dozvoljava učenicima da se služe *Pravopisom bosanskoga jezika* kako bi ispravili greške u diktatu. I ovakav vid vježbe možemo ponekad koristiti, jer na ovaj način učenici uče kako da koriste udžbenik te na koji način da pronalaze rješenja. Treći zadatak mi je posebno zanimljiv, jer se od učenika traži da isprave greške u diktatu koristeći se *Pravopisom bosanskoga jezika*, a zatim da razvrstaju pojmove koji su napisani velikim slovom prema nekoj sličnosti, a koja se odnosi na pravila pisanja.

Na primjer, u rečenicama: *Prije četiri godine vratili smo se u državu bosnu i hercegovinu. Sada živimo u sarajevu. Naselje alipašino polje, gdje moji roditelji već dvadeset jednu godinu imaju kuću, zamijenilo je grad u kojem sam rođena. Rijeka miljacka i žuborna bosna zamijenile su ogromno vodeno prostranstvo*, pri ispravljanju grešaka pored svake riječi koja je napisana velikim slovom učenik treba da napiše još jednu asocijaciju, kao na primjer:

- država Bosna i Hercegovina / država Obala Slonove Kost
- Sarajevo / Bosanski Petrovac
- Alipašino polje / Vratnik
- rijeka Miljacka i žuborna Bosna / Pliva, Plivsko jezero.

Još jedna veoma bitna pravopisna vježba jesu pismeni sastavi.

Pismeni sastavi odnose se na složenu stvaralačku djelatnost oblikovanja teksta koja pretpostavlja određenu razinu jezičkog predznanja, razvijene sposobnosti izražavanja

⁴⁶ Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za 6. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009: 118.

*vlastitih misli, osjećanja, stavova, prosuđivanja kao i odgovarajući kognitivni razvoj nastao na temelju niza misaonih aktivnosti.*⁴⁷

Teme pismenih sastava mogu biti raznolike. Učenici u osnovnoj školi najčešće dobijaju teme naracije i deskripcije. Neke od najučestalijih tema su: pričanje stvarnog ili izmišljenog događaja po hronološkom ili retrospektivnom redu, opisivanje godišnjih doba, opisivanje pejzaža, opisivanje portreta, a u višim razredima često se daju i misaone teme jer su učenici spremni za diskusiju o različitim temama, o životu, sreći, nesreći, slobodi, ratu, obrazovanju i mnogim drugim. Pismeni radovi zauzimaju oblast kulture usmenog izražavanja, ali su veoma bitni za vježbe iz pravopisa. U pismenim radovima učenici pokazuju svoje stvaralačko, ali i pravopisno znanje. Učenik može biti nadaren za pisanje pismenih radova, ali pismenost je glavni faktor pri ocjenjivanju.

6.1.5. Zaključci

Analizirajući oba udžbenika i lekcije koje se odnose na interpunkcijske znakove mogla sam uočiti da je lekcija osiromašena primjerima i zadacima. Kako sam navela, polazni tekst se mogao iskoristiti i kao uvod u lekciju, ali i kao vježbani tekst. Kao vježbani tekst mogao je biti iskorišten na način da se nakon svakog objašnjenog znaka učeniku skrene pažnja na taj isti znak unutar teksta. Također, u udžbeniku autorica Amire i Ismete Džibrić lekcija je izuzetno skraćena – kao rečenični i pravopisni znakovi objašnjavaju se samo crtica, zagrada i tri tačke. Unutar drugog udžbenika obrađeno je znatno više rečeničnih i pravopisnih znakova, međutim ne pravi se razlika između crte i crtice, što je promašaj za lekciju. Izostaju zadaci, tako da mogli bismo kazati da elementi naučnosti obrade lekcije nisu u potpunosti ispunjeni. Izuzetak su pravopisne vježbe pisanja velikog i malog slova. Dosta primjera i zadataka je posvećeno tim lekcijama. Učenik će naučiti pravila pisanja velikog i malog slova posmatrajući primjere iz udžbenika te poredeći ih sa svojim primjerima. Posmatranje, asocijacije, bilježenje, analiza i primjena na tekstu su najadekvatniji načini razumijevanja lekcije – naročito ukoliko se primjenjuju zajedno.

Napomena: Učenici s poteškoćama u razvoju rade prema prilagođenom planu i programu. Prilagođeni plan i program zavisi od poteškoće koju učenik ima. Nastavnici izrađuju plan rada posebno za svakog učenika s poteškoćama. Taj plan rada učenici savladavaju uz pomoć

⁴⁷ Pavličević-Franić, Dunja, *Komunikacijom do gramatike*, Zagreb, 2005: 167.

nastavnika i asistenta koji im je dodijeljen na početku školske godine. Nastavnik će pripremiti gradivo, međutim učenik će odgovoriti na zadano u skladu sa svojim mogućnostima. Ono što možemo primjetiti jeste da u udžbenicima ne postoji nijedna lekcija koja bi bila namijenjena učeniku s poteškoćama u razvoju. Od nastavnika i asistenta se očekuje da lekcije preoblikuju na način koji će odgovarati učeniku. S obzirom na to, u svakoj pripremi ću pripremiti dio lekcije koji će biti prilagođen učeniku s poteškoćama.

6.1.6. Anketa

S obzirom da sam se pravopisom bavila analizirajući udžbenike za šesti razred – anketirala sam učenike šestog razreda. U Osnovnoj školi „*Ključ*“ u Ključu, nastavu šestog razreda pohađaju 42 učenika, raspoređena u dva odjeljenja. Na dan anketiranja bilo ih je prisutno 38. Sve pozitivne i negativne strane sadržaja jednog udžbenika na najbolji način mogu objasniti učenici, jer se udžbenici pišu za njih i najbitnije je njihovo razumijevanje.

Sadržaj ankete:

1. Šta za tebe predstavlja pravopis?

Neki od odgovora su sljedeći:

Pravopis je tačno pisanje

Pravopis je kad znamo lijepo pisati.

Pravopis je da znamo gdje ide veliko a gdje malo slovo

Pravopis je ispravno pisanje riječi.

Pravopis je tačno pisanje riječi, da ne griješimo u velikom i malom slovu i da znamo da se ne kaže đamija nego džamija i da ne pišemo ne uz glagole jer ćemo dobiti jedinicu.

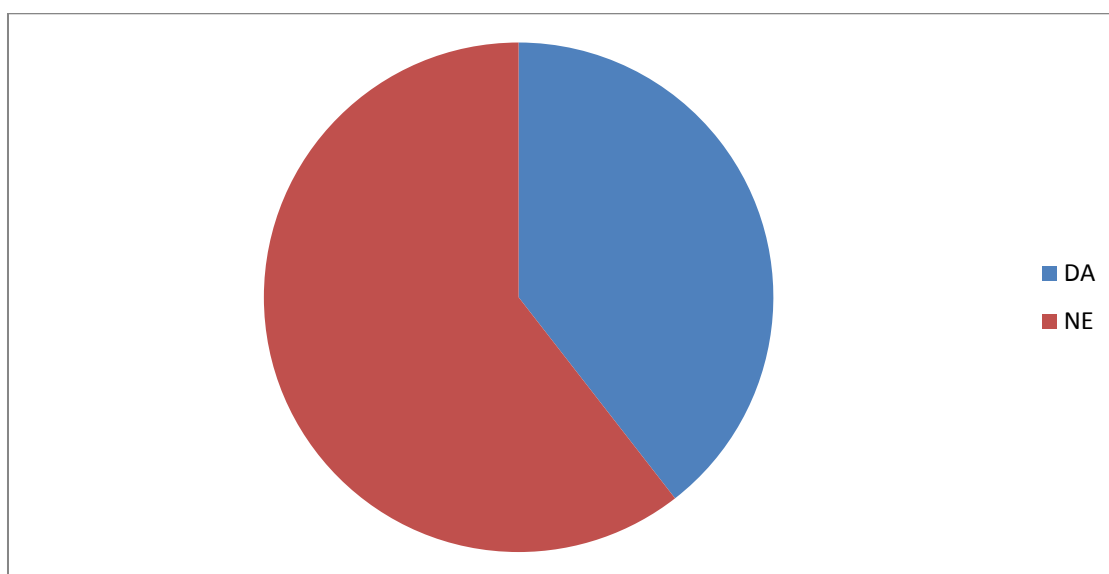
Pravopis je knjiga u kojoj piše sve kako se kaže ispravno.

Ne znam objasniti ali znam da ga učimo često jer moramo znati kako se nešto piše

Napomena: Odgovore sam navodila doslovno onako kako su napisani u anketi. Na osnovu prvog pitanja sam uvidjela da je pravopis za učenike najčešće *pravilno pisanje*. S obzirom na to da se radi o učenicima šestog razreda nisam ni očekivala mnogo drugačije odgovore.

Međutim, primijetila sam da je njihova konstrukcija rečenica loša. Interpunkcijske znakove veoma rijetko koriste – na kraju nekih rečenica nema tačke; ne koriste zareze ili veoma rijetko. Ono što mi se svidjelo jeste što nisam naišla na pravopisne greške u velikom i malom slovu (džamija je napisano malim slovom, a veoma često djeca pišu vjerske ustanove velikim početnim slovom i kada nije dio naziva ustanove), a ni u pisanju negacije. S obzirom na odgovore, rekla bih da bi nastavnici trebali više pažnje usmjeriti i na konstrukciju rečenica – do osmog razreda (kada se opširnije radi rečenica) na pravilnu strukturu rečenice učenike mogu usmjeravati kroz njihove pismene radove i usmenu komunikaciju.

2. Da li si ikada koristio/la *Pravopis bosanskog jezika*?

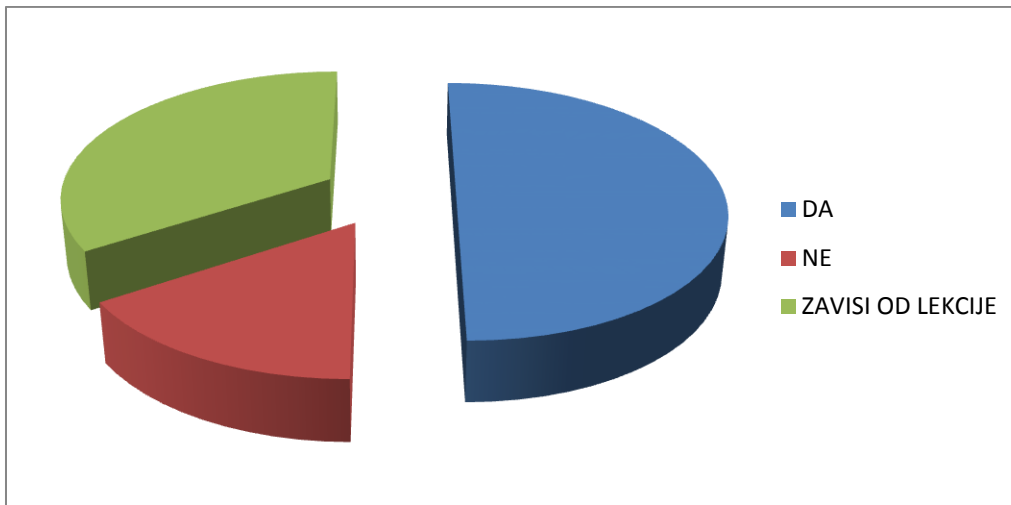

Napomena: 15 učenika je kazalo da su koristili *Pravopis*, dok čak njih 23 da nisu. To je zabrinjavajući podatak, ali, s obzirom da su se tek našli u predmetnoj nastavi, očekivajuće je od nastavnika da ih upozna barem sa *Priručnikom za osnovne škole*.

3. Ko je napisao *Pravopis bosanskog jezika* koji mi koristimo u školama?

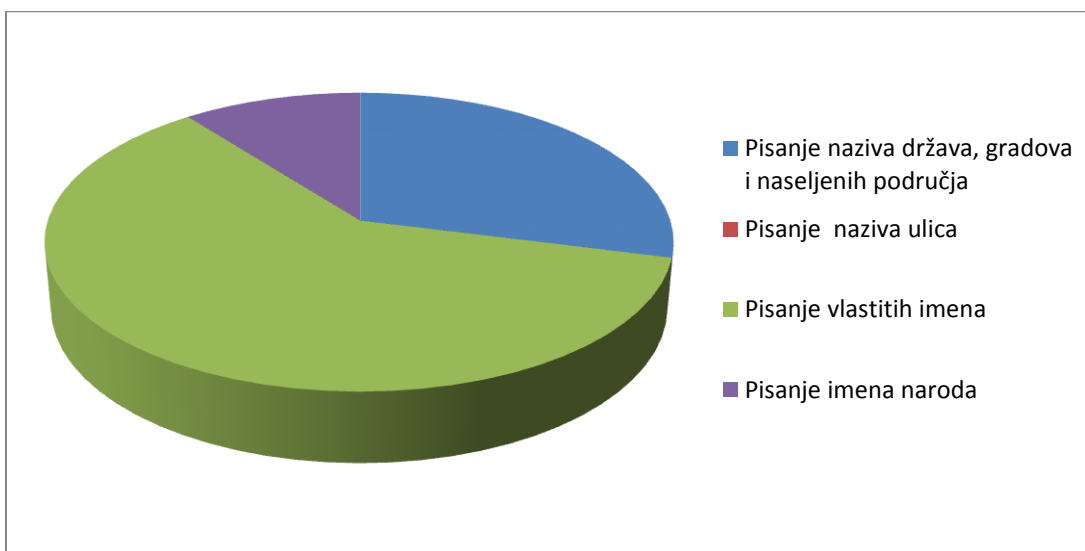
Napomena: Od 38 ispitanih učenika samo 3 učenika su napisala da je autor *Pravopisa bosanskog jezika* koji mi koristimo u školi – Senahid Halilović. Taj podatak nam govori da bi nastavnici trebali prije oblasti pravopisa s učenicima prvo porazgovarati o *Pravopisu bosanskog jezika*, navodeći ime autora i godinu izdanja. Često se dešava da učenici ne znaju ko su im autori udžbenika iz kojih uče, jer nemaju razvijenu naviku da se informišu o autorima. Veći problem nastaje na časovima književnosti kada učenici ne znaju ko je napisao djelo koje su pročitali. Bez saznanja o autoru ne može se ni raspravljati ni o djelu niti o epohi kojoj književno djelo pripada.

4. Da li je gradivo iz pravopisa teško?

Napomena: Pola od ispitanih učenika je kazalo da im je gradivo iz pravopisa teško. Svaka oblast nosi određenu dozu težine – za neke učenike manje, a za neke više. Nekima od učenika lekcije pravopisa nisu teške, jer uvijek postoje učenici koji se više zanimaju za neku oblast nego za neku drugu ili je njihovo zanimanje veće nego zanimanje drugih učenika. Vidjeli smo da nekoliko učenika težinu učenja uspostavlja prema lekciji. To nam kazuje da učenicima svaka lekcija iz pravopisa nije podjednako lahka ili podjednako teška.

5. Na časovima pravopisa šta ti je bilo najlakše za zapamtiti? Izaberi jedan ponuđeni odgovor!

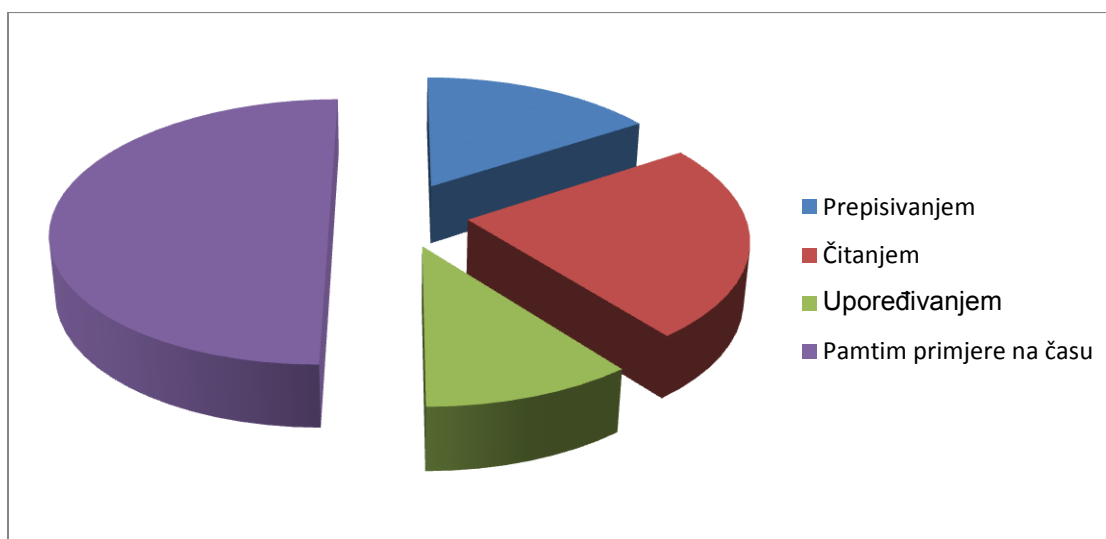
Napomena: Nijedan učenik nije izabrao opciju pisanja naziva ulica. U *Pravopisu* se spominje nekoliko pravila kojima se navodi da se velikim početnim slovom pišu imena trgova, aleja, bulevara i slično. U *Pravopisu* se, također, navodi da se riječ *ulica* piše velikim početnim

slovom kao prvi član naziva ulice (na primjer, *Ulica šehida*). Međutim, kada nije prvi član imena riječ *ulica* se piše malim slovom (na primjer, *Prijedorska ulica*). Kao najlakšu lekciju učenici su izabrali *Pisanje vlastitih imena*. S pisanjem vlastitih imena učenici se susreću od prvih napisanih riječi. Čim nauči slova dijete piše svoje ili ime nekog mu bliskog. Već tada se razvija navika pisanja vlastitog imena velikim početnim slovom. Kako dijete raste u svakom razredu nauči još ponešto o pisanju vlastitih imena – da se velikim početnim slovom pišu i vlastita imena životinja, božanstava, nadimaka i slično.

6. Šta ti je bilo najteže za zapamtiti?

Napomena: Iste primjere sam ponovila kao iz prethodnog zadatka. Svi učenici su zaokružili *Pisanje naziva ulica*.

7. Kojim se metodama koristiš pri učenju gradiva iz oblasti pravopisa?

Napomena: Najviše učenika je zaokružilo *Pamtim primjere na času*. Kako sam primijetila, učenici malo uče kod kuće i većinu znanja koje imaju su stekli u školi. To da učenici uče na času jeste dobra informacija, jer to bi značilo i da se nastavnik trudi u objašnjavanju lekcija, ali i to da učenici slušaju predavanje. Međutim, svaku lekciju je potrebno ponoviti kod kuće kako bi se znanje proširilo, a to je moguće postići nastavnikovim sugeriranjem rada domaćih zadaća. Kada bi se više davalo domaće zadaće učenici bi više samostalno radili i više bi se koristili metodom upoređivanja, koju je u ovoj anketi zaokružilo samo četiri učenika. Upoređivanjem učenici porede primjere, traže sličnosti, razlike i time razvijaju i svoje mentalne sposobnosti, percepciju opažanja i u nastavi svih drugih predmeta.

8. Na koji način bi tebi učenje pravopisa bilo zanimljivo?

Neki od ponuđenih odgovora:

Da više tražimo greške u nekom zanimljivom tekstu

Bilo bi mi zanimljivo kad bi nastavnica češće koristila prezentacije.

Meni je zanimljivo kad poslije pismene vježbe pišemo greške na tabli

Zanimljivo mi je kad radimo kvizove pa ko prije uradi i bude tačno dobije plus.

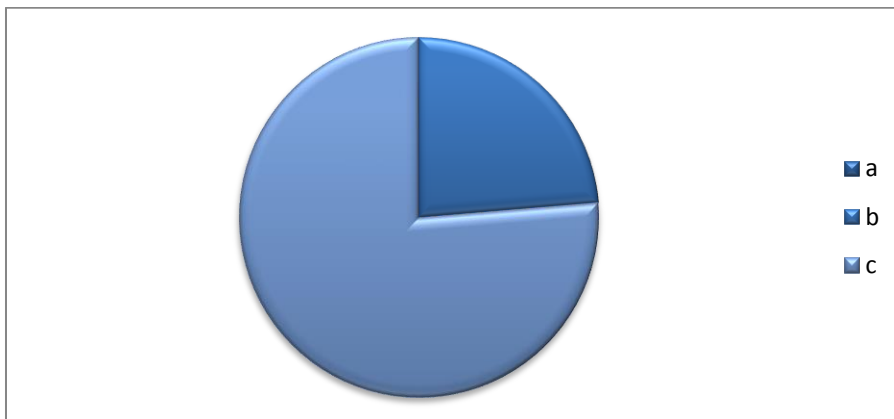
Meni je učenje pravopisa zanimljivo na koji god način da radimo.

Zanimljivo bi bilo kada bi neko govorio ispravno a drugo dijete pogrešno pa da mi onda odlučimo šta je pravilno

Napomena: Odgovore sa ankete sam prenosila doslovno i greške su iste kao i u prvom zadatku (izostanak interpunkcije, loša konstrukcija rečenica). Na osnovu viđenog možemo zaključiti da su učenicima zanimljive prezentacije i razni kvizovi. Također, privlačna im je i nagrada za dobro urađen rad, što je pohvalno za nastavnike, jer i na taj način mogu motivirati učenike na rad.

9. Koja rečenica je pravilno napisana:

- a) Maja je rodžena Banjalučanka.
- b) Moj brat studira na filozofskom Fakultetu u Sarajevu.
- c) Derviš Sušić je poznati bosanskohercegovački književnik.

Napomena: Kada sam pisala prvu rečenicu pretpostavljala sam da je učenici neće zaokružiti kao pravilno napisanu. U Unsko-sanskom kantonu govornici nemaju problem sa afrikatima, raspoznaju ih i veoma rijetko ih miješaju. S obzirom da je 9 učenika zaokružilo drugu rečenicu kao ispravnu možemo konstatovati da je većina učenika, njih 29, dala tačan odgovor, što bi značilo da je lekcija u kojoj se spominje pisanje prisvojnih pridjeva na –ski, –čki, –čki, –ški – usvojena.

10. Zaokruži pravilno napisane riječi:

Plivsko jezero, Rijeka Una, Općina Bihać, Bosanski Petrovac, Ulica šehida, Šehidska Ulica, kršćanin, Hrvatski jezik, marsovac, bošnjački.

Napomena: Anketu bez urađenog desetog zadatka su predala 4 učenika. Od preostalih 34 učenika njih 18 je zadatak uradilo u potpunosti tačno. Od preostalih 16 učenika njih 9 je imalo jednu grešku, a njih 7 dvije greške. Greške su bile *Šehidska Ulica* i *Hrvatski jezik*. Učenici griješe pri pisanju jezika i pišu ga velikim slovom, jer kada na koricama svoje sveske pišu predmet – pišu ga velikim slovom. Nastavnik učenicima mora objasniti pravilo iz *Pravopisa* u kojem se kazuje da se nazivi naučnih oblasti pišu malim slovom (Govorim bosanskim jezikom.), ali da se nazivi nastavnih predmeta u školama pišu velikim početnim slovom (Bosanski jezik, Hemija, Biologija, Muzička kultura i dr.).

6.1.7. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti

Predmet: Bosanski/ Hrvatski/ Srpski jezik i književnost naroda BiH

Razred i odjeljenje : VI-a

Nastavno područje: Pravopis

Nastavna jedinica: Rečenični i pravopisni znakovi

Oblici nastavnog rada: frontalni, individualni, rad u grupi

Nastavne metode: monološka, dijaloška, grupna, demonstrativna, rad na tekstu

Nastavna sredstva i pomagala: udžbenik, tabla, kreda, nastavni listići, vježba kroz kviz

Nastavne strategije: odgojne - strategija egzistencije (ostvarena kroz stimulaciju)

- strategija socijalizacije (ostvarena kroz dijalog i diskusiju)

obrazovne – strategija poučavanja

-strategija vježbanja

Ciljevi i zadaci nastavnog časa

Cilj nastavnog časa: Usvajanje novog znanja

Zadaci:

- **Obrazovni:** upoznavanje učenika s novom nastavnom jedinicom; ponavljanje ranije stečenog znanja.
- **Funkcionalni:** razvijanje učeničke svijesti pri izradi zadataka te rad na samostalnoj učeničkoj aktivnosti i sposobnosti za rad na pripremljenu temu; razvijanje učeničke sposobnosti samoprocjene i zapažanja.
- **Odgojni:** razvijanje učeničke zainteresovanosti za rad u paru i grupama; razvijanje potrebe za očuvanjem standardnog bosanskog jezika.

Nastavni izvori: gramatika i pravopis

Literatura:

- Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za 6. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, 2009.
- Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za osnovne i srednje škole*, Zenica, 2004.
- Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, 2018.

Tok nastavnog časa

Uvodni dio časa (5minuta)

U uvodnom dijelu časa potrebno je učenike upoznati s nastavnom jedinicom, pokušavajući ih navesti da sami zaključe naziv nastavne jedinice. Na tabli pišem tri kratke rečenice iz Našeg jezika:

Ove godine upisala sam 6. razred

Požuri kući

Hoćeš li mi pomoći

Pitam učenike da li primjećuju da u rečenicama nešto nedostaje i šta.

Očekivani odgovor: *Nedostaju interpunkcijski znakovi na kraju rečenice – tačka, uzvičnik i upitnik.*

Nakon dobijenog odgovora pišem naziv nastavne jedinice na tablu, a zatim učenicima postavljam pitanje: *Šta su to rečenični i pravopisni znakovi?*

Očekivani odgovor: *Pravopisni su znaci vrsta pismenih znakova kojima se postiže veća jasnoća i bolje razumijevanje odnosa između pojedinih dijelova riječi.*⁴⁸ ;

*Rečenični znaci su znaci u pisanome jeziku koji služe rastavljanju teksta na rečenice i rečenične dijelove.*⁴⁹

Glavni dio časa (30 minuta)

Za glavni dio časa koristim prezentaciju. Na prvom slajdu se nalaze dva kraća teksta bez interpunkcijskih znakova. Zamolit ću jednog od učenika da pročita tekst:

*Na gat istrči namještenik brodogradilišta sa zvučnikom u ruci Gorštak naprijed odjekuje zvučnik Stani uz Neptun Neptun naprijed Stani uz Trozubac Trozubac naprijed Stani iza Neustrašivog Sve se pokrene Napokon se oslobodi uska traka crne vode iz koje se otisne na pučinu brod spreman za plovidbu Tako je bilo i jedne vedre julske večeri 1746 godine kada je iz stejtskog brodogradilišta isplovio brod za prevoz ugljena Herkules*⁵⁰

Zatim ću zamoliti drugog učenika da pročita drugi tekst:

*Šigeo se razljuti pa upre prstom prema avionu na nebu Vidiš li onog velikog bumbara tamo gore Sad će se spustiti da te ubode ako ne umukneš Djevojčica zaškilji uvis umukne i stavi prst u usta*⁵¹

⁴⁸ Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za osnovne i srednje škole*, Sarajevo, 2004: 66.

⁴⁹ <https://hrvatskijezik.webnode.page/news/recenicni-znakovi/> (1. 3. 2024.)

⁵⁰ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Čitanka, udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, NAM Tuzla i Vrijeme Zenica, 2010: 112.

⁵¹ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Čitanka, udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, NAM Tuzla i Vrijeme Zenica, 2010: 109.

Glavni dio časa jeste prepoznavanje interpunkcijskih znakova. Zajedno čitamo rečenicu po rečenicu i primjenjujemo odgovarajući interpunkcijski znak. Nakon što smo završili prikazujem im sljedeći slajd na kojem se nalazi tekstovi sa svim interpunkcijskim znakovima:

Na gat istrči namještenik brodogradilišta sa zvučnikom u ruci. Gorštak naprijed! - odjekuje zvučnik. Stani uz Neptun! Neptun, naprijed! Stani uz Trozubac! Trozubac, naprijed! Stani iza Neustrašivog! Sve se pokrene. Napokon se oslobodi uska traka crne vode, iz koje se otisne na pučinu brod spreman za plovidbu. Tako je bilo i jedne vedre julske večeri, 1746. godine, kada je iz stejtskog brodogradilišta isplovio brod za prevoz ugljena – Herkules.

Šigeo se razljuti pa upre prstom prema avionu na nebu. „ Vidiš li onog velikog bumbara tamo gore? Sad će se spustiti da te ubode ako ne umukneš.“ Djevojčica zaškilji uvis, umukne i stavi prst u usta.

Napomena: Da bi učenici razumjeli interpunkcijske znakove, veoma je bitno da su prethodno uradili lekciju *Upravni i neupravni govor*.

Poslije analiziranih tekstova, učenicima objašnjavam svaki interpunkcijski znak posebno.

Slajd 3 (TAČKA)

1. Tačkom se, kao pravopisnim znakom u užem smislu, najčešće obilježava kraj rečenice: *Neće ni miš uvijek u jednu rupu.*
2. Tačka se piše i iza pojedinih skraćenica: *npr.*
3. Tačka se piše iza rednih brojeva: *19. poglavlje*
4. Tačka se ne piše iza rednih brojeva kada iza broja slijedi zarez, crta sa značenjem *do*, kosa crta, zagrada: *Diplomirao je 1979/80. godine.*
5. Tačka se upotrebljava za odjeljivanje brojnih mjesta, zbog lakšeg čitanja (svaka treća brojka zdesna nalijevo): *10.000*⁵²

Slajd 4 (ZAREZ)

Zarez je pravopisni znak kojim se, radi lakšeg čitanja i boljeg razumijevanja teksta, razgraničavaju odlomci različitoga karaktera i u različitoj mjeri samostalni.

Zarez se upotrebljava:

1. u nabranjanju: *I šta je onda ostalo od mene, ljuska, mezar, nišan bez oznake?*

⁵² Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika za osnovne i srednje škole*, Zenica, 1999: 100 – 101.

2. u izdvajanju umetnutih dijelova rečenice: *Hamdija Kreševljaković, znameniti historičar, pisao je o Bosni pod osmanskom upravom.*
3. poslije vokativa: *I znaj, Amra, oni koji biraju puteve utrte ne pale svjetla onima koji dolaze.*
4. u odvajanju modalnih riječi i izraza: *Huse se, doduše, nije predavao.*⁵³

Nakon analiziranog slajda na tabli pišem dvije rečenice:

Molim, lijepo govorite!

Molim lijepo, govorite!

Pitam učenike da pročitaju rečenice i da uoče razlike među njima.

Očekivani odgovor: U prvoj rečenici, govornik se moli da lijepo govori, dok u drugoj rečenici govornik se sugerira da govori uopće. Što bi značilo da od zareza zavisi značenje.

Slajd 5 (UPITNIK)

1. Upitnik se stavlja na kraju rečenice kojom se izražava izravno pitanje: *Ko se rodio pa da je svemu svijetu ugodio?*
2. U knjigama, časopisima, novinama upitnik se po pravilu ne stavlja iza naslova: *Šta radi pjesma*⁵⁴

Slajd 6 (UZVIČNIK)

1. Uzvičnik se stavlja na kraju rečenice kada se izražava neki osobni stav ili osjećanje prema izrečenom sadržaju: *Teško kaši na ćelavoj glavi i nogama pod mahnitom glavom!*
2. Uzvičnik se stavlja iza naglašenog vokativa: *Majko!*
3. Uzvičnik se stavlja iza uzvika: *Hej!*
4. Uzvičnik se stavlja iza imperativa: *Dolazi!*⁵⁵

Slajd 7 (DVOTAČKA)

Dvotačka se stavlja:

⁵³ Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika za osnovne i srednje škole*, Zenica, 1999: 131 - 147

⁵⁴ Isto, 104 – 106.

⁵⁵ Isto, 106 – 107.

1. ispred teksta u ulozi objašnjenja: *Ta su župljanska sela lijepa: kuće grupisane, okrečene, voćnjaci gusti, vode pitome, ljudi mirni.*
2. ispred zaključka: *Ili ne imao ili ne umio: jednako je.*
3. ispred jedinica u nabrajanju: *Dućan je gotov sa svim onim što je tamo bilo, a bilo je svašta: soli, gasa, beza, koža, konopaca.*
4. između brojeva kojima se iskazuje odnos, a čita se prema: *Utakmica je završena rezultatom 2:1*⁵⁶

Slajd 8 (CRTA)

Crtom se:

1. odjeljuje naknadno objašnjenje: *U tim prilikama nastao je Duvanjski arzuhal – svojevrsna molba na bosanskom jeziku, čiji je autor do sada bio nepoznat.*
2. obilježava pauza između dvaju dijelova teksta: *Sjećam se: jurili smo po vršajevima za konjima, preko trave i kamenja, kroz dječije razigrane prostore, zaboravljajući otići pet puta na dan u džamiju i- poslije su očeve batine bile svršetak radosti.*
3. označava pauza i u sažetim iskazima, poslovicama, kao i u rečenicama bez veznika: *Manje znao – manje i patio.*⁵⁷

Slajd 9 (CRTICA)

Crtica se piše:

1. pri rastavljanju riječi pri kraju reda,
2. između sastavnih dijelova polusloženice: *bosansko-njemačko-engleski* (rječnik),
3. između sastavnih dijelova izraza nastalih vezivanjem riječi bliskog ili suprotnog značenja: *gore-dolje, rekla-kazala,*
4. između dvostrukih prezimena kod ženskih osoba: *Nasiha Kapidžić-Hadžić,*
5. pri rastavljanju riječi na glasove: *ž-e-n-i-c-a,*
6. između brojki koje znače tekući račun: *10195-440-055-9023.*⁵⁸

Slajd 10 (NAVODNICI)

Među navodnike stavljamo:

⁵⁶ Isto, 18 – 20 .

⁵⁷ Isto, 11 – 14.

⁵⁸ Isto, 16 – 18.

1. nečije riječi: *Lopovski se ušulja kroz prozor i zacvrkuta: „Tu ste znači? A ja dan protratila tražeći vas!*
2. riječi sa suprotnim značenjem: *Svijetu dojadilo pa je prozvaše „klepetalom“ i ona se poče povlačiti u se, kao da je mudrala.*

Navodnicima se mogu označavati i naslovi knjiga, imena proizvoda: „Patuljak vam priča“, dječija biblioteka „Lastavica“.

Završni dio časa: ponavljanje naučenog (10 minuta)

Domaća zadaća: Dijelim nastavne listiće na kojim se nalazi tekst u koji učenici trebaju umetnuti interpunkcijske znakove tamo gdje je potrebno.

Tekst sa nastavnog listića:

1. Pročitaj tekst i stavi interpunkcijske znakove tamo gdje je potrebno:

Rekao sam joj idi Pogledala me svojim tužnim zelenim očima i rekla ako sada odem neću se vratiti Nemoj izgovorih Znao sam da ću se kajati ali priče poput On je loš više nisam mogao slušati Kako se udaljavalala rekao sam stani Upitah je Da li stvarno želiš da odeš Nije ništa rekla Došao sam kući bila je mračna Otvorio sam vrata sobe Tu su bile njene haljine ogrlica par naušnica parfem slike. Zatim sam čuo kuc kuc Otvorio sam vrata nije to bila ona

Napomena: Obimnost lekcije nije prilagođena učenicima s poteškoćama u razvoju. Oni će zajedno sa asistentom vježbati izjavne, upitne i uzvične rečenice. Ukoliko uspiju usvojiti informacije da nakon izjavne rečenice se nalazi tačka (.), nakon uzvične rečenice uzvičnik (!), a nakon upitne rečenice upitnik (?), često bi to značio veliki uspjeh. Asistenti često za nastavu koriste udžbenike iz nižih razreda koji su obimom i načinom objašnjavanja gradiva više prilagođeni učeniku s poteškoćama. Za učenika sam pripremila sljedeći zadatak:

1. Na kraju rečenice stavi odgovarajući interpunkcijski znak (tačku, uzvičnik ili upitnik):

- a) Zašto nisi uradio zadaću
- b) Moja mama se zove Amra
- c) Pazi
- d) Amina, donesi mi knjigu
- e) Nastavnica ispituje učenike
- f) Jesi li naučio svirati

2. Napisati jednu izjavnu, jednu uzvičnu i jednu upitnu rečenicu.

Napomena: Zadaci za učenike s poteškoćama u razvoju ne smiju biti preobimni, jer veoma brzo im pada koncentracija kao i zanimanje za određeni zadatak. Veoma često, jedan zadatak se mora po nekoliko puta ponoviti kako bismo mogli ustanoviti da li je učenik shvatio lekciju ili dio lekcije koji je obrađen.

6.2. Morfologija u udžbeniku *Naš jezik za VII razred osnovne škole*

Dio gramatike koji se bavi vrstama, oblicima i tvorbom riječi naziva se morfologija /grč. *morphe* – oblik; *logos* – nauka, riječ, govor/. Morfologijom se naziva i sistem oblika jednog jezika.

U nastavi maternjeg jezika osnovne škole morfologija obuhvata sve vrste riječi (njihovo značenje, upotrebu, fonološka, morfološka, semantička i sintaksička obilježja), deklinaciju imenskih riječi i konjugaciju. U nastavnom planu i programu za nastavu maternjeg jezika morfologija obuhvata najviše sadržaja. Ostatak čine jezički sadržaji koji se odnose na fonetiku i fonologiju, pravopis, historiju jezika, tvorbu riječi i sintaksu.

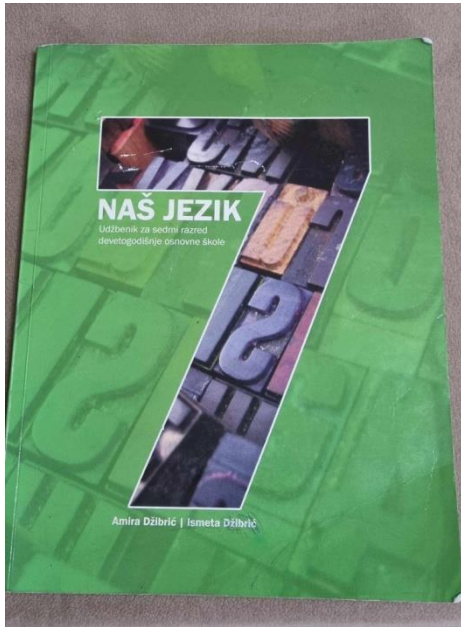
Morfološki sadržaj je veoma bitno rasporediti prema uzrastu učenika pa *u mlađem školskom uzrastu morfološke vježbe se izvode na razini prepoznavanja, uz minimalno upoznavanje s osnovnim pojmovima, dok njihovo temeljitije provođenje dolazi u starijem školskom uzrastu (od šestog razreda osnovne škole).*⁵⁹

Nastava morfologije u osnovnoj školi mora se izvoditi postepeno kako bi učenici mogli usvajati znanje metodom prepoznavanja i konkretnim primjerima u tekstu. Učiniti morfološki sadržaj zanimljivim znači izbjeći gramatiziranje koje podrazumijeva *svako učenje gramatike gdje se gradivo izolira od jezičke prakse učenika, gdje gramatika postaje sama sebi svrhom (...), gdje se učenik zasipa gomilom termina, definicija i normi do kojih ne dolazi promatranjem vlastite jezičke prakse (...), nego prihvatanjem gotovih ponuda (...) nepotvrđenih vlastitim iskustvom.*⁶⁰

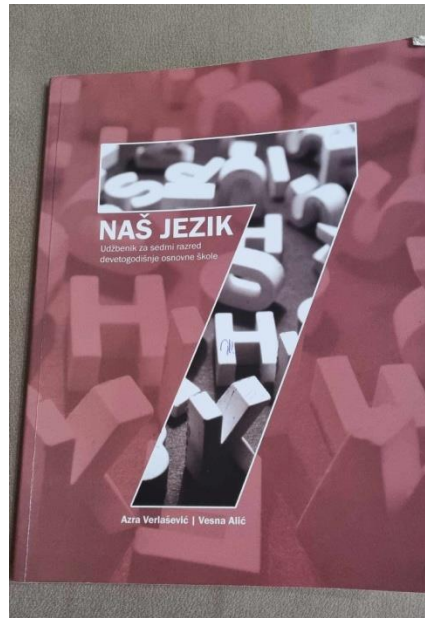
⁵⁹ Palić, Ismail; Omerović, Mirela, *Bosanski jezik i komunikacija u nastavnoj praksi*, Sarajevo, 2023: 181.

⁶⁰ Težak, Stjepko, *Gramatika u osnovnoj školi: Školska knjiga*, Zagreb, 1980: 19.

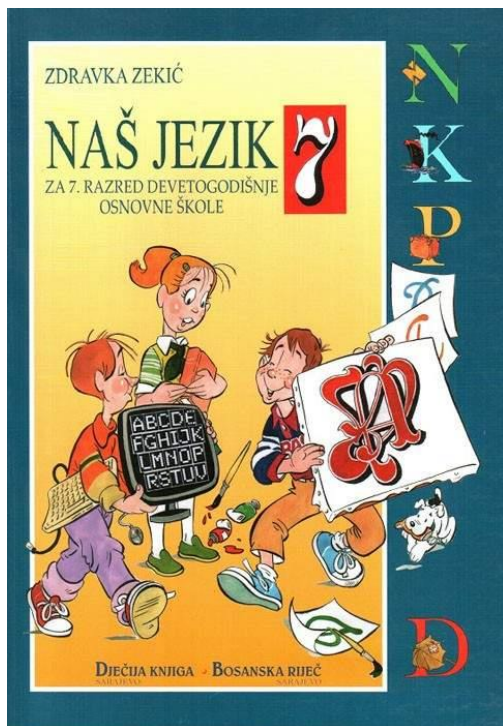
Iz oblasti morfologije izabrala sam glagolski oblik *perfekt* i *glagolske priloge*. Poredila sam sadržaj nastavnih jedinica iz tri udžbenika: *Naš jezik* (2010) autorica Amire Džibrčić i Ismete Džibrčić, *Naš jezik* (2010) autorica Azre Verlašević i Vesne Alić te *Naš jezik* (2010) autorice Zdravke Zekić.

Slika 13: *Naš jezik* (2010)

Slika 14: *Naš jezik* (2010)

Slika 15: *Naš jezik* (2010)

Morfološke nastavne teme u udžbenicima za sedmi razred:

1. Čestice/ riječce/partikule;
2. Glagoli (leksičko i gramatičko značenje);
3. Glagolsko lice, rod i broj;
4. Glagolsko stanje;
5. Glagoli po predmetu radnje;
6. Infinitiv;
7. Glagolska vremena (prezent, perfekt, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt, futur I, futur II);
8. Glagolski pridjevi (radni i trpni);
9. Glagolski prilozi (prošli i sadašnji);
10. Glagolski načini (imperativ, kondicional I, kondicional II).

Napomena: U udžbeniku autorica Amire i Ismete Džibrić ne spominje se lekcija *Glagolsko stanje*.

6.2.1. Lingvometodički predlošci u *Našem jeziku* za sedmi razred osnovne škole

Autorice Amira Džibrić i Ismeta Džibrić kao polazni tekst navode sljedeći odlomak:

Vukao me je za pletenice, podmetao mi je nogu, nikad me nije izabrao za par u igri „stare košare“, prolio je tintu po mojoj zadaći, ukrao mi je bojice, gurnuo me u blato, razderao fotografiju moga najmilijeg filmskog glumca, sakrio mi jednu rukavicu, stavio mi puža u cipelu, rugao se mojim pjesmama, mrzio je mog psa, istrgnuo je stranicu iz moje najdraže knjige, nije se upisao u moj spomenar, plesao je sa mojom najboljom prijateljicom.

(Kakva je to ljubav bila, Sunčana Škrinjarić)

Učenici čitanjem polaznog teksta se mogu upoznati s nastavnom jedinicom koja slijedi, a isti tekst mogu iskoristiti i za vježbanje nakon obrađene lekcije. Kako sam već navela – tekstovi koji se nalaze na početku lekcije, ukoliko su dobar primjer, često se mogu koristiti tokom

cijelog časa, na primjer: *Zaokružite sve glagole unutar teksta!; Pronađite enklitičke oblike glagola! Podvucite glagolske pridjeve radne! Izaberite dva glagola i promijenite ih u perfektu!* i slično. U ovom slučaju tekst, iako kratak, obiluje mnoštvom primjera. Uz prvo čitanje teksta učenici mogu uočiti veliki broj glagola koji se nalaze unutar teksta, a koje će koristiti tokom cijelog časa.

Autorice Azra Verlašević i Vesna Alić kao polazni tekst u obradi nastavne jedinice *Perfekt* su navele dva manja odlomka:

Vanjka je uzdahnuo, umočio pero, te nastavio pisati:

„A večeras su me tukli. Gazda me je izvukao za uši u dvorište i izdevetao kaišem zato što sam njihao njihovo dijete u kolijevci i slučajno zaspao. A u nedjelju mi je gazdarica naredila da očistim haringu. Ja počeo s repa, a ona uzela haringu pa mi njenu glavu počela turat u lice.

(Vanjka, A. P. Čehov)

Napolju ga je dočekaio vjhor pahuljica. Pobijeljela ulica blještala je pod već upaljenim sijalicama. Rijetki prolaznici žurili su po dvjema krivudavim linijama koje su usjekla vozila. Radosno uzbuđen, zagazio je po najdubljim nametima. Pošto ih je razrovaio uzduž i poprijeko, u tišini, koja je uzbuđivala javi mu se fudbalska navika.

(Nemiri, B. Bojadžiski)

Na isti način kao prethodni tekst, mogu se iskoristiti i tekstovi u drugom udžbeniku.

S obzirom da sam iz udžbenika za sedmi razred posmatrala i obradu glagolskih priloga uvrstit ću i lingvometodičke predloške vezane za glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli. Kao polazni tekst za obradu glagolskih priloga autorice Amira i Ismeta Džibrić su koristile po nekoliko rečenica:

*Spremam se za život **radeći** marljivo.*

*Spremao sam se za život **radeći** marljivo.*

*Spremat ću se za život **radeći** marljivo. (glagolski prilog sadašnji);*

Pogledavši, Adem ga odmah poznade.

Čuvši radosnu vijest, ona se tiho nasmija. (glagolski prilog prošli)

Autorice Azra Verlašević i Vesna Alić kao polazni tekst navode odlomak iz pripovijetke Ibrahim-begov čošak, od Svetozara Ćorovića:

... A onaj mali čovječić, Ibrahim.beg, išao je čaršijom i ne sanjajući da je dao povod da se o njemu govori. Išao je svojim sitnim korakom, noseći na ramenu veliku, šipkovu metlu, kojom čisti čaršiju, i dugačke merdavine, po kojima se penje da utrne varoške fenjere. (...) Došavši do zgrade gradske općine on ostavi metlu i merdavine u avliji. Zatim stenjući sjede na jedan snizak kamen i poče puniti kratku lulu. (...) Trepćući kapcima gledaše u Grgu, kao da nije dobro čuo. – Jesi li gluh? – izadrije se Grga, iskrivivši se malo unatrag, kao što je u ljutnji obično činio.

Uz obradu svakog priloga, pojedinačno, navodi se na početku po jedan dio odlomka neke pripovijetke.

Posebno mi je privukao pažnju početak lekcije u knjizi Zdravke Zekić – lekcija počinje sa učeničkim radom:

Proljetna ljubav

Jutro.

Sa suncem se rađa

Plaćući rosu

Prvi proljetni cvijet.

Podne.

Sanjivom stazom trčeći

Neko je ubrao

Bijeli nevini cvijet.

Večer.

Umrjevši bez suza,

Klonuvši u vazi

Nesta moj mali svijet.

Jedan od najčešćih tekstovi koji se upotrebljavaju kao lingvometodički predložak je svakako lirski tekst. Izgled i karakteristike lirskog teksta pomažu učeniku pri lakšem razumijevanju

lekcije – naročito kada je tekst ispunjen rimama koje su primjeri za lekciju koja se obrađuje. Bitno je istaknuti da lirski tekst mora biti prilagođen uzrastu učenika.

U knjizi autorice Z. Zekić i autorica A. Verlašević i V. Alić lekcija započinje odlomcima tekstova u kojima su blondirani primjeri glagolskih priloga – i prošlog i sadašnjeg. U knjizi autorica A. i I. Džibrić ne postoji uvod u glagolske priloge, nego dvije lekcije podijeljene na lekcije *Glagolski prilog sadašnji* i *Glagolski prilog prošli*.

6.2.2. Metodička obrada perfekta u udžbenicima za sedmi razred osnovne škole

Svi udžbenici sadrže obradu svih glagolskih vremena. U sva tri udžbenika lekcija *Perfekt* počinje sa odlomkom. Razlika je u tome što su učenicima, koji koriste udžbenik autorica A. Verlašević i V. Alić, oblici perfekta u tekstu blondirani, tako da učenici već čitanjem teksta imaju obilježene glagole na koje trebaju obratiti pažnju. Spomenuti udžbenik, kao i udžbenik autorice Zdravke Zekić sadrži i više ilustracija, dok u trećem udžbeniku ilustraciju čini samo tabela. U sva tri udžbenika perfektom se obilježava radnja (stanje ili zbivanje) koja se vršila ili izvršila u prošlosti. Pri objašnjavanju tvorbe perfekta, u udžbeniku autorica A. Verlašević i V. Alić, prije tabele se navode sljedeći primjeri:

Glagolski pridjev radni → blještala je ← nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola jesam (3. lice jednine: ona jeste → je blještala)

Glagolski pridjev radni → žurili su ← nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola jesam (3. lice množine: oni jesu → su žurili) ⁶¹

⁶¹ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 43.

lica	jednina	množina
1. lice	<i>ustao sam/sam ustao</i> <i>ustala sam/sam ustala</i>	<i>ustali smo/smo ustali</i> <i>ustale smo/smo ustale</i> <i>ustala smo/smo ustala</i>
2. lice	<i>ustao si/si ustao</i> <i>ustala si/si ustala</i> <i>ustalo si/si ustalo</i>	<i>ustali ste/ste ustali</i> <i>ustale ste/ste ustale</i> <i>ustala ste/ste ustala</i>
3. lice	<i>ustao je/je ustao</i> <i>ustala je/je ustala</i> <i>ustalo je/je ustalo</i>	<i>ustali su/su ustali</i> <i>ustale su/su ustale</i> <i>ustala su/su ustala</i>

Slika 16: Promjena perfekta kroz lica u *Našem jeziku* autorica Amire i Ismete Džibrčić

Perfek(a)t glagola *žuriti!*

PERFEK(A)T		
lice	jednina	množina
1. lice	<i>žurio sam/sam žurio</i> <i>žurila sam/sam žurila</i>	<i>žurili smo/smo žurili</i> <i>žurile smo/smo žurile</i> <i>žurila smo/smo žurila</i>
2. lice	<i>žurio si/si žurio</i> <i>žurila si/si žurila</i> <i>žurilo si/si žurilo</i>	<i>žurili ste/ste žurili</i> <i>žurile ste/ste žurile</i> <i>žurila ste/ste žurila</i>
3. lice	<i>žurio je/je žurio</i> <i>žurila je/je žurila</i> <i>žurilo je/je žurilo</i>	<i>žurili su/su žurili</i> <i>žurile su/su žurile</i> <i>žurila su/su žurila</i>

Slika 17: Promjena perfekta kroz lica u *Našem jeziku* autorica Azre Verlašević i Vesne Alić

Jednina		
1. 1.	Ja sam išao/la	išao/la sam
2. 1.	Ti si išao/la	išao/la si
3. 1.	On je išao	išao je
	Ona je išla	išla je
	Ono je išlo	išlo je
Množina		
1. 1.	Mi smo išli/le	išli/le smo
2. 1.	Vi ste išli/le	išli/le ste
3. 1.	Oni su išli	išli su
	One su išle	išle su
	Ona su išla	išla su

Slika 18: Promjena perfekta kroz lica u *Našem jeziku* autorice Zdravke Zekić

Skretanje pažnje na glagolski pridjev radni, a time i ponavljanje prethodno naučenog u udžbeniku autorica A. i I. Džibrić – izostaje. Međutim, autorice A. Verlašević i V. Alić u svom udžbeniku ne objašnjavaju da je pomoćni glagol *jesam* u odričnom obliku uvijek dug, što su zabilježile autorice A. i I. Džibrić. Na primjer:

Nikad me nije izabrao. Nije se upisao u moj spomenar.

Također su objasnile da se puni oblici prezenta glagola *jesam* upotrebljavaju i u rečenicama kada nešto želimo da istaknemo. Na primjer: *Mi jesmo bili na utakmici, ali vi niste.*

Perfekt pomoćnih glagola *biti* i *htjeti* u udžbeniku, kod autorica A. Verlašević. i V. Alić. je, također, izostavljen, dok u druga dva udžbenika se navodi promjena pomoćnih glagola *biti* i *htjeti* kroz lica.

Perfek(a)t pomoćnih glagola *biti* i *htjeti*

	<i>biti</i>		<i>htjeti</i>	
	jednina	množina	jednina	množina
1. lice	<i>bio sam, bila sam</i>	<i>bili smo, bile smo, bila smo</i>	<i>htio sam, htjela sam</i>	<i>htjeli smo, htjele smo, htjela smo</i>
2. lice	<i>bio si, bila si, bilo si</i>	<i>bili ste, bile ste, bila ste</i>	<i>htio si, htjela si, htjelo si</i>	<i>htjeli ste, htjele ste, htjela ste</i>
3. lice	<i>bio je, bila je, bilo je</i>	<i>bili su, bile su, bila su</i>	<i>htio je, htjela je, htjelo je</i>	<i>htjeli su, htjele su, htjela su</i>

Slika 19. Promjena pomoćnih glagola *biti* i *htjeti* u *Našem jeziku* autorica A. i I. Džibrić

U udžbeniku autorice Z. Zekić navodi se da se perfekt može upotrebljavati i bez pomoćnog glagola: *Bio jedan kralj koji je imao lijepu kćerku*. Također, autorica objašnjava da se u perfektu povratnih glagola pomoćni glagol *je* može izostaviti: *Majka se dugo spremala na put*. Druga dva udžbenika perfekt bez pomoćnog glagola nazivaju *krnjim perfektom*. U oba udžbenika krnji perfekt je objašnjen kroz sljedeće primjere:

*Voz je jurio, zaobilazio zelena brda, huktao glasno, i s vremena na vrijeme, zviždao.*⁶²

*Kiša je lila, natapala suhu zemlju, davala život i ljudima.*⁶³

Autorice A. Verlašević i V. Alić, za razliku autorica A. i I. Džibrić, su navele i dodatno objašnjenje za krnji perfekt u kojem kazuju da do gubljenja pomoćnog glagola i nastajanja krnjeg perfekta dolazi i u rečenicama u kojima se javljaju nenaglašeni oblici ličnih zamjenica (me, ti, ga, je, ju...).

Futurski perfekt u udžbeniku autorica A. Verlašević i V. Alić. Sastavni je dio lekcije koji se objašnjava uz primjer: *Sutra kad me vidi nastradala sam*. Kroz primjer autorice kazuju da ovim perfektom smo iskazali radnju koja će se tek dogoditi; *perfektom se, dakle, mogu iskazati i buduće radnje (stanja ili zbivanja)*.⁶⁴ U udžbeniku autorica A. i I. Džibrić njegovo objašnjenje se nalazi u odjeljku *Za one koji žele znati više*:

⁶² Džibrić Ismeta; Džibrić, Amira, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010:60.

⁶³ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 43.

⁶⁴ Isto, 42.

Perfektom se mogu izraziti i buduće radnje i to one koje se pokazuju kao očigledne u budućnosti, pa ih doživljavamo kao da su izvršene. Npr:

Ako ne požurimo, zakasnili smo.

*Takav perfekt naziva se **futurski perfekt**.*⁶⁵

6.2.3. Metodička obrada glagolskih priloga u udžbenicima za sedmi razred osnovne škole

Zdravka Zekić kazuje da je riječima *plaćući, trčeći, klonuvši* dopunjen predikat da bi se označili način i vrijeme radnje. Takvi dodaci se nazivaju *priloškim odredbama*.⁶⁶

Sva tri udžbenika na primjerima pokazuju da glagolski prilozni nikada ne mogu biti u službi predikata: *Misleći to, vuk je izašao za ovčicom; Sjeo je za sto raširivši pred sobom zgužvan list papira.*

Za prvi primjer, kao dodatak predikatu, možemo postaviti pitanje: *Kako je vuk izašao za ovčicom?*; za drugi primjer također: *Kako je sjeo za sto?*

Pored objašnjenja glagolskih priloga općenitu definiciju priloga pronalazimo samo u udžbeniku A. Verlašević. i V. Alić:

*Prilozni su polupromjenljive riječi koje se prilažu glagolima da bi se označilo mjesto, vrijeme i način na koji se vrši radnja. Većina priloga je nepromjenljiva, samo neki prilozni se kompariraju (blizu, bliže, najbliže).*⁶⁷

U udžbeniku autorice Zdravke Zekić *glagolski prilog koji pokazuje da se radnja vrši istovremeno s radnjom predikata naziva se glagolski prilog sadašnji, dok glagolski prilog prošli pokazuje da se radnja vršila prije radnje predikata.*⁶⁸

Autorice A. i I. Džibrić glagolski prilog sadašnji imenuju kao prost glagolski oblik, jer se sastoji od nastavka *-ći* i prezentske osnove, a glagolski prilog prošli kao prost glagolski oblik,

⁶⁵ Džibrić Ismeta; Džibrić, Amira, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 60.

⁶⁶ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 7. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2010: 123.

⁶⁷ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 67.

⁶⁸ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 7. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2010: 124 – 125.

jer se sastoji od nastavka -v (-vši) i infinitivne osnove. Oba oblika glagolskih priloga su označena kao bezlični glagolski oblici, jer nemaju nastavaka za lica.

Tvorba glagolskog priloga sadašnjeg predstavljena je na sličan način u sva tri udžbenika, odnosno u svima njima se na različitim primjerima objašnjava da se glagolski prilog sadašnji tvori od 3. lica množine prezenta i nastavka -ći:

*Ja sam došla **trčeći**.*⁶⁹

*Stekao sam dobru kondiciju **trenirajući** košarku.*⁷⁰

*Svi smo radili **pjevajući**.*⁷¹

Ponekad glagolski prilog sadašnji u rečenici može imati i službu atributa – stoji uz imenicu kao atribut i ima padežnu promjenu. U svim udžbenicima objašnjava se uloga glagolskog priloga sadašnjeg u službi pridjeva. U udžbeniku autorica Amire i Ismete Džibrić pridjevska služba je objašnjena u dijelu pod nazivom *Za one koji žele znati više*. Takav naslov često može izazvati izostavljanje tog teksta iz procesa učenja, naročito za općenito nezainteresirane učenike, jer veoma često smatraju da dio lekcije pod takvim naslovom nije obavezujući. U udžbenicima susrećemo sljedeće primjere:

Idući dan ćemo pričati.⁷²

Viseći vrtovi su veoma lijepi.⁷³

Noseći zid je najbitniji.⁷⁴

Tvorba glagolskog priloga prošlog, također, je objašnjena kroz nekoliko primjera. U udžbeniku autorica A. i I. Džibrić učenicima se pokušava nametnuti da sami zaključe tvorbu glagolskog priloga prošlog uz sljedeći zadatak:

Pokušaj sam/a da zaključiš kako se tvori glagolski prilog prošli i od kojih glagola:

*govoriti: govori+vši, ispeći: ispek+avši, mučiti: muči+vši*⁷⁵

⁶⁹ Isto, 124.

⁷⁰ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 70.

⁷¹ Džibrić Ismeta; Džibrić, Amira, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 74.

⁷² Isto, 76.

⁷³ Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 71

⁷⁴ Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 7. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2010: 126.

Uz posmatranje primjera učenici mogu zaključiti da se glagolski prilog prošli tvori od infinitivne osnove i nastavaka *-vši, -avši*.

6.2.4. Analiza metodičkog instrumentarija

Zadaci za samostalan rad učenika nisu izostali, ali samo kao sastavni dio lekcije. Poslije svakog primjera se aludira na samozaključivanje ili samovježbu, na osnovu koje će učenici moći pratiti dalji tok lekcije. Poslije polaznog teksta, koji je naveden u udžbeniku autorica A. i I. Džibrić od učenika se traži da izdvajaju glagole i odrede im lice i broj. Na taj način učenici će samostalno uočavati perfekt. Također, na osnovu polaznog teksta autorice će, pri obradi krnjeg perfekta, zadati zadatak učenicima da pronađu i krnje perfekte. U udžbeniku autoric A. Verlašević i V. Alić poslije svakog novoobrađenog pojma se navode zadaci koji će zadržati pažnju učenika i time ih navesti na samozaključivanje.

Ali, ono što bih posebno istaknula jeste to da u udžbeniku autorica A. Verlašević. i V. Alić i u udžbeniku autorice Z. Zekić na kraju lekcije o perfektu se ne nalaze zadaci za samostalan rad učenika. U udžbeniku autorica Amire i Ismete Džibrić se nalazi sljedeći tekst u kojem učenici trebaju podvući perfekte:

Bila nekakva djevojka koja nije rođena od oca i majke, nego je načinile vile od snijega, vjetar je oživio, rosa podojila, gora lišćem obukla, a livada cvijećem nakitila i ukrasila. Ona je bila bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca, da se takav niko na svijetu rodio nije.

(Djevojka brža od konja, narodna bajka)

Autorice A. Verlašević i V. Alić poslije obrade glagolskih priloga u kutku za vježbanje daju odlomak iz pripovijetke *Naza vezilja*, Zije Dizdarevića. Iz odlomka je potrebno izdvojiti glagolske priloge prošle i glagolske priloge sadašnje. U udžbeniku autorica I. i A. Džibrić nalaze se po dva zadatka za oba oblika glagolskih priloga.

Primjer zadatka:

1. Prepiši rečenice u svesku i podvuci u njima glagolski prilog sadašnji. Objasni kako su nastali ti oblici.

Ahmed je šetajući posmatrao zelena polja.

⁷⁵ Džibrić Ismeta; Džibrić, Amira, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 75.

Razgovarali smo o svemu sjećajući se prošlih dana.

Svi smo radili pjevajući.

U udžbeniku autorice Zdravke Zekić poslije svakog objašnjenja se nalazi poneki zadatak za učenike. Kombiniran odnos: teorija – zadatak izaziva kontinuiran rad učenika i uključenost u gradivo. Učenik koji je okupiran konstantnim radom ne može da ne prati i da ne razmišlja na času. Pored zadataka u kojima učenici trebaju izdvojiti glagolske priloge ili ih napisati samostalno, nalazi se zanimljivi i drugačiji zadaci. U prvom zadatku učenici trebaju pronaći glagolske priloge, ali i greške koje su napravljene unutar rečenica nekih pisaca:

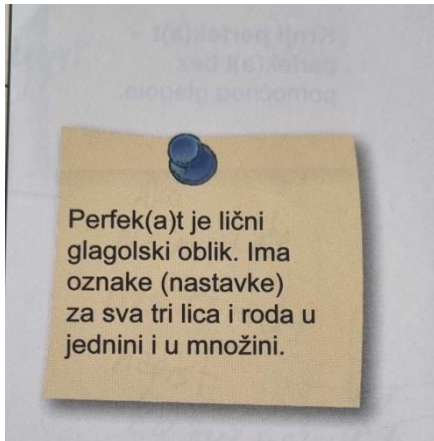
1. *Ona je provela jedan sat ne dišući. (Aleksandar Dima)*
2. *Viktorina je nastavila da čita, zatvorivši oči. (Abu)*
3. *A jedan književnik piše: Odjednom se režiser postavi između sestre i brata: Marinete, urlao je šapćući.*

U sljedećem zadatku učenici trebaju pravilno izgovoriti rečenice, jer su u njima pogrešno upotrebljeni oblici glagolskog priloga sadašnjeg:

1. Izlazeći iz kuće, zasuo me je snijeg.
2. Idući putem, ujede me pčela.
3. Ležeći u krevetu glava me zaboljela.

6.2.5. Ilustracije u udžbenicima za sedmi razred osnovne škole

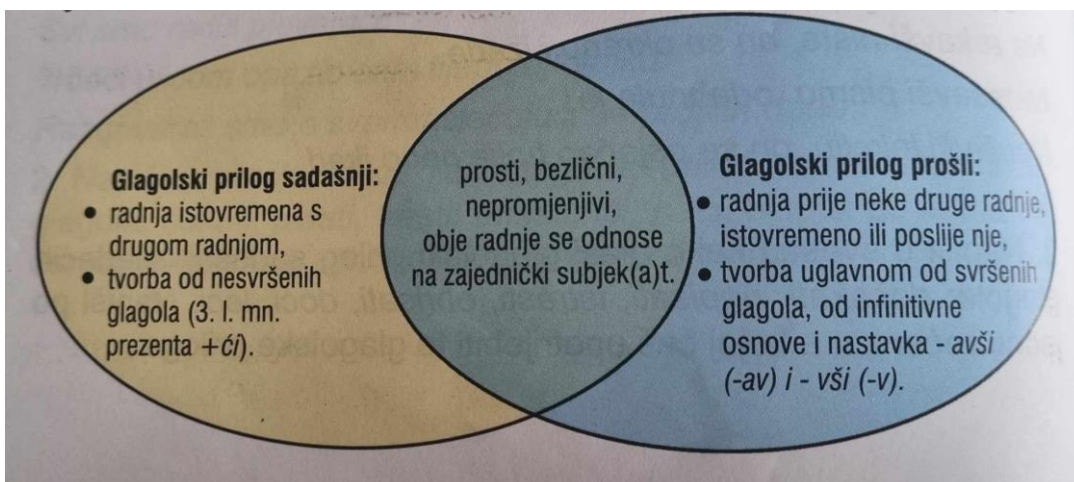
Udžbenici za sedmi razred obiluju ilustracijama. Svi izdvojeni pojmovi su blondirani kako bi se učenicima skrenula pažnja na važnost nekog pojma, pa su najčešće označeni različitim bojama. Za razliku od udžbenika za šesti razred udžbenici za sedmi razred posjeduju i mnogo stripova. Unutar udžbenika autorica A. Verlašević i V. Alić mnogo lekcija kao polazni tekst koristi strip. Jedan od stripova je sastavni dio lekcije *Perfekt*. Pored svake lekcije se nalaze razni stikeri kako bi se posebno naglasio neki pojam ili kako bi se ukratko prepričala lekcija o kojoj se govori. Posebnu pažnju privlače stikeri različitih boja. Drugačije boje su ciljano istaknute – kako bi se zadržala učenikova pažnja i kako bi istraživanje lekcije bilo zanimljivije, a samim time i korisnije za učenike. Pored stripova i stikera susrećemo i veliki broj tabela – s obzirom da sam analizirala obradu glagolskih oblika bilo je očekivano da ću u udžbenicima pronaći znatan broj tabela.

Slika 20: Ilustracija u vidu stikera u *Našem jeziku* autorica A. i I. Džibrić

Slika 21: Ilustrovani tekst u *Našem jeziku* autorica A. Verlašević i V. Alić

Slika 22: Sažeto prikazivanje dijelova lekcije u vidu ilustracije u *Našem jeziku* autorica A. i I. Džibrić

6.2.6. Zaključci

Analizirajući lekciju *Perfekta i Glagolskih priloga* u trima udžbenicima možemo zaključiti sljedeće:

1. Lingvometodički predlošci su prisutni. Lekcije u udžbenicima posjeduju polazne tekstove koji se mogu iskoristiti kao vježbeni i provjerbeni tekstovi. Unutar analiziranih udžbenika kao polazni tekstovi se najčešće koriste prozni tekstovi, lirske pjesme ili stripovi. Autorice su veoma često polazne tekstove koristile i u svrhu vježbanja i provjere. Ako uzmemo u obzir da u udžbenicima se ne navode zadaci za učenike s poteškoćama u razvoju, strip je jedan od boljih izbora – zadržava pažnju učenika i budi im interesovanje te im je lakše čitati ilustrovani tekst.
2. Metodička obrada lekcija je dosljedna za učenike sedmog razreda osnovne škole. Međutim, kako sam već navela, unutar lekcije o tvorbi perfekta mnogo konstruktivnije bi bilo da su primjeri podijeljeni na objašnjenje o enklitičkom obliku glagola *jesam* i glagolskog pridjeva radnog: *Maja je došla* kući. (je – enklitički oblik glagola *jesam*, došla – glagolski pridjev radni, ženski rod, jednina → perfekt. Ono što sam primijetila kod glagolskih priloga jeste da autorice A. i I. Džibrić ne navode nastavak *-avši*, koji je bitan za infinitivnu osnovu koja se završava na suglasnik, na primjer: peći → pek + avši → pekavši.
3. Analiza metodičkog instrumentarija – unutar lekcija su prisutni zadaci, ali nedovoljan broj. Pri obradi glagolskih oblika na kraju lekcija bi se trebali nalaziti zadaci na osnovu kojih će učenici moći samostalno raditi i kući. Međutim, kako smo vidjeli, zadaci češće zauzimaju dijelove unutar obrade lekcije. Zadaci koji se nalaze u udžbenicima jesu konstruktivni i od velike koristi učenicima za samostalan rad, ali bi se u udžbenicima trebao naći mnogo veći broj zadataka kako bi se zadovoljili kriteriji uspješnosti metodičkog auditorija.
4. Ilustracije – prisutne. Njihova glavna uloga je privući i zadržati pažnju učenika. S druge strane, ilustracije su često olakšica za usvajanje znanja, jer sadrže skraćene verzije lekcije, ali i izdvojene najbitnije pojmove. Ilustracije su dobro osmišljene i nisu suviše, niti su prisutne u mjerama koje bi nadilazile adekvatan broj.

6.2.7. Anketa

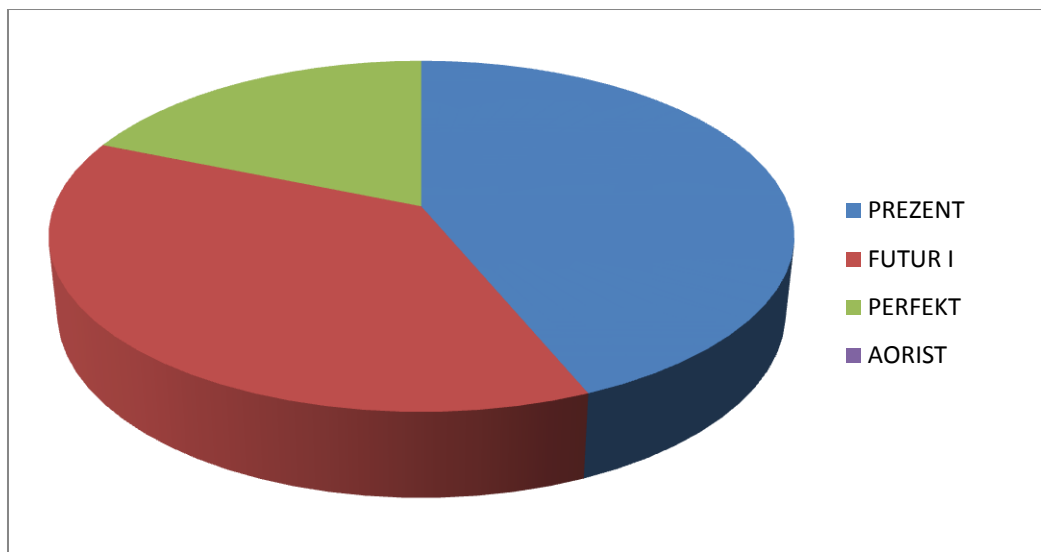
Anketirala sam dva odjeljenja učenika sedmog razreda. Dva odjeljenja broje 32 učenika i svi su bili prisutni na dan anketiranja. Za anketu sam koristila udžbenik autorica A. Verlašević i V. Alić i udžbenik autorica A. i I. DŽibrić. Uključivanje još jednog udžbenika bi smanjilo koncentraciju učenika. Anketa se sastoji od 6 pitanja.

Sadržaj ankete:

1.Šta su glagoli?

Napomena: 28 učenika je odgovorilo: *Glagoli su riječi kojima se označava radnja, stanje ili zbivanje*. Preostalih četvero učenika nije ništa odgovorilo na postavljeno pitanje.

2.Koje glagolsko vrijeme ti je najjednostavnije?

Napomena: Učenici su većinski zaokružili *prezent* ili *futur I*. Prezent i futur I su glagolska vremena koja su im najviše poznata iz komunikacije i s njima se susreću veoma često u tekstovima. Vidjeli smo da nijedan učenik nije zaokružio *aorist*. Aorist je veoma često učenicima stran i mnogo teško ga usvajaju, kao i imperfekt. Ta dva glagolska vremena su dosta arhaična i veoma rijetko (skoro nikako) se koriste u svakodnevnom govoru. Učenici se sa njima susreću u književnim djelima, ali ih svakako trebaju znati kako bi objedinili svoje znanje o glagolima, a i obogatili svoj rječnik i način izražavanja.

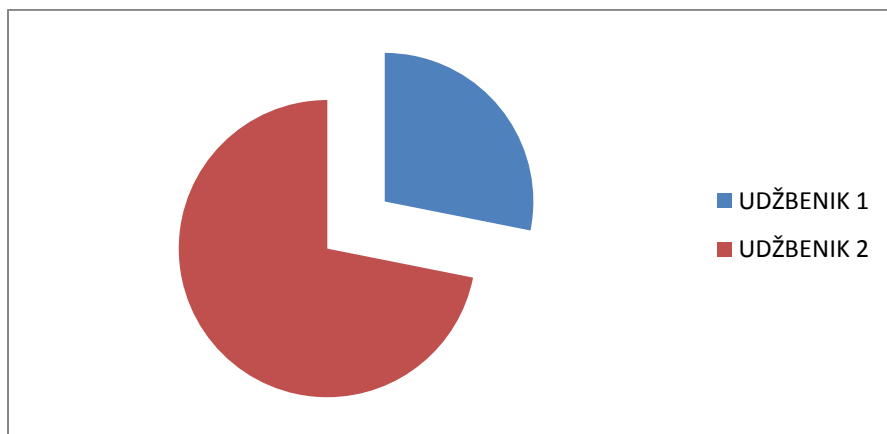
3. Napiši perfekt pomoćnog glagola *biti*!

Od 32 anketirana učenika, njih 19 nije ništa napisalo za ovaj zadatak. Od preostalih 13 učenika 7 odgovora je bilo tačno. Ono što sam primijetila jeste da dosta učenika i, pored rednim brojem obilježenog lica, pišu lice:

jednina	množina
1. ja sam bio	1. mi smo bili
2. ti si bio	2. vi ste bili
3. on je bio	3. oni su bili

Mali broj tačnih odgovora ukazuje na nedostatak iz udžbenika autorica Azre Verlašević i Vesne Alić, jer taj udžbenik se koristi za sedme razrede u ovoj školi. Kako sam već navela, udžbenik ne sadrži objašnjenje perfekta pomoćnih glagola. Međutim, svaki propust (namjerni ili slučajni) bi trebao nastavnik da uoči i uvrsti u dio svoje lekcije.

4. Iz kojeg udžbenika ti je sadržaj lekcije zanimljiviji i zašto?

Napomena: *Udžbenik 1* je udžbenik autorica Amire i Ismete Džibrić, a *udžbenik 2* je udžbenik autorica Azre Verlašević i Vesne Alić. Neki od ponuđenih odgovora zašto su izabrali *udžbenik 1* su sljedeći:

1. *Ljepša mi je boja ovog udžbenika.*
2. *Više mi se sviđaju priče u ovom udžbeniku.*
3. *Nema puno sličica nismo više mali toliko*
4. *Nekako u ovome udžbeniku lekcija je ljepše objašnjena i ima zadatak da uradimo.*

Neki od ponuđenih odgovora zašto su izabrali *udžbenik 2* su sljedeći:

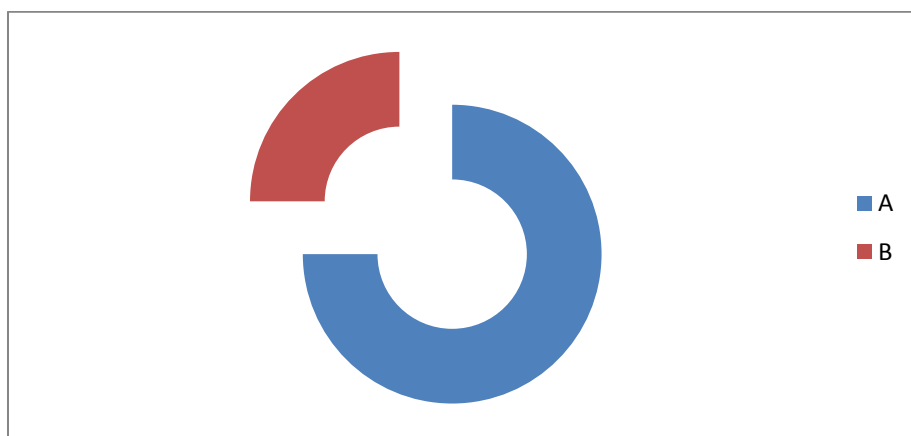
1. *Ova knjiga je novija.*
2. *Ima mnogo više slika*
3. *Čikica iz knjige me podsjeća na Ajnštajna.*
4. *Ima više primjera da lakše naučimo lekciju*

Rečenice sam prenosila doslovno iz ankete, tako da ponovo možemo uočiti nedostatak interpunkcijskih znakova, ali i loše konstrukcije rečenica u nekim primjerima. Također, vidimo da su učenici dosta više pažnje posvetili izgledu, a manje sadržaju, iako sam im dala 15 minuta vremena za ovaj zadatak.

5.Glagoli se:

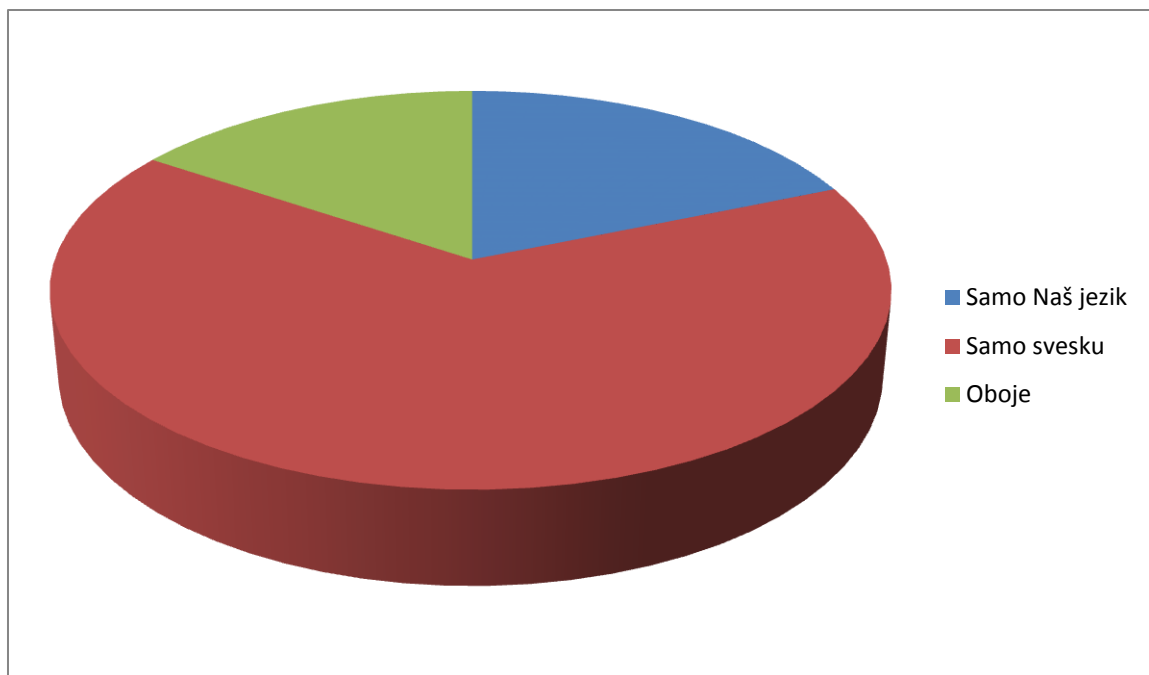
a) konjugiraju

b) dekliniraju

Napomena: Na osnovu ponuđenih odgovora možemo zaključiti da većina učenika zna da se promjena glagola kroz lica naziva *konjugacija*.

6.Pri učenju lekcija o glagolskim priložima da li si koristio *Naš jezik*, samo zapisano u svesci ili si koristio oboje?

Napomena: Na osnovu rezultata iz ankete možemo zaključiti da učenici veoma rijetko koriste udžbenike. Kolika je posvećenost učenju toliko se i različitih materijala koristi. Učenici se inače fokusiraju samo na ono što je napisano na času, odnosno na ono što je nastavnik izdiktirao i zabilježio na tabli. Ukoliko bi nastavnik učenicima zadao zadatke za samostalan rad kod kuće, sigurno bi više učenika koristilo udžbenik s ciljem da riješi svoju zadaću na pravilan način.

6.2.7. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti

Predmet: Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost naroda BiH

Razred i odjeljenje : VII-b

Nastavno područje: Gramatika

Nastavna tema: Glagoli

Nastavna jedinica: Perfekt

Oblici nastavnog rada: frontalni, individualni, rad u grupi

Nastavne metode: monološka, dijaloška, grupna, demonstrativna, rad na tekstu

Nastavna sredstva i pomagala: udžbenik, tabla, kreda, nastavni listići, vježba kroz kviz

Nastavne strategije: odgojne - strategija egzistencije (ostvarena kroz stimulaciju)

- strategija socijalizacije (ostvarena kroz dijalog i diskusiju)

obrazovne – strategija poučavanja

-strategija vježbanja

Ciljevi i zadaci nastavnog časa

Cilj nastavnog časa: Usvajanje novog znanja

Zadaci:

- **Obrazovni:** upoznavanje učenika s novom nastavnom jedinicom; ponavljanje ranije stečenog znanja iz oblasti gramatike
- **Funkcionalni:** razvijanje logičke i apstraktne sposobnosti zapažanja, poređenja te rad na učeničkoj aktivnosti i sposobnosti za rad na pripremljenu temu
- **Odgojni:** razvijanje osjećanja za razvoj maternjeg jezika; stvaranje pozitivnih odnosa prema određenoj građi; razvijanje učeničke zainteresovanosti za rad u paru i grupama
- **Nastavni izvori:** gramatika
- **Literatura:**
 - Džibrić Ismeta; Džibrić, Amira, *Naš jezik: Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010;
 - Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica;
 - Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik: Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010.

Tok nastavnog časa

Uvod (5 minuta)

Na početku časa ponavljam s učenicima ono što su dosad uradili o glagolima. Postavljam im sljedeća pitanja:

1. Šta su glagoli?

Očekivani odgovor: Glagoli su riječi kojima se imenuje radnja stanje ili zbivanje.

2. Koji je to nelični glagolski oblik koji ne kazuje ni lice ni vrijeme ni način vršenja glagolske radnje?

Očekivani odgovor: *Infinitiv*.

3. Kako se zove glagolski oblik kojim se označava sadašnjost?

Očekivani odgovor: *Prezent*.

4. Navedite mi jedan primjer za glagolski pridjev radni, muški rod, jednina!

Očekivani odgovor: *Čitao*.

Nakon što smo ponovili dosad naučeno na plakat lijepim pet različitih rečenica među kojima učenici trebaju izabrati rečenicu koja opisuje neku radnju koja se dogodila u prošlosti.

Rečenice: **Plovimo** prema Neumu.⁷⁶

Jučer **saznam** tu vijest.⁷⁷

Vanjka **je uzdahnuo, umočio** pero te **nastavio** pisati.⁷⁸

Očekivani odgovor: Vanjka **je uzdahnuo, umočio** pero te **nastavio** pisati.

Nakon što smo pronašli rečenicu kazujem učenicima da glagolski oblik kojim se obilježava radnja (stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti se naziva *perfekt*.

Nakon toga naziv nastavne jedinice pišem na tablu.

Glavni dio (30 minuta)

U glavnom dijelu časa upoznat ćemo se sa perfektom, ali tako da učenici sami na osnovu primjera shvate osobine ovog glagolskog oblika, značenje, službu i tvorbu, te da sami izvedu zaključke.

Prozivam učenika da u sljedećim rečenicama odredi predikate:

Sinoć sam pročitao ostatak knjige.

Ajša je odselila iz našeg malog grada.

Očekivani odgovor: *sam pročitao; je odselila*

⁷⁶ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000: 275.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Verlašević, Azra, Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010: 41.

Govorim učenicima da obrate pažnju na primjere i da mi kažu koliko imamo glagola u sastavu perfekta.

Očekivani odgovor: *Dva.*

Koji su to glagolski oblici?

Očekivani odgovor: *Enklitički oblik prezenta glagola jesam i glagolskog pridjeva radnog koji se mijenja.*

S obzirom da se sastoji od glavnog i pomoćnog glagola da li je to složeni ili prosti glagolski oblik?

Očekivani odgovor: *Složeni.*

Zaključujemo: Perfekt je složeni glagolski oblik kojim se obilježava radnja (stanje ili zbivanje) koja se izvršila u prošlosti. Tvori se od enklitičkog oblika prezenta glagola *jesam* i glagolskog pridjeva radnog koji se mijenja.

Dijelim učenicima nastavne listiće sa odlomkom iz priče ruskog autora Antona Pavloviča Čehova, *Vanjka*, u kojem trebaju prepoznati primjere perfekta:

*A večeras su me **tukli**. Gazda me **je izvukao** za uši u dvorište i **izdevetao** kaišem zato što **sam njihao** njihovo dijete u kolijevci i slučajno **zaspao**. A u nedjelju mi **je** gazdarica **naredila** da očistim. Ja **počeo** s repa, a ona **uzela** haringu pa mi njenu glavu **počela** turati u lice.*

Nakon urađenog zadatka izvodim učenika da promijeni glagol *zaspati* kroz lica, u perfektu.

jednina	množina
1.sam zaspao/ zaspao sam	1.smo zaspali/ zaspali smo
2.si zaspao/ zaspao si	2.ste zaspali/ zaspali ste
3.je zaspao/ zaspao je	3.su zaspali/ zaspali su

Kazujem učenicima da obrate pažnju na posljednju rečenicu iz teksta i pitam ih šta nedostaje ovim glagolima:

*Ja **počeo** s repa, a ona **uzela** haringu pa mi njenu glavu **počela** turati u lice.*

Očekivani odgovor: *Pomoćni glagol.*

Objašnjavam učenicima: *Perfekt bez pomoćnog glagola je okrnjen pa ga i zovemo krnji perfekt. Do gubljenja pomoćnog glagola dolazi i u rečenicama u kojima se javljaju nenaglašeni oblici ličnih zamjenica (me, ti, ga, je, ju): Majka me (je) **povela** u pozorište.*

Završni dio časa (5 minuta)

Dijelim učenicima nastavne listiće na kojima se nalaze dva zadatka – prvi zadatak ćemo uraditi skupa, drugi zadatak je za domaću zadaću.

Sadržaj nastavnog listića:

1. Promijeni glagol *peći* kroz lica u perfektu!

2. U sljedećem tekstu pronađi oblike perfekta! Obrati pažnju da li u tekstu postoje oblici krnjeg perfekta!

Vukao me je za pletenice, podmetao mi je nogu, nikad me nije izabrao za par u igri „stare košare“, prolio je tintu po mojoj zadaći, ukrao mi je bojice, gurnuo me u blato, razderao fotografiju moga najmilijeg filmskog glumca, sakrio mi jednu rukavicu, stavio mi puža u cipelu, rugao se mojim pjesmama, mrzio je mog psa, istrgnuo je stranicu iz moje najdraže knjige, nije se upisao u moj spomenar, plesao je sa mojom najboljom prijateljicom.

(Kakva je to ljubav bila, Sunčana Škrinjarić)

Napomena: Učenici s poteškoćama u razvoju veoma rijetko mogu razlikovati vrste riječi. Neki od tih učenika će moći zapamtiti da razlikujemo deset vrsta riječi, neki od njih će moći i nabrojati njih nekoliko, ali problem se javlja kada riječi treba razvrstati po vrstama. Najčešće učenici znaju odrediti brojeve i imenice. Pojedini učenici mogu prepoznati i pridjeve – mnogo češće nego glagole. Ukoliko prepoznaje glagole, pomoćni glagoli uvijek bivaju izostavljeni, jer je veoma teško objasniti učeniku s poteškoćama u razvoju da je u primjeru: *sam radio* – sam (pomoćni glagol), radio (glagolski pridjev radni, muški rod, jednina), a skupa da čine 1. lice perfekta. Ovakvo objašnjenje se ne može očekivati od učenika s poteškoćama, ali uz rad i trud i nastavnika i asistenta učenik može prepoznati da je *radio* – glagol.

Za učenika s poteškoćama u razvoju izdvojila sam sljedeće zadatke:

1. Odgovori na pitanja punom rečenicom:

a) Šta si danas jeo?

b) Gdje ćeš ići na ljetovanje?

c) Koliko imaš godina?

2. Prepoznaj glagole u sljedećim rečenicama:

Moj tata radi u Sloveniji.

Maja piše zadaću.

Almir svira klavir.

3. Rečenice iz drugog zadatka napiši u prošlom vremenu, kao na primjer:

Moj tata **je radio** u Sloveniji.

Napomena: Učenicima s poteškoćama u razvoju za svaki zadatak se prvo mora dati primjer ili rješenje za jedno od pitanja kako bi učenik mogao nastaviti slijed.

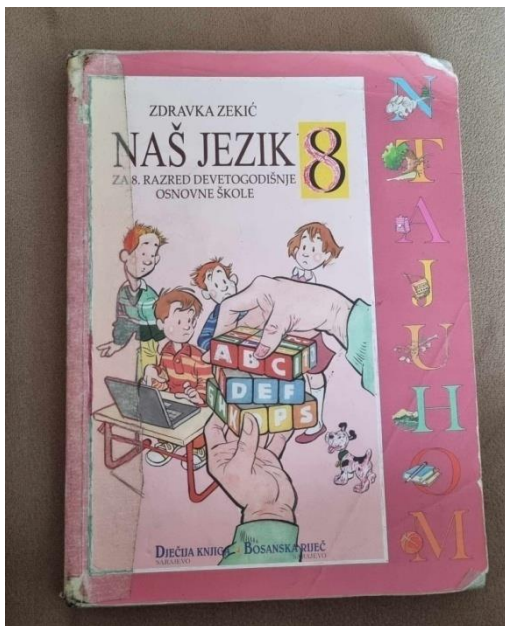
6.3. Sintaksa u udžbeniku *Naš jezik za VIII razred osnovne škole*

Sintaksa označava dio gramatike koji izučava sintaksičko ustrojstvo jezika, tj. sveukupnost funkcija sintaksičkih jedinica, međusobnih odnosa i veza među njima.⁷⁹ Unutar Gramatike bosanskoga jezika oblast sintakse zahvata veliki broj lekcija, od kojih su mnoge sastavni dio i udžbenika za osnovne škole. Rečenica je temeljna jedinica proučavanja sintakse i lekcija koja je najzastupljenija iz oblasti sintakse u udžbenicima za osnovne škole. Učenici se sa sintaksom upoznaju i u nižim razredima, međutim pažnja je usmjerena ka izučavanju prostih rečenica. Sintagme, red riječi u rečenici, složena rečenica su svakako oblasti koje se izučavaju u višim razredima osnovne škole. Učenicima su veoma često strani mnogi pojmovi iz sintakse i iz tog razloga je potrebno više vremena i pažnje posvetiti sintaksi. Kod sintaksičkog sadržaja najbitnije je da se takvi sadržaji poučavaju na konkretnim, stvarnim primjerima, poznatim i razumljivim učenicima, prepoznavanjem sintaksičke jedinice u kontekstu, a potom slijedi apstrahiranje i generalizacija.⁸⁰

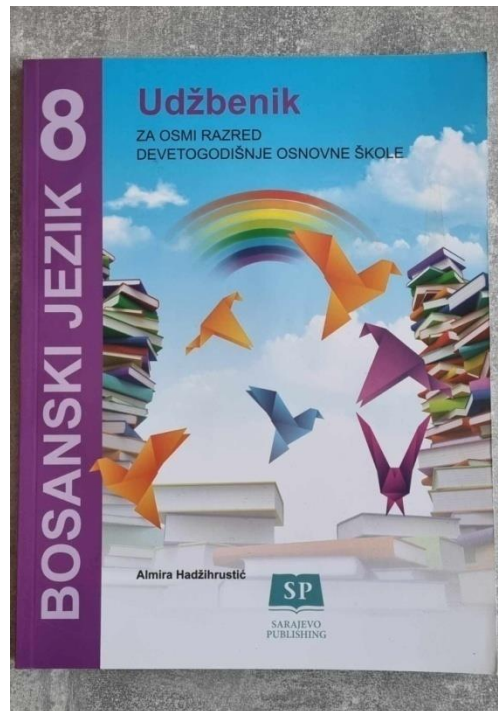
Udžbenici koje sam koristila su sljedeći:

⁷⁹ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000: 327.

⁸⁰ Palić, Ismail; Omerović, Mirela, *Bosanski jezik i komunikacija u nastavnoj praksi*, Sarajevo, 2023: 189.

Slika 23: *Naš jezik* (2011)

Slika 24: *Naš jezik* (2011)

Iz oblasti sintakse izabrala sam *Rečenicu*, pa ćemo dalje u radu vidjeti koje su to lekcije obuhvaćene te na koji način su obrađene. U udžbenicima za osme razrede osnovne škole iz oblasti sintakse susrećemo sljedeće lekcije:

1. Rečenica;
2. Samostalni rečenični članovi:
 - Predikat;
 - Subjekat;
 - Slaganje subjekta i predikata;
 - Objekt;
 - Priloške odredbe;
3. Nesamostalni rečenični članovi:
 - Atribut i apozicija;
4. Složena rečenica;
 - **Zavisnosložena i nezavisnosložena rečenica;**
 - **Nezavisnosložene rečenice:**
 - Sastavne rečenice;
 - Zaključne rečenice;
 - Rastavne rečenice;

- Suprotne rečenice;
- Isključne rečenice;
- **Zavisnosložena rečenica:**
 - Pozicija zavisne rečenice u odnosu na glavnu;
 - Subjekatska rečenica;
 - Predikatska rečenica;
 - Atributska rečenica;
 - Objekatska rečenica;
 - Priloške rečenice.

Pored sadržaja o rečenicama udžbenici za osmi razred osnovne škole sadrže i oblast iz pravopisa i kulture izražavanja. Sintaksa obuhvata središnji dio i najviše časova je posvećeno upravo njoj, s obzirom da se izučava kroz cijelo prvo i drugo polugodište.

6.3.1. Lingvometodički predlošci

U udžbeniku autorice Zdravke Zekić, *Naš jezik* (2011) nalazimo mnogo polaznih tekstova koji su uvod u lekciju. S obzirom da ću se baviti analizom nezavisnosloženih rečenicama unutar udžbenika navest ću neke od polaznih tekstova unutar tih lekcija. Polazni tekst koji je iskorišten za demonstraciju sastavnih rečenica je odlomak iz pripovijetke Vladimira Nazor:

Idem u Viču luku. Hvala Bogu nema u njoj nikoga. Vadim pračku iz njedara; držim je za oba kraja; gledam kako mi visi o ruci. Dižem kamen, mećem ga u košić. Raširio sam noge; upirem njima čvrsto o zemlju, savijam se gornjim tijelom na desni bok i počnem se kretati: polako, pa sve hitrije. Pračka šušti, pravi krug. Kamen juri naokolo, biva sve teži...hoće da leti. Ali ga ja ne puštam. Gledam na drugu stranu drage, biram cilj, čeka da se snaga digne do prave mjere i zamah se nametne... Sad! Odletio je, zažvidnuo, dignuo se uvis, zasjao nad vodom, pao daleko, na onu stranu uvale.

U udžbeniku autorice Almile Hadžihrustić, *Naš jezik* (2011) za obradu lekcije *Sastavne rečenice* kao polazni tekst nalazimo također odlomak iz pripovijetke. Zato sam se odlučila za polazni tekst iz lekcije *Rastavne (disjunktivne) rečenice*:

Na Vratniku čudan bostan kažu:

.....

Podne dođe dragoga joj nema,

*ikindija ona mu se nada,
akšam geldi, a dragi na vrata.
Govori mu lijepa Hajrija:
„Što te pitam, pravo da mi kažeš:
Il'si bio u šumi pod jelom,
il'si bio u pjanoj mejhani,
il'si bio kod starog sevdaha?“*

(narodna lirski pjesma – sevdalinka)

Autorica Zdravka Zekić kao polazni tekst za lekciju *Suprotne rečenice* izdvaja tri poslovice:

I sunce prolazi kroz prljava mjesta, ali se ne okalja.

Dobar glas daleko se čuje, a zao još dalje.

*Bolje se i od puta vratiti, nego lošim do kraja ići.*⁸¹

6.3.2. Metodička obrada nastavne jedinice *Nezavisnosložene rečenice u udžbenicima za osmi razred osnovne škole*

Složena rečenica je rečenica koja sadrži dva ili više predikata, tj. dvije ili više prostih rečenica sjedinjenih u cjelinu. U udžbeniku *Naš jezik*, autorice Zdravke Zekić *ako proste rečenice u složenoj rečenici stoje u gramatički nezavisnom odnosu, onda su to nezavisnosložene rečenice.*⁸²

Nailazimo na nekoliko rečenica:

- *Dižem kamen, mećem ga u košić.*
- *Raširio sam noge; upirem njima čvrsto o zemlju, savijam se gornjim tijelom na desni bok i počnem kretati: polako, pa sve hitrije.*

Na osnovu analize rečenica dolazi se do zaključka da *ove rečenice su nezavisnosložene, a nastale su spajanjem (pomoću veznika) i nizanjem (između prostih rečenica nema veznika, već su povezane zarezom i rečeničnim znakom tačka zarez).*⁸³ U udžbeniku autorice Zekić

⁸¹ Zekić, Zdravka, *Naš jezik*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2011: 86.

⁸² Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 8. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2011: 73.

⁸³ Isto, 77.

nezavisnosložene rečenice su podijeljene na: sastavne, zaključne, rastavne, suprotne i isključne rečenice. Za sastavne rečenice navodi svojstvo istosmjernosti ili naporednosti te da se sadržaji sastavnih rečenica dopunjuju i povezuju sastavnim veznicima: *i, pa, te, ni, niti*. Za svaki veznik dat je primjer:

- *Djevojčica iziđe iz kuće i krenu u školu.*
- *Djevojčica iziđe iz kuće pa krenu u školu.*
- *Djevojčica iziđe iz škole te krenu u školu.*
- *Niti djevojčica iziđe iz škole, niti krenu u školu.*
- *Ni luk jeo, ni luk mirisao.*

Za veznik *ni* i *niti* navedena je napomena da se mogu upotrebljavati samo u odričnim rečenicama.

Kao nezavisnosložene rečenice susrećemo i zaključne rečenice, s obzirom da veznici zaključnih rečenica mogu biti zamijenjeni veznicima *i, pa, te* ili rečenice mogu biti bezvezničke:

Naučio sam lekciju, dakle mogu se nadati dobroj ocjeni. – Naučio sam lekciju pa se mogu nadati dobroj ocjeni.

Danas je lijep dan stoga ćemo ići na izlet. – Danas je lijep dan pa ćemo ići na izlet.

Radili smo mnogo, stoga moramo uspjeti. – Radili smo mnogo, moramo uspjeti.

Rastavne nezavisnosložene rečenice su imenovane kao *nezavisnosložene rečenice u kojima se surečenicama iskazuje dvije ili više mogućih radnji od kojih se samo jedna može izvršiti*.⁸⁴

U udžbeniku se navode dva veznika rastavnih rečenica: *ili, bilo da*. Za veznik *bilo da* napisano je da se mora upotrijebiti ispred svake od rastavnih rečenica u sastavu složene rečenice. Navodi se sljedeći primjer: *Bilo da kiša pada bilo da sunce sija on ide u šetnju*.

Ukoliko je sadržaj jedne rečenice suprotan sadržaju drugom, takve rečenice se nazivaju suprotnim rečenicama. Veznici su: a, ali, nego, no, već.⁸⁵

Nailazimo na napomenu da se suprotne rečenice, za razliku od rastavnih, odvajaju zarezom, ali i da mogu nastati nizanjem, odnosno mogu biti bez veznika: *Konja vodim – pješke hodim*.

⁸⁴Isto, 83.

⁸⁵ Isto, 86.

Kao nezavisnosložene rečenice uvrštene su i isključne rečenice. Autorica Z. Zekić navodi da se u isključnim rečenicama u prvoj rečenici izriču tvrdnje, a da druga surečenica isključuje dio sadržaja iz prve. Na osnovu odnosa između sljedećih primjera: *Ne progovori ništa, jedino mu zasuziše oči.* / *Ne progovori ništa, ali mu zasuziše oči.*, objašnjava da isključne rečenice mogu biti povezane i suprotnim veznicima, a da se pritom sadržajno ne mijenjaju. Isključenje, prema sadržaju iz knjige, se prema pravilu obilježava upotrebom riječi: *samo, jedino, jedino što, samo što, tek* i slično.

U udžbeniku autorice Almirice Hadžihrustić sadržaj se znatno razlikuje. Prva razlika koju sam primijetila jeste to da ona pored svake vrste nezavisnosložene rečenice navodi i sinonim za njen naziv: sastavne ili kopulativne rečenice, rastavne ili disjunktivne rečenice, suprotne ili adverbzativne rečenice. Uvijek je prednost predstaviti što više naziva za jednu riječ ili pojam kako bi učenici razvijali rječnik. Također, uočila sam da se ona ne bavi posebno zaključnim rečenicama, nego su one sastavni dio lekcije o sastavnim rečenicama, kao ni isključnim rečenicama – njih spominje u lekciji o suprotnim rečenicama. U njenom udžbeniku učenici se susreću i sa mnogim drugim pojmovima koji nisu obrađeni u udžbeniku autorice Z. Zekić: asindetske i sindetske rečenice (veza među klauzama ostvarena bez veznika i pomoću veznika) te eksplicitnost i implicitnost (iskazivanje naporednosti pomoću veznika i iskazivanje naporednosti bez veznika)

U udžbeniku je posebno obrađena lekcija stvaranja složenih rečenica nizanjem i spajanjem. Autorica navodi da nezavisnosložene rečenice nastaju kao rezultat nezavisnog slaganja prostih rečenica:

- a) slaganje nizanjem (nastanak implicitnih rečenica);
- b) slaganje spajanjem (nastanak eksplicitnih rečenica).

Učenicima je objašnjen pojam *rečenični niz*, odnosno pojava u kojoj se tačka, kao pravopisni znak kojim se obilježava međurečenična granica, zamjenjuje nekim pravopisnom znakom kojim se obilježava unutarrečenična granica (zaregom, tačkom-zaregom, crtom, dvotačkom). Rečenica koja je nastala takvim sklapanjem naziva se *rečenični niz*.

U posebnom odjeljku pod nazivom *I ovo treba znati* navodi se objašnjenje zaključnih rečenica uz sljedeći primjer: *Naučio sam sve lekcije iz geografije, sigurno ću dobiti odličnu ocjenu.* Također, učenicima je objašnjeno da *dakle, stoga, sigurno*, nisu veznici, već prilozici, ali da imaju vezničku funkciju.

Pri analizi sadržaja o rastavnim rečenicama primijetila sam da autorica navodi samo jedan veznik – veznik *ili*, za razliku od autorice Zekić koja dodaje i veznik *bilo da*. Kroz rečenicu: *Il' si bio u šumi pod jelom il' si bio u pjanoj mejhani?*, učenici trebaju odrediti klauze i objasniti njihov odnos unutar složene rečenice. Na osnovu analize učenicima se objašnjava da *nezavisnosložne rečenice u kojima klauze stoje u takvom odnosu da je moguće ostvarenje sadržaja samo jedne klauze ili pak da je samo jedan od sadržaja istinit – nazivaju se rastavne (disjunktivne rečenice).*⁸⁶

Suprotnim rečenicama mnogo više pažnje je posvećeno u udžbeniku autorice Almir Hadžihrustić. Pored uvodnog dijela, navodi se da su klauze unutar suprotnih rečenica nastale kao rezultat slaganja prostih rečenica, pa su to eksplicitne rečenice. Jedan od primjera eksplicitnih rečenica je sljedeći: *Um caruje, a snaga klade valja.*

Isto tako, suprotne rečenice mogu biti i implicitne – odlikuju se izuzetnom nepodudarnošću i suprotnošću. Takve rečenice su bezvezničke. Jedan od primjera je sljedeći: *Jedno misli, drugo govori.*

6.3.3. Analiza metodičkog instrumentarija

Analizirajući sve udžbenike od šestog do devetog razreda, smatram da se najveći broj zadataka za samostalan rad učenika nalazi upravo u udžbenicima za osmi razred. Zadaci zauzimaju mnogi više i prostora, a traže i mnogo više pažnje, nego sadržaj lekcije. Poslije svakog objašnjenja se nalazi poneki zadatak, koji će navesti učenika da analizira ono što je nastavnik rekao i što je uvod za sljedeće o čemu će nastavnik govoriti.

U udžbeniku autorice Z. Zekić nakon polaznog teksta, u kojem je pažnje usmjerena ka sastavnim i zaključnim rečenicama, slijede neki od sljedećih zadataka:

1. U rečenicama iz datog odlomka odredite i razgraničite proste rečenice.
2. Da li bismo neke rečenice mogli osamostaliti, a da one ne promijene smisao?
3. Sljedeće rečenice preoblikujte u sastavne: *Volim školu. Radujem se svakom novom danu.; Jasmin ga nije vidio. Nije o njemu ništa čuo.*
4. U sljedećim rečenicama pronađite sastavne rečenice i odredite jesu li nastale spajanjem ili nizanjem: *Cičala je kosa, šuštala trava, šumila livada, a otac kao da se*

⁸⁶ Hadžihrustić, Almir, *Bosanski jezik – udžbenik za 8. razred osnovne devetogodišnje škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2011: 79.

stopio sa kosištem: malko pognut, napetih mišica, rumenog obraza, gazio je čvrsto i ostavljao duge zelene tragove. U očima mu je gorio čudan sjaj. Praštali su oko njega zeleni oblaci, dizali se visoko iznad glave i slagali za leđima kao na ogromnom moru.

5. Sljedeće parove rečenica napišite kao zaključnu rečenicu: *Radio sam. Uspjeh će biti odličan. ; Djevojčica je bolesna. Morat će ostati u kući.*

Neki od zadataka za rastavne rečenice su sljedeći:

U sljedećoj narodnoj priči pronađite rastavne rečenice:

Jednog dana nestale Nasrudinu bisage. Neko ih je posudio ili možda ukrao. Izađe hodža iz kuće te zaprijeti komšijama.

„Ili mi vrati bisage ili ću ja učiniti šta sam naumio.“

Nakon nekog vremena komšije nađu bisage te mu ih odnesu i upitaju ga: „Šta si to bio naumio učiniti da ti ne nađosmo bisage?“

„Da mi se bisage nisu našle, ja sam namjeravao staru vreću raskrojiti i od nje napraviti bisage.“

Primjeri zadataka za suprotne i isključne rečenice:

1. Evo nekoliko narodnih izreka. Pronađite suprotnu rečenicu:
 - Nije siromah ko malo ima, već ko mnogo želi.
 - Dobar glas daleko se čuje, a zao još dalje.
 - Jedno misli drugo govori, a treće radi.
2. Od sljedećih prostih rečenica napravite isključnu nezavisnosloženu rečenicu:
 - Trpjela je sve u životu. Tek što je mutna voda nije odnijela.; Svi rade. Ti ljenčariš.

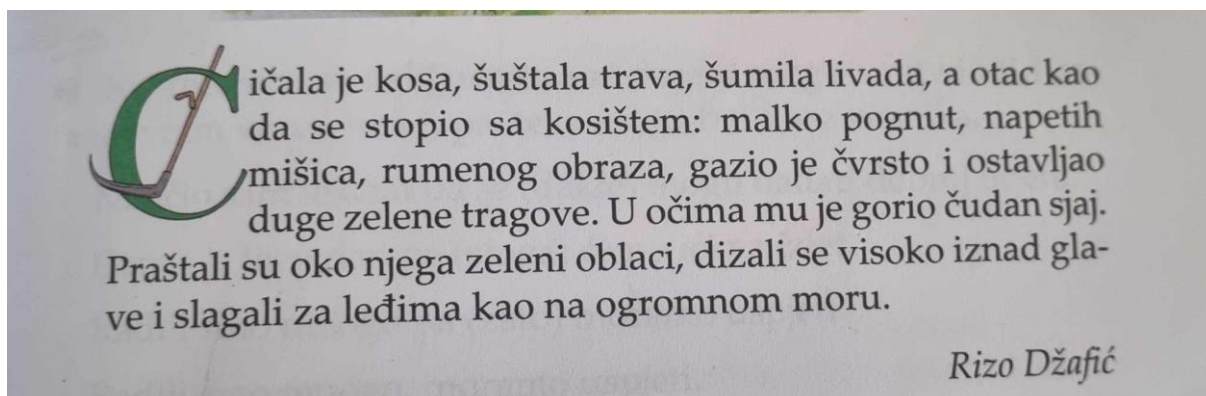
Primjeri zadataka u udžbeniku autorice A. Hadžihrustić:

1. Sljedeći zadatak uradi u svojoj svesci tako što ćeš dopisati klauze kojima ćeš formirati nezavisnosložene rečenice:
 - Zaboravio sam mlijeko na štednjaku - - - - -
 - On svakom rado pomaže - - - - -
 - Ima temperaturu - - - - -
 - Mnogo čita - - - - -

2. Uoči sastavne rečenice pa odgovori jesu li nastale kao rezultat nezavisnog slaganja prostih rečenica ili nizanjem:
 - Mama slegne ramenima, tata slegne ramenima.
 - Mira uzme bocu, a prometnik zazviždi, resko, dugo, prodorno.
 - Bakica istrči iz vagona, potraži u torbici bijelu maramu, lokomotiva zastenje, poskoči i vlak krene.
 - Našli su prazan odjeljak i smjestili kofere.
3. Prisjeti se i situacija i kada si bio/bila u nedoumici. Možda su te tada privlačile dvije stvari, ali okolnosti nisu dozvoljavale da se opredijeliš za obje. Napiši nekoliko rečenica o trenucima nedoumica tako što ćeš upotrijebiti rastavne rečenice.
4. Obilježi suprotne isključne rečenice:
 - Laćao se Salamon i junačkih posala; pošao je na more, ali ga vratiše.
 - Svi su pošli na ljetovanje, samo je ona ostala u gradu.
 - Dade ga mati seoskom kovaču, ali tu nije imao ruku da udara teškim batom.
 - Na selu je noću mirno, tek se ponekad oglasi lavež pasa.

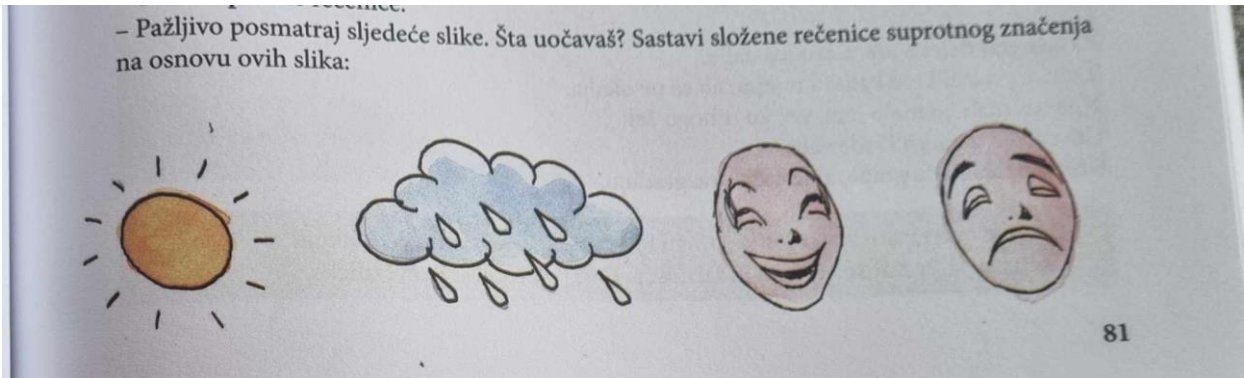
6.3.4. Ilustracije

Unutar udžbenika se nalazi mnogo ilustracija. Ilustracije su sličnog karaktera, kao i u ostalim udžbenicima od šestog do devetog razreda, naročito u udžbeniku autorice Zdravke Zekić. Ono što sam primijetila jeste da se samo u udžbeniku autorice Z. Zekić kreira veliko prvo slovo na početku paragrafa, na primjer:

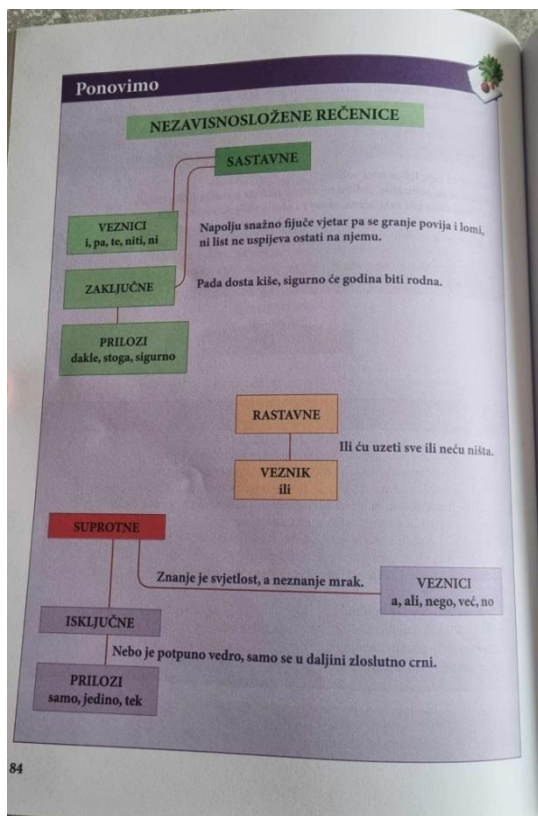
Slika 25: Veliko slovo na početku paragrafa u udžbeniku autorice Z. Zekić.

Udžbenik autorice Almire Hadžihrustić posjeduje nekoliko noviteta u odnosu na druge udžbenike. Pored ustaljenih ilustracija autorica na osnovu nekih drugih osmišlja zadatke za samostalan rad učenika. Jedna od ilustracija koja je meni bila zanimljiva i drugačija u odnosu na ostale je sljedeća:

Slika 26: Ilustracije postaje dijelom zadatka.

Na zanimljiv način je ilustrovano i ponavljanje gradiva:

Slika 27: Ponavljanje gradiva o nezavisnosloženoj rečenici

6.3.4. Zaključci:

Na osnovu analiziranog možemo zaključiti sljedeće:

1. Lingvometodički predlošci – u udžbenicima se nalaze polazni tekstovi koji se koriste kroz dalji tok lekcije, uz ostale vježbene i provjerbene tekstove. Najčešći polazni tekstovi su prozni tekstovi. Poslovice i lirske pjesme više zauzimaju područje vježbenih i provjerenih tekstova. Cjelokupno sagledano, udžbenici su ispunili postojanost i adekvatnost polaznih, vježbenih i provjerenih tekstova.
2. Metodička obrada – velika posvećenost sadržaju lekcije, naročito u udžbeniku autorice A. Hadžihrustić. Autorica Zdravka Zekić pored rastavnog veznika *ili* navodi i veznik *bilo da*, koji se ne spominje u *Gramatici* – u *Gramatici* kao rastavni veznik se navodi isključivo samo veznik *ili*. Sadržaj autorice A. Hadžihrustić djeluje mnogo kompleksniji u odnosu na jednostavnost sadržaja autorice Zekić. I jedno i drugo ima pozitivne i negativne činjenice – kompleksnijim sadržajem učenici razvijaju svoj rječnik i tragaju za nepoznatim riječima; jednostavniji sadržaj je prilagođeniji učenicima u osnovnoj školi.
3. Analiza metodičkog instrumentarija – udžbenici ispunjeni mnoštvom zadataka koji su prilagođeni učenicima i lekcijama koje se rade. Unutar udžbenika, samo za lekcije o nezavisnosloženim rečenicama, pronašla sam više od 50 zadataka koji se odnose na samostalan rad učenika, ali i na rad sa nastavnikom. Sve ono što je nedostajalo u udžbenicima za sedmi razred, u udžbenicima za osmi razred je nadomješteno.
4. Ilustracije – veliki broj dobro osmišljenih ilustracija. Dijelovi teksta su izdvojeni kako bi učenicima privukli pažnju. Unutar teksta je korišten veliki broj različitih boja kako bi se naglasila važnost pojedinih sadržaja. Ilustracije često postaju zadatkom i to je jedna od bitnih karakteristika koje bih izdvojila, naročito u udžbeniku autorice Almirė Hadžihrustić. Za razliku od udžbenika autorice Zekić korišten je manji broj karikatura, ali znatno veći broj izdvojenog teksta.

6.3.5. Anketa

Anketirala sam učenike iz dva osma razreda osnovne škole. Na dan anketiranja bila su prisutna 32 učenika. Anketa sadrži pet pitanja.

1. Sa nastavnikom ste o nezavisnosloženim rečenicama učili iz udžbenika Zdravke Zekić. Sada pročitaj sadržaj iz drugog udžbenika i reci po čemu se udžbenici razlikuju?

Neki od odgovora su sljedeći:

1. *Isti su mi.*
2. *Udžbenik po kojem mi radimo je mnogo jednostavniji.*
3. *U tom drugom udžbeniku je više gradiva.*
4. *Glavna razlika je u sadržaju. Mislila sam da čitam potpuno druge lekcije.*
5. *Kako vidim naš udžbenik je mnogo lakši*
6. *Razlika je u tome što je drugi udžbenik zanimljiviji*
7. *U drugom udžbeniku se nalazi više podataka.*
8. *Naš udžbenik je jednostavniji za učiti.*

Napomena: Odgovore sam navela doslovno, pa možemo uočiti loše konstrukcije rečenica i nedostatak pravopisnih i rečeničnih znakova. Na pitanje su odgovorila 22 učenika. Moramo uzeti u obzir da uvijek imamo učenike koji ne uče ni iz jedne knjige, pa ne možemo u potpunosti znati istinitost viđenja. Međutim, odgovori su slični zaključcima koje sam navela – udžbenik autorice Hadžihrustić je sadržajem kompleksniji od drugog udžbenika.

2. Kada bi mogao/la promijeniti udžbenik koji koristiš šta bi promijenio/la unutar njega?

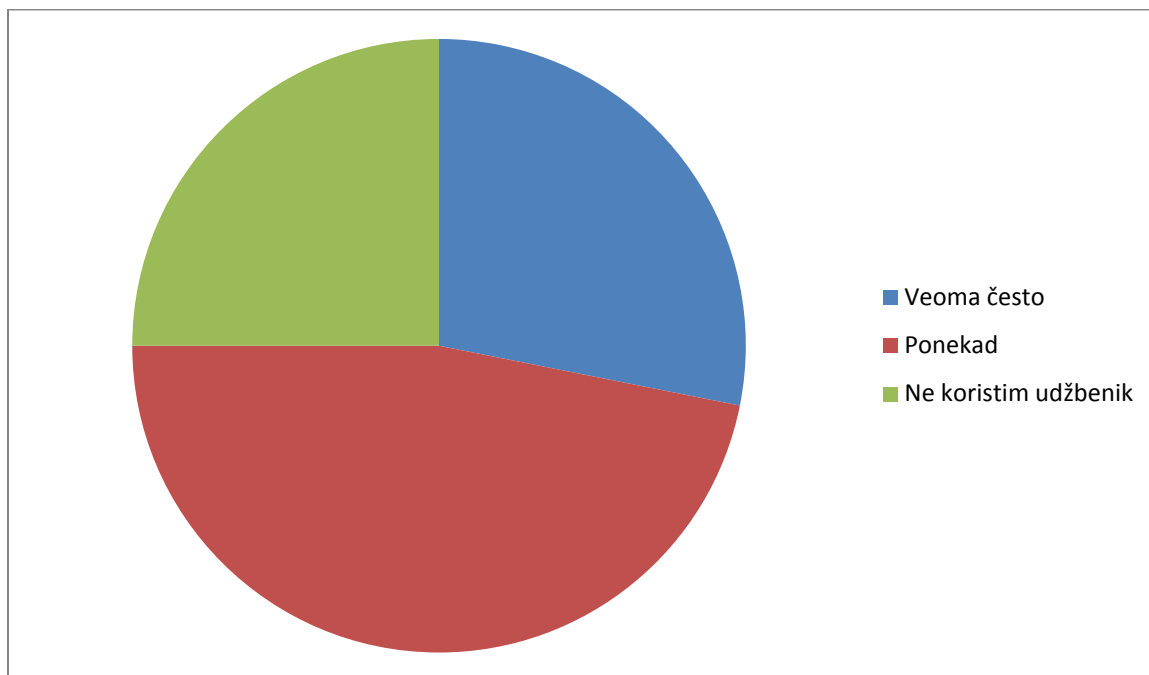
Neki od odgovora su sljedeći:

1. *Ne bih koristila udžbenike ako nastavnica dovoljno dobro objašnjava.*
2. *U našem udžbeniku ne bih ništa promijenio.*
3. *Smanjio bi lekcije*
4. *Ne bih ništa, zato što kad koristimo ono što pišemo na času i udžbenik bude dovoljno*
5. *Ja bih dodala posebno neku radnu svesku sa pitanjima i rješenjima.*
6. *Voljela bih da je i naš udžbenik zanimljiv kao ovaj koji ste donijeli.*
7. *Stavio bih više primjera.*

Napomena: Na ovo pitanje je odgovorilo 26 učenika. Odgovore sam prenosila doslovno pa možemo uvidjeti greške u pravopisu i konstrukciji rečenica. Odgovori su različiti, međutim primijetila sam da dosta učenika (njih 11) kao odgovor je navelo da bi *smanjili lekcije* – ostalo mi je neriješeno da li bi smanjili broj lekcija u udžbeniku ili sadržaj svake lekcije. Jedan

učenik je naveo kako bi u nastavu dodao i radnu svesku. U drugim kantonima se koriste i radne sveske, međutim u Unsko-sanskom kantonu još uvijek nisu obavezne. 3 učenika su navela kako bi voljeli da njihov udžbenik sadrži više primjera, iako sam ja i dalje pri mišljenju da je udžbenik bogato oprinjeren.

3. Koliko često si koristio/la udžbenik pri učenju lekcija iz sintakse?

Napomena: Od 32 učenika njih 9 je odgovorilo da udžbenik koriste veoma često. Njih 15 je kazalo da udžbenik koriste ponekad, dok njih 8 je potvrdilo da udžbenik ne koriste nikako. Na osnovu ovog podatka možemo konstatovati da korištenje udžbenika u nastavi još uvijek nije u potpunosti zaživjelo.

4. Od sljedećih rečenica načini suprotne rečenice:

1. Mama priča. Tata se smije.
2. Nije bio dobar. Bio je loš učenik.
3. Dobro radi. Optužuju ga za nerad.

Napomena: Od ukupno 32 učenika, njih 25 je odgovorilo na zadano pitanje. Pronašla sam 18 potpuno tačnih odgovora, ostali odgovori su bili polovični. Pod tačnim podrazumijevam sljedeće odgovore:

1. Mama priča, a tata se smije.

2. Nije bio dobar, nego je bio loš učenik.
3. Dobro radi, ali optužuju ga za nerad.

5. Unutar složene rečenice podvuci predikate i označi klauze:

Šetajući ulicom sreo sam doktora Orhana, nije se osvrnuo, nije me pogledao, ali nisam ni ja njega, nego sam nastavio tamarati mračnim stazama.

Napomena: 17 učenika je odgovorilo na zadano pitanje, međutim potpuno tačnih odgovora je 9. Pod potpuno tačnim odgovorim podrazumijevam sljedeće:

Šetajući ulicom sreo sam doktora Orhana^{k1}, nije se osvrnuo^{k2}, nije me pogledao^{k3}, ali nisam ni ja njega^{k4}, nego sam nastavio tamarati mračnim stazama^{k5}.

Najčešća greška na koju sam nailazila jeste prilog *šetajući* podvučen kao predikat.

6.3.6. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti

Predmet: Bosanski/ Hrvatski/ Srpski jezik i književnost naroda BiH

Razred i odjeljenje : VIII-b

Nastavno područje: Gramatika

Nastavna tema: Sintaksa

Nastavna jedinica: Sastavne rečenice

Oblici nastavnog rada: frontalni, individualni, rad u grupi

Nastavne metode: monološka, dijaloška, demonstrativna, rad na tekstu

Nastavna sredstva i pomagala: udžbenik, tabla, kreda, nastavni listići,

Nastavne strategije: odgojne - strategija egzistencije (ostvarena kroz stimulaciju)

- strategija socijalizacije (ostvarena kroz dijalog i diskusiju)

obrazovne – strategija poučavanja

-strategija vježbanja

Ciljevi i zadaci nastavnog časa

Cilj nastavnog časa: Usvajanje novog znanja

Zadaci:

- **Obrazovni:** upoznavanje učenika s novom nastavnom jedinicom; ponavljanje ranije stečenog znanja iz oblasti sintakse;
- **Funkcionalni:** razvijanje logičke i apstraktne sposobnosti zapažanja, poređenja te rad na učeničkoj aktivnosti i sposobnosti za rad na pripremljenu temu;
- **Odgojni:** stvaranje pozitivnih odnosa prema određenoj građi; razvijanje učeničke zainteresiranosti za rad u paru i grupama.
- **Nastavni izvori:** gramatika

Literatura:

- Hadžihrustić, Almira, Bosanski jezik, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2011.;
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid, Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.;
- Zekić, Zdravka, *Naš jezik*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2011.

Tok nastavnog časa

Uvodni dio (5 minuta)

U uvodnom dijelu časa ponavljam s učenicima prethodno stečeno znanje.

Zajedno ćemo analizirati sljedeće dvije rečenice:

Polahko^{AON} sam otišao u šumu^{AOM}. Tamo^{AOM} sam ostao.

Na primjeru ovih rečenica dajem učenicima zadatak da naprave jednu složenu rečenicu.

Očekivani odgovor: *Polahko sam otišao u šumu i tamo sam ostao.*

Veznik s kojim su povezane dvije klauze je veznik sastavnih rečenica. Naslov *Sastavne rečenice* pišem na tablu.

Glavni dio (30 minuta)

Nezavisnosložene rečenice se mogu razdijeliti u tri vrste: sastavne (kopulativne), rastavne (disjunktivne) i suprotne (adverzativne). Svaka od ovih triju rečenica posjeduje svoje veznike.

Složene rečenice čije su klauze istog smjera nazivaju se sastavnim rečenicama. Klauze unutar složene rečenice su povezane veznicima sastavnih rečenica: *i, pa, te, ni, niti*.

Jovica udari kroz šikaru. Izgubi se u lišću.

Djevojčica izađe iz kuće. Krenu u školu.

Jasmin ga nije vidio. Nije o njemu ništa čuo.

Ne daju tebi ništa. Ne daju meni ništa.

Ponovo ćemo na osnovu datih primjera napraviti složene rečenice koristeći veznike sastavnih rečenica.

Jovica udari kroz šikaru **i** izgubi se u lišću.

Djevojčica izađe iz kuće, **pa** krenu u školu.

Jasmin ga nije vidio, **niti** je o njemu išta čuo.

Ni tebi ne daju ništa, **ni** meni ne daju ništa.

Kao napomenu navodim učenicima da i veznik *a* može biti veznik sastavnih rečenica:

Sarajevo je bilo daleko **a** njemu se žurilo.

Iako nemaju precizno određena značenja, veznici sastavnih rečenica nisu uvijek međusobno zamjenjivi. Najuočljivije razlike među njima dolaze do izražaja s obzirom na tri kriterija:

- a) vremenski odnosi u kome stoje sadržaji klauza,
- b) potvrdni ili odrični oblik predikata,
- c) upotrebu veznika u ulozi priloga za isticanje.

Najširu upotrebu ima veznik *i*. On povezuje klauze čiji se sadržaji ostvaruju istovremeno (Samir gleda film i plače.) i klauze čiji sadržaji stoje u odnosu vremenskog slijeda (Danas ugledah Aminu **i** pridoh joj.).

Veznik *pa* povezuje klauze čiji sadržaji stoje u odnosu vremenskog slijeda (Ne poznajem te, **pa** ne želim s tobom razgovarati.).

Veznik *te* najčešće se upotrebljava kao zamjena za veznik *i*, kako bi se izbjeglo njegovo gomilanje (Vrijeme je blizu, i potrebno je kroz smrt uništiti smrt, **te** tako svoje biće pretvoriti u simbol.).

Veznici *ni* i *niti* stoje umjesto veznika *i* u rečenicama čiji se sadržaj niječe. Međusobno se razlikuju i nisu zamjenjivi jedan drugim.

Niti možeš gledati, **niti** možeš živjeti.

Ni luk jeo, **ni** luk mirisao.

Kao napomenu govorim učenicima da se veznici na početku rečenice ne označavaju.

Završni dio časa (10 min)

Učenicima dijelim nastavne listiće sa sljedećim zadacima:

1. Unutar sljedećeg teksta podvuci predikate, odvoji klauze i pronađi sastavne rečenice:

Minulo je od tih neveselih dana već skoro pola vijeka, djeda odavna nema na ovome svijetu i ja još ni danas posigurno ne znam kakve je boje sljez; znam samo da u proljeće iza naše potamnjele baštenske ograde prosine nešto ljupko, prozračno i svijetlo pa ti se prosto plače, iako ne znaš ni šta te boli ni šta si izgubio.

(Bašta sljezove boje, Branko Ćopić)

2. Datu rečenicu preoblikujte u odričnu pomoću veznika niti:

Mi ćemo posjetiti rođake i ići ćemo na more.

3. Jesu li sljedeće rečenice nastale nizanjem ili spajanjem (objasni):

Sunce veselo skoči nad dalekim rubom ravnice, zasja rosa nad teškim pognutim vlatima pšenice i na listovima djeteline, zapali se crveni mak, kliknu roda u ševaru stojeći na ružičastoj nozi...

(Djevojka crvene kose, Meša Selimović)

Napomena: Zadatke ćemo početi raditi zajedno. Ono što ne završimo je učenicima za domaću zadaću.

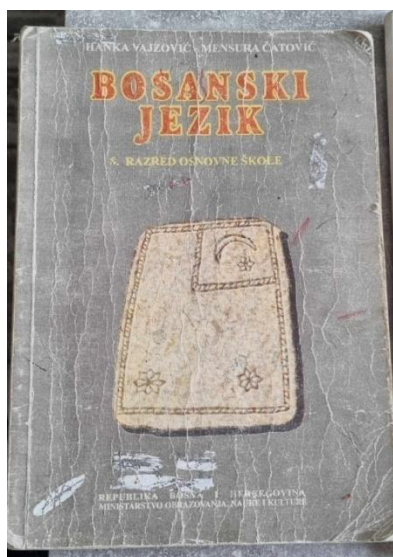
Napomena: Učenik s poteškoćama u razvoju će sa asistenticom čitati tekst i podvlačiti veznike koje uočava. Na osnovu veznika koje pronade će sa asistenticom napisati nekoliko rečenica.

6.4. Tvorba riječi u udžbeniku *Naš jezik za IX razred osnovne škole*

Tvorba riječi označava, prvo, nastajanje novih riječi od jedne ili više riječi i, drugo, dio gramatike koji proučava tvorbenu strukturu postojećih riječi i određuje pravila za građenje novih riječi.⁸⁷

S obzirom na tvorbena sredstva kojima se izražava tvorbeno značenje tvorenice unutar *Gramatike bosanskoga jezika* navodi se nekoliko tvorbenih načina: prefiksalna, sufiksalna, prefiksarno-sufiksalna tvorba, slaganje i srastanje. Najviše pažnje je usmjereno ka prefiksnoj i sufiksnoj tvorbi, s obzirom da unutar ta dva naslova susrećemo i podnaslove – prefiksalna i sufiksalna tvorba imenica, glagola, pridjeva i priloga. Tvorbene lekcije uvode i leksičko-gramatičke vježbe koje su povezane sa morfološkim, tvorbenim i sintaksičkim aspektom pri kreiranju zadataka.

Udžbenici koje sam koristila:

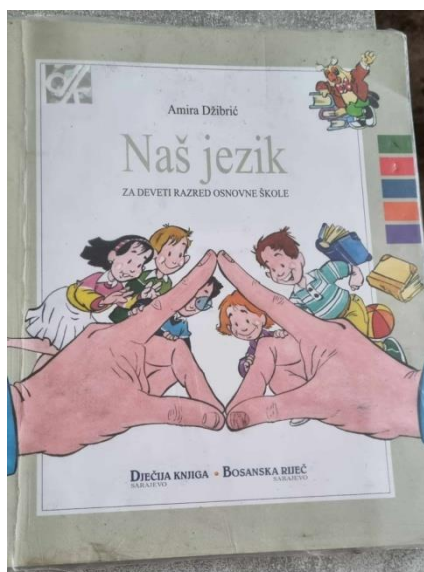

Slika 28: *Bosanski jezik* (1994)

Slika 29: *Naš jezik* (2004)

⁸⁷ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000: 304.

Slika 30: *Naš jezik* (2012)

Napomena: Pored aktuelnog udžbenika koji se koristi za osmi razred devetogodišnje škole, koristila sam i ratni udžbenik iz 1994. godine i udžbenik iz 2004. godine, kada je još uvijek u Bosni i Hercegovini bilo zastupljeno osmogodišnje školovanje. Proces uvođenja devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine počeo je školske 2004/2005. godine u Unsko-sanskom, Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom i Kantonu Sarajevo. Od školske 2009/10. godine devetogodišnje školovanje se provodi u svim kantonima Federacije.⁸⁸ Koristila sam udžbenike osmogodišnjeg obrazovanja kako bih pronašla sličnosti i razlike među lekcijama koje obuhvata tvorba riječi.

Neke od lekcija koje se nalaze u ovim udžbenicima su sljedeće:

1. Tvorba riječi

- Osnovni pojmovi u tvorbi riječi;
- Izvođenje;
- Slaganje;
- Kombinirana tvorba riječi;
- Tvorba riječi preobrazbom;

⁸⁸ Dostupno na: <https://www.gcfbih.gov.ba/osnovnoskolsko-obrazovanje/>

- Tvorba riječi skraćivanjem.

U *Našem jeziku* (2004) pored tvorbe imenica, pridjeva i glagola, kao zasebne lekcije spominju se i sljedeće:

- Tvorba hipokoristika;
- Tvorba deminutiva;
- Tvorba augmentativa;
- Tvorba zbirnih imenica;
- Tvorba glagolskih imenica.

6.4.1. Lingvometodički predlošci u udžbenicima za deveti razred osnovne škole

Za analizu sam koristila tri udžbeniku. U udžbeniku *Bosanski jezik*, ratno izdanje (1994), ne navodi se nijedan polazni tekst pri obradi nijednog tvorbenog načina. Svaki od tvorbenih načina je ispunjen raznim primjerima, međutim polaznih tekstova nema. Obratila sam pažnju na druge lekcije unutar udžbenika – međutim, polazni tekstovi i ilustracije su izostavljene, pri tome ne mislim na nekoliko izdvojenih, blondiranih naslova i primjera. U udžbeniku *Naš jezik* (2004) i *Naš jezik* (2012) polaznih tekstova također nema, ali ponovo susrećemo mnogo primjera za svaki vid tvorbenog načina. Analizirajući lingvometodičke predloške općenito u aktuelnom udžbeniku (*Naš jezik*, 2012) primijetila sam da se unutar udžbenika nalazi nedovoljan broj polaznih tekstova. Vježbeni i provjerbeni tekstovi ne izostaju. Unutar udžbenika kao polazni tekstovi su najviše iskorišteni stripovi (njih 8), zatim lirske pjesme (4 primjera) te odlomci pripovjedaka (4 primjera) – tekstove koji su sastavni dio lekcija (na primjer, pri obradi funkcionalnih stilova) nisam uzimala u obzir.

6.4.2. Metodička obrada nastavne jedinice *Tvorba riječi* u udžbenicima za deveti razred

U udžbeniku (1994) pod tvorbom riječi podrazumijevaju se dva sadržaja:

- a) to je jezička pojava na osnovu koje se od postojećih riječi stvaraju nove riječi – izvedenice i složenice;
- b) to je lingvistička disciplina koja se bavi mogućnostima i načinima nastajanje novih riječi na temelju postojeće leksike, odnosno bavi se tvorbenim modelima i tipovima njihova nastajanja.⁸⁹

Prije podjele tvorbe riječi na sufiksalsnu, prefiksalsnu, sufiksalsno-prefiksalsnu i složenu tvorbu (u udžbeniku se ne spominje slaganje i srastanje zasebno, nego su sastavni dio složene tvorbe) u udžbeniku pronalazimo zadatak koji je put ka razumijevanju procesa tvorbe. Od učenika se traži da uporede riječi i oblike riječi te da uoče sličnosti i razlike između oblika koji su dovedeni u vezu:

- a) put prema: gledalac;
- b) put prema: puta, putu, putem, putevi;
- c) put prema: putnik, putovanje, oputovati, stranputica;
- d) gledalac prema: slušalac, tužilac, varilac, posjetilac.⁹⁰

Na osnovu ovoga zadatka učenici bi mogli uočavati zajednički korijen riječi, zajedničku osnovu i zajedničke tvorbene nastavke, što bi bio dobar uvod za raspoznavanje tri značenjska nivoa kod riječi: leksičko, gramatičko i tvorbeno značenje. Korijen se označava kao *dio riječi koji nosi leksičko značenje i ne može se rastaviti dalje na morfeme: on je zajednički sadržatelj za sve srodne riječi jednog leksičkog niza bez obzira kojoj one vrsti riječi pripadale*,⁹¹ dok osnova riječi je *onaj dio riječi koji može biti sastavljen od više morfema, ali se ponaša kao nepromjenljiv dio, jer može nositi različite druge morfeme; osnova riječi je, dakle, šira od korijena*.⁹²

U udžbeniku (1994) se napominje na fonetske promjene koje bi mogle korijen ili osnovu manje ili znatno promijeniti, što je od velikog značaja jer učenici se veoma često nalaze u nedoumici i imaju poteškoće sa označavanjem korijena riječi. U istom udžbeniku se navode i tri vrste nastavaka:

- a) osnovni nastavci – imenovani su kao formanti, dodavanjem formanta na korijen riječi dobiva se osnova riječi – infinitivna osnova: rad-i(ti), formant je -i;

⁸⁹ Vajzović Hanka; Čatović, Mensura, *Bosanski jezik – udžbenik za 8. razred osnovne škole*, Mladinska knjiga, Sarajevo, 1994: 31.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto, 35.

⁹² Isto.

- b) oblički nastavci – ovi nastavci ne učestvuju u tvorbi, njima se iskazuju gramatičke kategorije roda, broja, padeža, lica, vremena (Sa djed-om večera-m svak-e noć-i.);
- c) tvorbeni nastavci – njih čine prefiksi i sufixi. Njihovim dodavanjem na osnovu riječi nastaje nova riječ – tvorenica (prozor-čić, pro-gledati).

Kada govorimo o načinu tvorbe u udžbeniku (1994) nalazimo dva tipa tvorbe:

- 1) proste riječi koje se dijele na osnovne (kuća, let, rad) i izvedene (kućica, uzletjeti, radionica)
- 2) složene riječi koje se dijele na složenice i polusloženice (brodovlasnik, spomen-ploča)

Ono što nisam pronašla u drugim udžbenicima je lekcija pod nazivom *Osobnosti tvorbe bosanskog jezika*. U njoj se spominju sufixi koji su preuzeti iz orijentalnih jezika i koji su se kao takvi udomaćili u bosanskom jeziku. U knjizi se nalazi nekoliko primjera za sljedeće sufixe: -džija/ -čija (buregdžija), -džika/ -čika (kahvedžika), -luk (akšamluk), -li (merakli), -lija (zanatlija).

Za lekciju *Sufiksalna tvorba*, ne navodi se nikakvo objašnjenje o temi, nego se samo daje nekoliko najčešćih sufixa pri tvorbi imenica, pridjeva i glagola. Neki od primjera su sljedeći:

-ar (*obučar*)

-ač (*nosač*)

-aš (*robijaš*)

-ka (*Bosanka*)

-ina (*pozadina*)

-an (*uspješan*)

-en (*meden*)

-ski/ -ški/ -čki (*školski, muški, dječaćki*)

-ati (*listati*)

-ovati/ -evati (*putovati*)⁹³

⁹³Isto, 39 – 40.

Na isti način se objašnjava i prefiksalna tvorba – samo uz primjere. Primjeri jesu najbitniji učenicima, ali im je također potrebno i objašnjenje, jer oni će uz pomoć nastavnika i primjera zaključiti kako nastaje prefiksalna tvorba, ali je bitno da to imaju i napisano. Tri tipa tvorbe se navode na početku lekcije o tvorbi riječi, međutim bilo bi adekvatnije da se isto našlo uz pojedinačnu obradu svakog tipa tvorbe.

Prefiksarno-sufiksnoj tvorbi je posvećeno najmanje pažnje, a samim time i najmanje primjera. Pod prefiksarno-sufiksnom tvorbom *podrazumijevamo izvedenice (derivate) u čijoj se tvorbi pored tvorbene osnove (leksička morfema) istovremeno javljaju i sufiksi i prefiksi, kao u primjerima:*

*bez-greš-an, nad-streš-nica, pred-sjed-nik, sa-rad-nja, na-gluh-ost.*⁹⁴

U knjizi ne susrećemo slaganje i srastanje, nego zajednički naziv – složena tvorba. *Složena tvorba podrazumijeva složenice – jedna riječ složena od druge dvije riječi poput sljedećih primjera: ljudožder, vodovod, gromobran, krvotok, autoput, nogomet, bosonog, mravojed i slično.*⁹⁵

Kako smo mogli uočiti u knjizi se ne objašnjava slaganje, srastanje, niti spojnik, *interfiks* koji je sastavni dio slaganja.

U *Našem jeziku* (2004) tvorba riječi slijedi redoslijed koji bi za djecu mogao biti dosta prihvatljiviji i jednostavniji. Na pojednostavljen način se polazi od objašnjavanja – od osnovne riječi, tvorenice, morfema, podjele morfema i tvorbene porodice.

U istom udžbeniku dato je dosta primjera za tvorbene načine. Uz svaki tvorbeni način se nalazi i objašnjenje tog tvorbenog načina, za razliku od prethodno analizirane knjige. Za razliku od prethodne knjige u ovoj je objašnjena tvorba riječi slaganjem i tvorba riječi srastanjem. Pa tako uz primjere djeci su objašnjene složenice i interfiks koji se nalazi među dijelovima složenica:

rodoljub → rod-o-ljub; nogomet → nog-o-met; basnopisac → basn-o-pisac; staklopuhač → stakl-o-puhač.

Složeno-sufiksna tvorba se spominje samo u ovome udžbeniku i pri tome se kazuje da *tvorenice složeno-sufiksne tvorbe nastaju istovremeno djelovanjem dviju tvorbenih načina:*

⁹⁴ Isto, 42.

⁹⁵ Isto, 42.

*slaganjem i sufiksalsnom tvorbom. Takvom tvorbom nastaju složenice koje su proširene sufiksima kao: vanjskopolitički, književnoteorijski, zloćudnost, Slankamenac.*⁹⁶

Tvorba riječi preobrazbom i Tvorba riječi skraćivanjem se objašnjava i u Našem jeziku (2012), autorice Amire Džibrić. Ono što sam primijetila jeste da je autorica Džibrić više pažnje posvetila preobrazbi, jer uz primjere objašnjava poimeničenje, popriloženje, popridjevljenje, povezničenje i poprijedloženje. U Našem jeziku (2004) ta lekcija je skraćena pa nailazimo samo na sljedeće informacije:

Preobrazba bilo koje vrste u drugu, zove se prema vrsti u koju se preobražava.

*Npr.: **Blaga** nema do očinjeg vida.*

*Ona ima **blag** glas.*

***Blago** govori dok predaje.*

*Riječ blago je prešla iz jedne vrste u drugu, pa treću (imenica, pridjev, prilog); promijenila je gramatička obilježja, ali je glasovni sastav ostao isti.*⁹⁷

Za razliku od knjige autorice Amire Džibrić, *Naš jezik* (2004) bavi se posebno tvorbom etnika, tvorbom imenica sa značenjem mjesta, tvorbom imenica za stvari, tvorbom mislenih imenica. U *Našem jeziku* (2012) ovi podnaslovi su sastavni dijelovi sufiksalsne ili prefiksalsne tvorbe, što mislim da je adekvatnije za učenike, jer odvajanje ovih lekcija stvara konfuziju kod učenika. Jednostavnija i sažeta objašnjenja su uvijek bolja opcija, naročito za osnovnu školu.

Posebnu pažnju posvetila sam udžbeniku autorice Amire Džibrić, s obzirom da je ovaj udžbenik trenutno aktuelan za deveti razred osnovne škole. Sadržaj lekcije se ne razlikuje mnogo od prethodno analiziranog udžbenika, međutim autorica Džibrić još više pažnje je usmjerila ka primjerima i zadacima. S druge strane, lekcije su jednostavnije i više su prilagođene učenicima. Pod pojmom *jednostavnije* podrazumijevam zamjerku koju sam istaknula pri interpretaciji prethodnih učenika – nedostatak sažetosti. U udžbeniku autorice Džibrić lekcije su poredane na sljedeći način:

⁹⁶ Hadžihrustić Almira, Mujkanović Azra, *Naš jezik za 9. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2004, 49 – 50.

⁹⁷ Isto.

1. Tvorba riječi – uvodni dio lekcije u kojem se učenicima objašnjava šta je tvorba riječi te koji su to načini za dobijanje novih riječi;
2. Osnovni pojmovi u tvorbi riječi – ključne riječi: osnovna riječ, tvorenica, tvorbena osnova, korijen riječ, tvorbena porodica;
3. Izvođenje – ključne riječi: afiksi, prefiksi, sufiksi;
4. Sufiksalna tvorba imenica – ključne riječi: etnici, mjesne imenice, mislene imenice, uvećanice, umanjenice, zbirne imenice (napomena: U prethodno analiziranom udžbeniku svaka od ovih ključnih riječi je urađena kao zasebna lekcija što je za učenike ponekad konfuzno i predstavlja previše informacija. U ovome udžbeniku na jednoj stranici uz veliki broj primjera je učenicima objašnjena sufiksalna tvorba svih spomenutih pojmova.);
5. Sufiksalna tvorba pridjeva – učenicima objašnjena tvorba pridjeva pomoću sljedećih sufiksa: -ast, -at, -av, -evit, -iv, -ljiv, -ovit.
6. Sufiksalna tvorba glagola – tvorba glagola od imenica, tvorba glagola od pridjeva, tvorba glagola od glagola;
7. Prefiksalna tvorba – objašnjenje prefiksne tvorbe uz primjere;
8. Prefiksalna tvorba glagola – prefiksi za tvorbu glagola: -do, -iz, -na, -od, -za, -pod, -u, -o, -po, -pre;
9. Slaganje – ključne riječi: složenice, interfiksi;
10. Srastanje – ključne riječi: sraslice, polusloženice;
11. Kombinirana tvorba riječi – primjeri: prefiks+korijen riječi+sufiks (napomena: U ovome udžbeniku se umjesto naziva *prefiksarno-sufiksna tvorba*, koristi naziv *kombinirana tvorba*.);
12. Tvorba riječi preobrazbom – ključne riječi: poimeničenje, popridjevljenje, popriloženje, povezničenje, poprijedloženje. (Napomena: lekcija je mnogo opširnije objašnjena, s mnogo više primjera, u odnosu na prethodno analizirani udžbenik.);
13. Tvorba riječi skraćivanjem – ključne riječi: uzorak početnih slova, slogovni uzorak, mješoviti uzorak.

6.4.3. Analiza metodičkog instrumentarija

U ratnom izdanju udžbenika *Bosanski jezik* pronašla sam svega nekoliko zadataka za samostalan rad učenika. Ono što je karakteristično za zadatke u ovome udžbeniku jeste da se

oni najčešće nalaze u središtu lekcije – predstavljaju jedan vid prekida lekcije kako bi se učenika natjeralo na razmišljanje o pređenom dijelu, pa tek onda slijedi nastavak dalje u obradu lekcije. Jedini zadatak koji sam pronašla na kraju lekcije o tvorbi riječi je sljedeći:

Odaberite jedan sufiks i pokušajte se prisjetiti što većeg broja riječi iz grupe odabranog tvorbenog modela! Neka to budu riječi tipa: gleda-lac, bureg-džija, majstor-luk, , ćevap-čić, junak-inja, glav-etina. Utvrdite koji od njih su manje, a koji više produktivni! S imenicom gledalac uporedite oblik gledatelj! Šta uočavate – da li je značenje ostalo isto? Koji oblik vam je bliži, koji češće upotrebljavate: gledalac ili gledatelj? Ako su ovi tvorbeni sufiksi (-lac i -telj) sinonimični (istoznačni), da li ih je moguće uvijek naporedo upotrebljavati? Pokušajte to sa riječima: roditelj, voditelj, mislilac, kosilac ili sa oblikom ženskog roda od slušalac, nosilac (šta označava slušalica ili nosilica)?

Unutar jednog zadatka se nalazi 8 zadataka, što nije produktivno za učenike. Bolji ishodi bi bili kada bi se poslije svake lekcije izdvojilo nekoliko primjera na kojima će učenici moći objašnjavati koji tvorbeni način je upotrijebljen i kako je do njega došlo.

U udžbeniku *Naš jezik* (2004) se nalazi nekoliko zadataka za samostalan rad učenika. Nakon uvodnog dijela o morfemima slijede zadaci kako bi se učenici pripremili za tvorbene načine:

- a) *U sljedećem nizu riječi uočiti korijenski morfem: krasti, krađa, kradljiv, kradljivac, kradom, dokradati. Provjeriti da li je ova skupina riječi objedinjena i značenjskom vezom. Ako jeste kako je onda nazivamo?*
- b) *U riječima: zna, znati, saznati, značiti, neznanje. Odredite: korijenske i afiksalne morfeme. (Napomena: Prenosila sam tekst doslovno iz knjige, a možemo uočiti grešku – nakon pobrojanih riječi tačka (.) je suvišna ispred odredite, kao i dvotačka (:) poslije iste riječi. Rečenica je trebala glasiti ovako: U riječima: zna, znati, saznati, značiti, neznanje odredite korijenske i afiksalne morfeme.*
- c) *Nastavite upisivati riječi koje su izvedene od riječi šuma:*
imenice: šumarak, šumarstvo, šumar,
pridjevi: šuman, šumovit,
glagoli: šumjeti, zašumjeti,

Izdvojila bih način na koji je obrađena lekcija *Tvorba augmentativa (uvećanih imenica)*. Uvod u lekciju je prisjećanje na značenje augmentativa te različiti primjeri. Nakon primjera slijedi zadatak:

U sljedećim rečenicama izdvojite augmentative, a dodatno označite one koji imaju i pejorativno značenje:

- *Nikada ti neću reći da si baba: tako se samo kaže onim ženturačama koje su rđave, a ti si mi dobra. (Miško Kranjec)*
- *Sjedimo predvečer nas trojica: šepavi kuvar Petar Topolić, njegov pomoćnik Todor, garava i jaka starčina razbojničkog izgleda i ja. (B. Ćopić)*
- *Kad ga je starac opazio, znao je da je psina koja ne priznaje strah. (E. Hemingvej)*

S desne strane knjige, na istoj stranici, se nalazi još jedan zadatak, odnosno tabela u koju učenici treba da upišu rješenja za pitanja koja se nalaze ispod tabele. Osjenčena polja daju drugi naziv za uvećanice. Tabela i pitanja:

K	A	P	U	R	I	N	A
R	U	Č	E	R	I	N	A
I	G	L	U	R	I	N	A
A	M	B	A	R	I	N	A
J	E	Z	I	Č	I	N	A
S	N	O	P	U	R	D	A
S	T	O	L	U	R	D	A
Č	A	J	U	R	I	N	A
S	T	A	L	Č	I	N	A
V	I	L	U	R	I	N	A
A	V	A	N	U	R	D	A

Tabela 1: Vježba sufiksarne tvorbe augmentativa

1. Odjevni predmet za glavu	7. Vrsta sjedala
2. Dio tijela	8. Vrsta napitka
3. Sredstvo za šivenje	9. Kameni, drveni, željezni držač nečega
4. Gospodarska zgrada za spremanje žita	10. Dvorac, raskošna kuća
5. Govorni organ	11. Mužar, posuda u kojoj se nešto tuca
6. Svežanj žita, trave, kukuruza	

U udžbeniku autorice Amire Džibrić poslije svake lekcije se nalazi veliki broj zadataka za samostalan rad učenika. Na kraju oblasti tvorbe riječi se nalazi tabela u kojoj su učenicima ukratko prikazani načini tvorbe riječi:

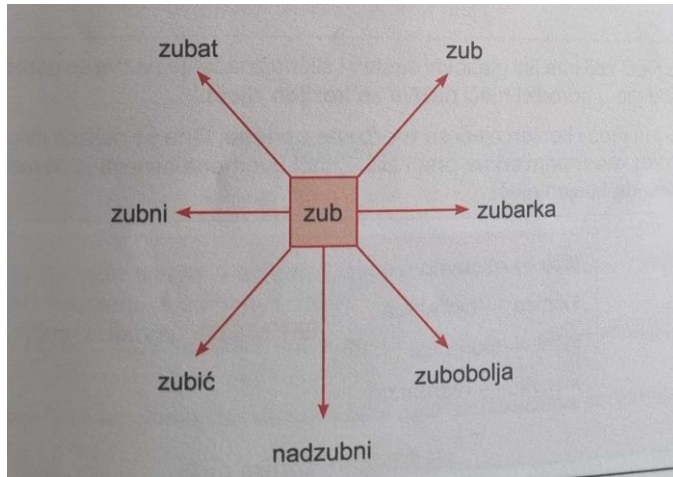
Načini tvorbe riječi	Primjer	Nastanak riječi
Izvođenje	zidić cijediti odgovor	zid-ić cijed-i-ti od-govor
Slaganje	bubamara plavokosa jugozapad	buba-mara plav-o-kosa jug-o-zapad
Kombinirana tvorba	vatrogasac bezobrazan	vatr-o-gas-ac bez-obraz-an
Preobrazba	Dođose najglatiji. navrh drveta	najglatiji ljudi Popeli su se na vrh.
Skraćivanje	SAD FAMOS	Sjedinjene Američke Države Fabrika motora Sarajevo

Tabela 2: Iz oblasti *Naučili smo*

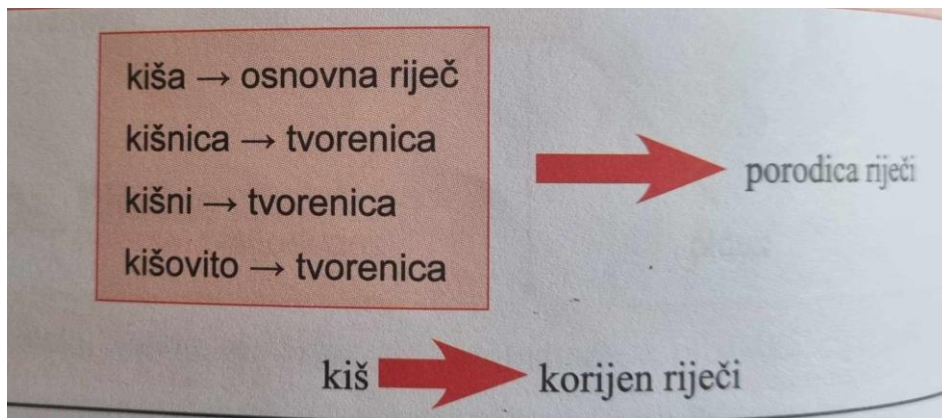
6.4.4. Ilustracije

Ratno izdanje udžbenika *Bosanski jezik* je crno-bijeli udžbenik koji ne posjeduje ilustrovane dijelove. Obratila sam pažnju na druge lekcije unutar udžbenika – međutim ilustracije su izostavljene, pri tome ne mislim na nekoliko izdvojenih, blondiranih naslova i primjera. U *Našem jeziku* (2004) i u *Našem jeziku* (2012) se nalazi veliki broj ilustracija u svim lekcijama koje su sastavni dio udžbenika: pored svake napomene za zadatke, ključne riječi ili izdvojene dijelove se nalazi karikatura; udžbenici su ispunjeni slikama; unutar udžbenika za svaku lekciju je izdvojen barem jedan tabelarni prikaz. U poređenju

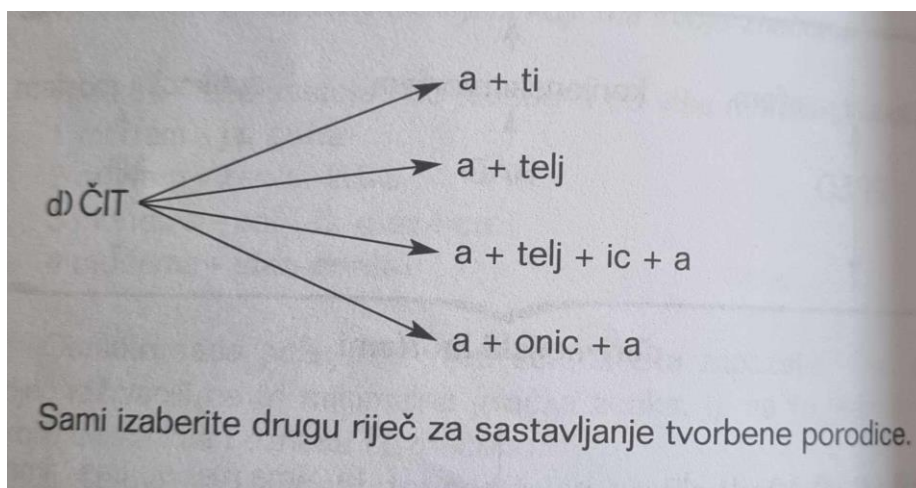
sa ostalim udžbenicima rekla bih da *Náš jezik* za deveti razred osnovne škole posjeduje mnogo više ilustracija od svih ostalih udžbenika maternjeg jezika, od šestog do devetog razreda.

Slika 31: Proces nastanka tvorbene porodice

Slika 32: Vizuelni prikaz razlike između osnovne riječi, korijena riječi i tvorenice

Slika 33: Tvorbeno stablo (sastavni dio zadatka za samostalan rad učenika)

6.4.5. Zaključci

Analizirajući udžbenike za deveti razred osnovne škole, možemo zaključiti sljedeće:

1. Lingvometodički predlošci – nedovoljan broj polaznih tekstova. Na osnovu polaznih tekstova mogli su biti osmišljeni svi zadaci za samostalan rad učenika. Ukoliko posmatramo cjelokupnost udžbenika, mogli bismo reći da broj stripovnih tekstova, lirskih pjesama i odlomaka je u svakom slučaju nedovoljan. Naravno da će se lingvometodički predlošci razlikovati prema temama lekcija, međutim unutar svake lekcije bi se mogao naći lirski, dramski ili prozni tekst – osim toga što će tekst poslužiti kao materijal za vježbanje i provjeru, ponekad odlomak (ukoliko se dopadne učeniku) može potaknuti učenika da pripovijetku, dramu ili roman, iz kojeg je preuzet odlomak, pronađe i pročita.
2. Metodička obrada – prilagođena učenicima tog uzrasta. Neki od dijelova koje sam navela bi se trebali mijenjati, međutim sveobuhvatno sagledano možemo reći da udžbenici obiluju informacijama koje su od velike koristi učenicima. Ovdje bih posebno istakla potrebu da se autori usaglase – na primjer, da se u jednom udžbeniku ne navodi složena tvorba, a u drugom da se detaljno opisuje slaganje, srastanje ili izvođenje. Sve tri udžbenika posjeduju mnogo informacija, ali su te informacije dosta neusaglašene, što svakako otežava učenicima razumijevanje i usvajanje znanja, a samim time šteti i kvaliteti udžbenika.
3. Analiza metodičkog instrumentarija– za razliku od udžbenika iz 1994. godine, koji ne posjeduje dovoljan broj zadataka za samostalan rad učenika, druga dva udžbenika obiluju zadacima. I zadaci zavise od teme koja se radi – neke lekcije iziskuju više vježbe, pa samim time i veći broj zadataka, dok neke lekcije se temelje na manjem broju zadatak (na primjer, lekcije koje se odnose na kulturu usmenog i pismenog izražavanja).
4. Ilustracije – prikazane u velikom broju, osim u udžbeniku iz 1994. godine. S obzirom na dob u kojoj se nalaze učenici, iako su ilustracije korisno osmišljenje, smatram da ih se previše nalazi u udžbeniku i da, zbog pretrpanosti raznih boja, karikatura, stikera i ilustrovanih dijaloga, udžbenik izgledom više podsjeća na slikovnicu.

6.4.6. Anketa

Anketirala sam učenike devetog razreda u osnovnoj školi, u Ključu. Učenici su podijeljeni u dva odjeljenja, a oba odjeljenja zajedno broje 35 učenika. Na dan anketiranja prisutna su bila 32 učenika. Od 32 učenika dva učenika su sa poteškoćama u razvoju. Oni su anketu radili uz pomoć asistenta. Anketa se sastoji od 7 pitanja.

Sadržaj ankete

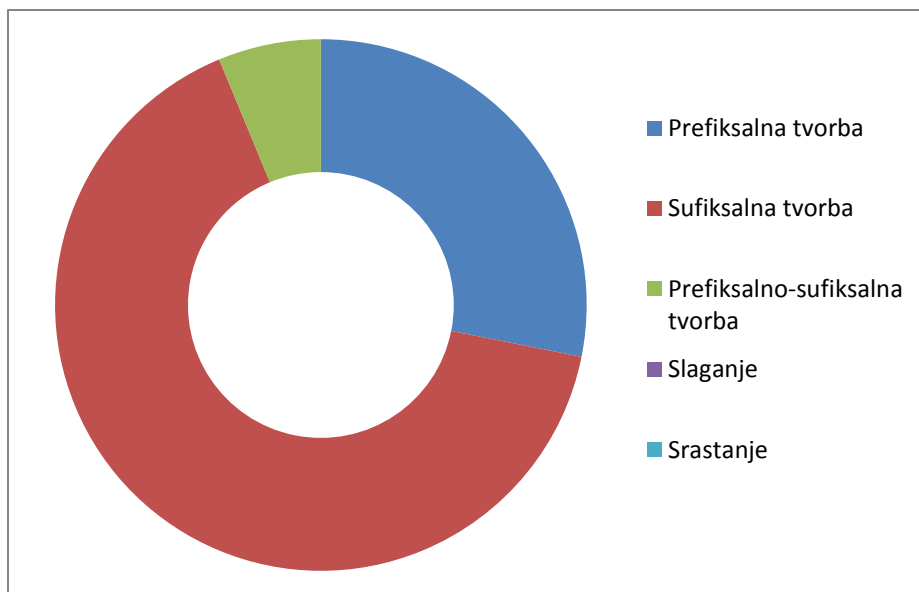
1. Nabroj tvorbene načine

Na pitanje je odgovorilo 28 učenika. Neki od odgovora su sljedeći:

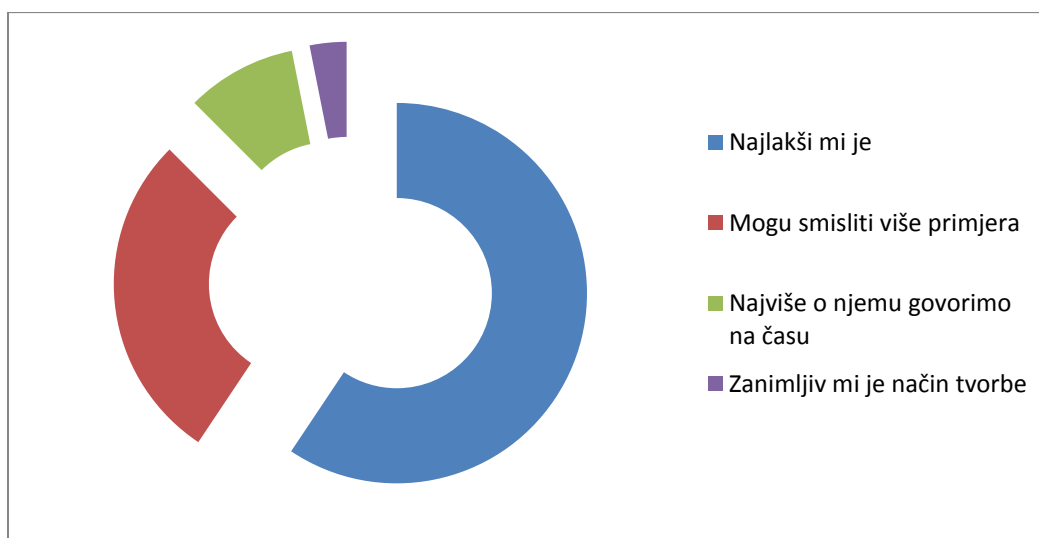
1. *prefiks, sufiksalna, prefiksarno sufiksalna;*
2. *Imamo pet tvorbenih načina: prefiksalna, sufiksalna, prefiksarno-sufiksalna tvorba, slaganje i srastanje.;*
3. *prefiksi i sufiksi*
4. *Neki od tvorbenih načina su: prefiksalna, sufiksalna, prefiksarnosufiksalna.;*
5. *Vrste tvorbe: sufiksalna, prefiksalna i prefiksarno-sufiksalna, a imamo i slaganje i srastanje.*

Napomena: Odgovore sam prenosila doslovno. Mogla sam primijetiti da dosta učenika ne zna da se *prefiksarno-sufiksalna* tvorba piše kao polusloženica. Navela sam nekoliko odgovora, jer su svi odgovori slični. Tačan odgovor je dalo 15 učenika, dok su ostali davali polovične odgovore ili miješali sufikse i prefikse sa prefiksarnom i sufiksarnom tvorbom, što se može vidjeti u ponuđenim odgovorima.

2. Koji tvorbeni način ti je najzanimljiviji?

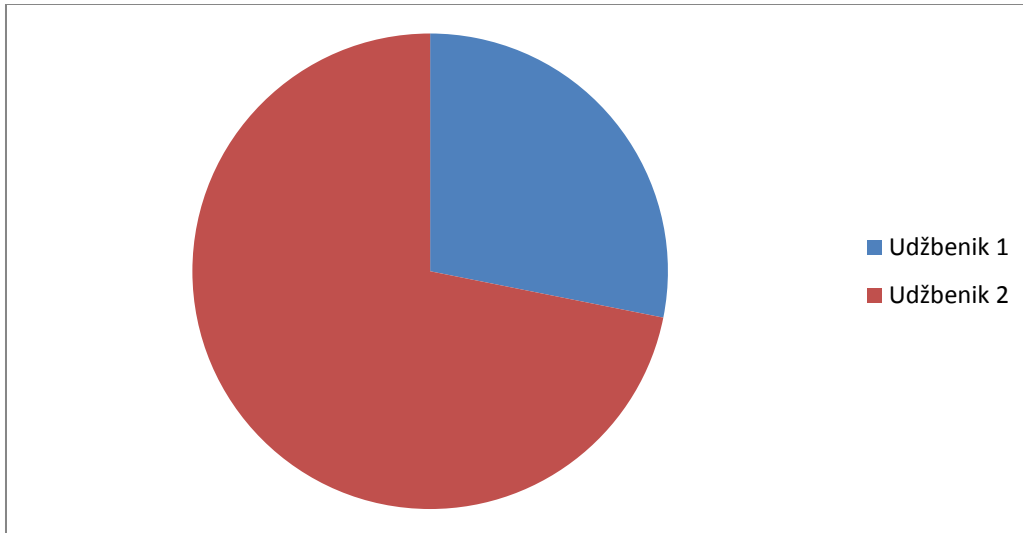
3. Zašto ti je izabrani tvorbeni način najzanimljiviji?

Napomena: Ovdje ću analizirati odgovore na oba pitanja. Kao najzanimljiviji tvorbeni način učenici su izabrali onaj koji im je najlakši. Ono što im je najlakše to im je i najzanimljivije. Ono što im je teže tome ni ne posvećuju pažnju. Nijedan učenik nije izabrao *slaganje* ili *sraganje*, iz razloga što slabo razlikuju složenice i polusloženice. Za sufiksalsnu tvorbu su kazali da im je najzanimljivija, a uz to i najlakša. Sufiksalsnom tvorbom se gradi veliki broj novih riječi koje su učenicima poznate, krenuvši od tvorbe deminutiva, augmentativa, pridjeva. Kod sufiksalsne tvorbe jedini problem učenicima predstavljaju glagoli i za glagole radije biraju prefiksalsnu tvorbu, jer im je ona lakša i poznatija. Smatram da nisu izabrali kao najzanimljiviji, a uz to i najlakši tvorbeni način, prefiksalsnu tvorbu jer pri tvorbi imenica često

susrećemo prefikse stranog porijekla koji su ponekad učenicima nepoznati, na primjer: kvazipjesnik, disharmonija, kontrarevolucija i slično.

4. Pročitaj sadržaj lekcije *Slaganje* iz oba udžbenika i izaberi koji sadržaj ti je jasniji!

5. Navedi razlog/e zašto si izabrao/la taj udžbenik?

Neki od odgovora za izabrani udžbenik 1 su sljedeći:

1. *Biram udžbenik 1 jer mi je razumljiviji.*
2. *Udžbenik 1 nema tabele koje su samo zbunjujuće.*
3. *U izabranom udžbeniku imamo više informacija.*
4. *Ovaj udžbenik ima više sadržaja i jasniji je.*

Neki od odgovora za izabrani udžbenik 2 su sljedeći:

1. *Lekcija je koncizna bez suvišnih informacija, sve što trebamo znati lijepo je objašnjeno bez komplikovanja.*
2. *Lekcija u drugom udžbeniku je preglednija.*
3. *Izabrala sam lekciju iz drugog udžbenika jer je najviše primjera, a na primjerima učimo.*
4. *Mislim da je lekcija bolje urađena u drugom udžbeniku jer u prvom imamo puno informacija koje smo već učili ranije.*

Napomena: Analiziraću odgovore na oba pitanja. Udžbenik 1 je *Naš jezik* (2004), autorice Almire Hadžihrustić i Azre Mujkanović, a udžbenik 2 je *Naš jezik* (2012), autorice Amire Džibrić. Prvi udžbenik je izabralo 9 učenika, a drugi udžbenik 23 učenika. Prema njihovim

odgovorima na sljedeće pitanje možemo uočiti da je većina učenika izabrala udžbenik autorice Amire Džibrić iz razloga što im je sadržaj koncizniji. Drugi udžbenik je izabralo 9 učenika kazujući da pri čitanju lekcije tabele su im zbunjujuće i smatraju da su suvišne, a da im sadržaj prvog udžbenika kazuje više informacija. Te dodatne informacije, prema mojim istraživanjima, bi se odnosile na sadržaj o složenicama o kojima se mnogo više govori u udžbeniku autorica A. Hadžihrustić i A. Mujkanović, nego u udžbeniku autorice I. Džibrić.

6. Riječi mogu nastati i prijelazom iz jedne vrste riječi u drugu vrstu, pri čemu se mijenjaju gramatička obilježja osnovne riječi, ali nema promjene njenog glasovnog sastava. Ova pojava novih riječi naziva se:

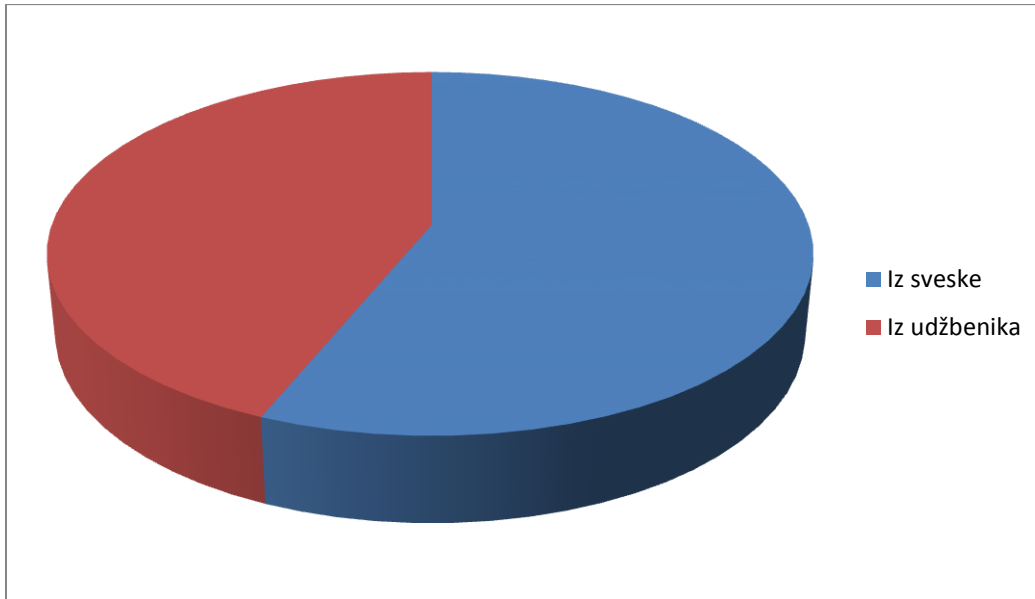
Navedi primjer!

Napomena: Od 32 anketirana učenika njih 7 je odgovorilo na ovo pitanje. Navest ću svih 7 odgovora:

1. *Sufiksalna tvorba; primjer: slon+čić*
2. *Slaganje jer imamo dva korijena, pa mogu biti dvije riječi; primjer: crn-o-kosa*
3. *Sufiksalna;*
4. *Srastanje zato što dvije različite riječi srastu u jednu; primjer: na+vrh (navrh)*
5. *Preobrazba*
6. *Preobrazba; primjer: Lijepo sam joj rekao. Ona je lijepo dijete.*
7. *Preobrazba; primjer: Pojela sam slatko. Sanja je slatka djevojčica. Slatko se nasmijala.*

Napomena: Prema broju odgovora možemo zaključiti da učenici nisu mnogo pažnje posvećivali tvorbi riječi preobrazbom. A prema broju tačnih odgovora uviđamo da je veoma mali broj učenika shvatio proces preobrazbe. Da li procesu preobrazbe nije posvećeno dovoljno pažnje od strane nastavnika ili je učenicima lekcija bila teška za shvatiti, ostaje neriješeno pitanje. Svaka lekcija unutar jedne oblasti je od iste važnosti te stoga svakoj treba pristupati na isti način. Među ovim učenicima trebalo bi sprovesti čas ponavljanja tvorbe riječi, gdje bi se posebna pažnja usmjerila na one dijelove lekcija koji učenicima nisu razumljivi. Proces preobrazbe je teže razumjeti u odnosu na ostale načine tvorbe, a ukoliko su učenici učili iz udžbenika potrebno je pored primjera iz udžbenika dodati nekoliko dodatnih primjera koji će biti objašnjeni od strane nastavnika.

7. Tokom tvog devetogodišnjeg školovanja da li si gradivo iz predmeta Bosanski jezik i književnost više učio/la iz sveske ili iz udžbenika? Obrazloži odgovor!

Neki od ponuđenih odgovora:

- 1. Iz sveske, jer je jednostavnije.*
- 2. Iz udžbenika zato što ima više primjera pa mogu upoređivati.*
- 3. Kada smo radili glasovne promjene u 8. Razredu tada sam najviše koristio udžbenik, a kada smo radili rečenicu nisam nikako koristio jer ništa mi nije bilo jasno u našem jeziku*
- 4. Uvijek učim samo iz sveske, jer u svesci je zapisano sve što mi je potrebno.*
- 5. Udžbenik mi je mnogo pomogao kad učim kod kuće, pogotovo kad smo radili tvorbu i pravopis. U svesku zapišemo neke primjere, ali su definicije većinom u udžbeniku.*

Napomena: Odgovore sam prenosila doslovno i ovdje možemo uočiti pravopisnu grešku – *Naš jezik*, kao naziv udžbenika se piše velikim početnim slovom. Od 32 učenika njih 14 su kazali da su gradivo iz maternjeg jezika tokom cjelokupnog osnovnog školovanja više učili samo iz sveske, dok preostalih 18 se izjasnilo da su više koristili udžbenik. Gradivo maternjeg jezika iziskuje upotrebu i sveske i knjige. Nastavnik tokom časa izdvaja najbitniji sadržaj iz udžbenika i objašnjava učenicima. Bez nastavnikovog objašnjenja učenici ne mogu razumjeti sadržaj lekcije, ali isto tako bez samostalnog rada pomoću sadržaja iz knjige ne mogu potpuno

savladati gradivo. Time uviđamo povezanost između nastavnika, udžbenika i učenika tokom cjelokupnog obrazovanja.

6.4.7. Pisana priprema nastavnika za realizaciju nastavnog časa iz bosanskog, srpskog, hrvatskog jezika i književnosti

Predmet: Bosanski/ Hrvatski/ Srpski jezik i književnost naroda BiH

Razred i odjeljenje : IX-b

Nastavno područje: Gramatika

Nastavna tema: Tvorba riječi

Nastavna jedinica: Prefiksarno-sufiksarna tvorba

Oblici nastavnog rada: frontalni, individualni, rad u grupi

Nastavne metode: monološka, dijaloška, grupna, demonstrativna, rad na tekstu

Nastavna sredstva i pomagala: udžbenik, tabla, kreda, nastavni listići, vježba kroz kviz

Nastavne strategije: odgojne - strategija egzistencije (ostvarena kroz stimulaciju)

- strategija socijalizacije (ostvarena kroz dijalog i diskusiju)

obrazovne – strategija poučavanja

-strategija vježbanja

Ciljevi i zadaci nastavnog časa

Cilj nastavnog časa: Usvajanje novog znanja

Zadaci:

- **Obrazovni:** upoznavanje učenika s novom nastavnom jedinicom; ponavljanje ranije stečenog znanja iz oblasti gramatike;
- **Funkcionalni:** razvijanje logičke i apstraktne sposobnosti zapažanja, poređenja te rad na učeničkoj aktivnosti i sposobnosti za rad na pripremljenu temu;
- **Odgojni:** stvaranje pozitivnih odnosa prema određenoj građi; razvijanje učeničke zainteresovanosti za rad u paru i grupama.

- **Nastavni izvori:** gramatika

Literatura:

- Džibrić, Amira, Naš jezik, Bosanska riječ, Tuzla, 2012.
- Hadžihrustić, Almira; Mujkanović, Azra, *Naš jezik*, Bosanska riječ, Tuzla, 2004.
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid, Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.

Tok nastavnog časa

Uvodni dio (5 minuta)

U uvodnom dijelu časa ponavljam s učenicima prethodno stečeno znanje.

Šta je tvorba riječi?

Očekivani odgovor: *Tvorba riječi je proces nastajanja novih riječi od jedne ili više riječi.*

U sljedećim primjerima odredite kojem tvorbenom načinu pripadaju sljedeći primjeri:

prozorčić, potpredsjednik, pomagati, duguljast, prelijep.

Očekivani odgovor: *prozorčić – sufiksalna tvorba; potpredsjednik – prefiksalna tvorba; pomagati – sufiksalna tvorba; duguljast – sufiksalna tvorba; prelijep – prefiksalna tvorba.*

Na tabli pišem sljedeći primjer: međugradski. Od učenika tražim da odrede korijen riječi i afikse.

Očekivani odgovor: *među-grad-sk-i.*

Dolazimo do zajedničkog zaključka da se u ovome primjeru nalazi i prefiks i sufiks, što bi značilo da je riječ o prefiksarno-sufiksnoj tvorbi.

Nakon zaključka pišem naslov lekcije na tablu.

Glavni dio časa (25 minuta)

Pripremila sam prezentaciju kako bi me učenici lakše pratili.

Slajd 1

Prefiksalna tvorba riječi je ona u kojoj nova riječ nastaje dodavanjem prefiksa i sufiksa na korijen riječi. Primjer: nizbrdica

prefiks (niz) – korijen (brd) – sufiks (ica)

Prefiksarno-sufiksarnom tvorbom nastaju imenice, pridjevi, glagoli i prilozi.

Slajd 2

U prefiksarno-sufiksarnoj tvorbi imenica sudjeluje nekoliko prefiksa (do-, bez-, niz-, nad-, o-, pod-) i veći broj sufiksa (-ar, -aš, -bina, -ica, -nik, -ina, -vica): beznade, dovratak, narukvica, nizbrdica, podlaktica i slično.

Slajd 3

U prefiksarno-sufiksarnoj tvorbi pridjeva sudjeluje nekoliko prefiksa (do-, izvan-, ispod-, iza-, niz-, pod-, poslije-, uz-, za- i slično) i najčešći sufiksi (-a(n), -ni, -ski): doušni, izvanškolski, podzemni, međugradski, nadgrobni i drugi.

Slajd 4

U prefiksarno sufiksarnoj tvorbi glagola susrećemo prefikse o-, ob, po-, pod-, pre-, u- i sufikse –a(ti), -i(ti), -je(ti), -nu(ti): ogluhnuti, opametiti, poletjeti, pretrčati, obznaniti.

Slajd 5

U prefiksarno-sufiksarnoj tvorbi priloga sudjeluju različiti prijedložno-padežni izrazi (prijedlog + imenica; u tvorbenom procesu prijedlog postaje prefiks, npr.: na glavi+ce →naglavce) i sufiksi –ce, -ice, -ke, -uške: nizbrdice, pobočke, potrbuške i drugi.

Napomena: Nakon svakog slajda učenici bi trebali dati i po nekoliko svojih primjera.

Završni dio časa (15 minuta)

Dijelim učenicima listiće sa tekstom koji trebaju pročitati:

U našoj pomalenoj mahali žive ljudi najrazličitijih zanimanja. Dolje, u najskučenijem dijelu mahalice presjedi po cijeli dan Mujo bravar, prebirajući po svojim seoskim ključaonicama. Do njega, buregdžija Avdo, danonoćno peče bureke. Pored moje zgrade nalazi se mala radnja sa nakitom: narukvice, naušnice, prstenčići, razne mašnice i ukosnice. Kraj te radnje je prošle godine stolar Huse otvorio radionicu. Dolaze mu ljudi i iz najudaljenijih dijelova zemlje. I mi

smo mu odnijeli bratov krevetić da popravi uzglavlje. Djeca ne vole Husu, kažu da je bezosjećajan. Najdraže lice je krojačica Sena. Njena krojačka radnja nalazi se u mojoj zgradi. Često jos svrati besposličarka Mirna, ali Sena joj uvijek besplatno zakrpi natkoljenice i priglavke.

Ispod teksta se nalaze zadaci:

1. Izdvojiti sve imenice, glagole, pridjeve i priloge.
2. Odrediti kojem tvorbenom načinu pripadaju izdvojene vrste riječi.
3. Za svaki izdvojeni primjer dodati još jednu riječ koristeći se drugim prefiksom ili sufiksom (paziti da novonastala riječ pripada istoj vrsti riječi).
4. Posebno izdvojiti riječi koje pripadaju prefiksno-sufiksnoj tvorbi.
5. Za primjere prefiksno-sufiksne tvorbe odrediti prefiks, korijen riječi i sufiks.

Domaći zadatak:

Napisati svoj tekst (ne manje od 5 složenih rečenica) koji će sadržavati primjere prefiksno-sufiksne tvorbe. Ispod teksta izdvojiti primjere i objasniti proces tvorbe.

Napomena: Učenica sa poteškoćama u razvoju čita i piše sva slova. Razumije pročitano. Iz tog razloga sam zadržala isti tekst, ali njen zadatak je da zajedno sa asistenticom izdvoji sve riječi koje završavaju na sufiks *-ica* i *-ice* (navodim i sufiks *-ice*, jer učenica ne bi razumjela kada bih joj objasnila da je to sufiks *-ica*, samo u drugom padežnom obliku ili u obliku množine).

7. Zaključak

Cilj ovog rada je bio analizirati udžbenike i priručnike u nastavi maternjeg jezika. Za svoju analizu koristila sam različita izdanja udžbenika *Nášeg jezika*, od šestog do devetog razreda osnovne škole. Sadržaj jednog udžbenika poredila sam sa sadržajem drugog udžbenika, pri tom osvrnuvši se na *Gramatiku* i priručnike za nastavu maternjeg jezika. Metode koje sam koristila su sljedeće: metoda analize i sinteze, metoda deskripcije, metoda dokazivanja i opovrgavanja, metoda promatranja, metoda anketiranja i komparativna metoda. S obzirom da je moj zadatak bio da analiziram udžbenike u nastavi maternjeg jezika razumljivo je da sam najviše koristila komparativnu metodu. Unutar udžbenika pronašla sam mnoge sličnosti i različitosti, zavisno od lekcije o kojoj se govori. Kada govorim o sličnostima, mislim na sadržaje lekcija. Ukoliko je tačno određeno šta se piše velikim slovom ili šta je tvorba riječi, onda se sadržaj jednog udžbenika ne može mnogo razlikovati od sadržaja drugog. Ono u čemu jeste razlika, po pitanju sadržaja, jeste to da su se neke od autorica opširnije bavile nekom problematikom, dok su neke izložile samo najbitnije stavke. I jedno i drugo ima svoje pozitivne i negative strane. Opširnije se baviti nekom temom znači učenicima ponuditi neke od informacija i pojmova za koje ranije nisu čuli, a koje se tiču teme o kojoj se govori. O tome sam najviše govorila pri poređenju udžbenika za osmi razred, autorica Z. Zekić i A. Hadžihrustić. Koliko će se ponuditi informaciju unutar udžbenika svakako zavisi i od uzrasta – ne može se, na primjer, o rečenici na isti način govoriti u udžbeniku za šesti razred (kada se prema planu i radi uvod u rečenicu) i u udžbeniku za osmi razred (kada se radi detaljna analiza višestrukosloženih rečenica).

Kada sam se bavila analizom metodičkog auditorija navodila sam veliki broj zadataka koje sam pronalazila u udžbenicima. Svaka od autorica imala je svoj način provjere znanja koji je ponekad bio sličan zadacima i drugih autorica, a ponekad se znatno razlikovao. Uglavnom, svaki vid provjere je bolji, nego potpuno izostavljanje zadataka za samostalan rad učenika. Vježbeni i provjerbeni tekstovi su od velikog značaja. Učenici mogu razumjeti lekciju o kojoj nastavnik govori, međutim naučenost slijedi tek nakon samostalnog rada i samostalne provjere.

Ilustrovanost udžbenika je od posebnog značaja za učenike osnovne škole, pogotovo za niže razrede. Sve ono što im privuče pažnju na tome se i zadrže, tako da su se autorice potrudile da ilustracije ne nedostaju – štaviše, u nekim slučajevima ih je bilo i previše. Dobro osmišljene ilustracije su pozitivna strana udžbenika, međutim pretjeranost sa ilustracijama nerijetko

zamjenjuje sadržaj lekcije, što predstavlja negativnu stranu udžbenika, pogotovo za više razrede.

Nakon analize udžbenika posvetila sam se anketiraju učenika. Zanimalo me, prvenstveno, kakvo mišljenje imaju učenici o udžbenicima koje koriste, a onda i koliko poznaju materiju o kojoj se govori u tim udžbenicima. Iznenadio me podatak da veoma mali broj učenika koristi udžbenik u svom procesu učenja.

Kao završni dio, poslije svake oblasti nekog razreda, pisala sam metodičke pripreme nastavnika za čas. Smatram da je u dobro odrađenoj pripremi pola od uspješno odrađenog časa. Međutim, sa pripremom ne treba pretjerivati. Najbitnije je znanje nastavnika i način na koji će nastavnik to znanje prenijeti učeniku, ali i način na koji će to znanje provjeriti kod učenika. Časovi gramatike i pravopisa se znatno razlikuju od časova književnosti. Književnost je često imaginarna i nastavnik ima slobodu mišljenja, međutim časovi jezika iziskuju više pripremljenosti i samim time više zadataka koji će zauzeti najveći dio pripreme za čas.

Na kraju rada zaključila sam da bi se trebala uraditi reforma udžbenika kako bi se nadomjestili nedostaci o kojima sam govorila – lekcije bi trebale biti konciznije i ispunjene većim brojem zadataka, a manjim brojem ilustracija, jer za učenika je mnogo bitnija svrha onoga što piše u udžbeniku, nego izgled tog udžbenika. Također, u udžbenike bi se trebao dodati i sadržaj za učenike sa poteškoćama u razvoju. Na taj način pomoglo bi se nastavniku, asistentu i učeniku da se čas uspješno osmisli i uspješno realizira.

Literatura:

1. Dimitrijević, Radmilo, *Nastava maternjeg jezika i književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1955.
2. Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za 6. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009.
3. Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009.
4. Džibrić, Amira, *Naš jezik za 9. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2012.
5. Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 1999.
6. Hadžihrustić Almira, Mujkanović Azra, *Naš jezik za 8. razred osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2004.
7. Hadžihrustić, Almira, *Bosanski jezik – udžbenik za 8. razred devetogodišnje osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2011.
8. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
9. Malić Josip, *Koncepcija savremenog udžbenika*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
10. Palić, Ismail, Omerović, Mirela, *Bosanski jezik i komunikacija u nastavnoj praksi*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2023.
11. Pavličević-Franić, Dunja, *Komunikacijom do gramatike*, Alfa, Zagreb, 2005.
12. Prokić, Bogoljub, *Prilozi teoriji udžbenika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1984.
13. Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
14. Simić, Kojo, *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet, Brčko, 2015.
15. Stevanović, Marko, *Didaktika*, R & S, Tuzla, 1998.
16. Šimleša, Pero, *Metodika elementarne nastave materinskog jezika i matematike*, Pedagoško-književni izbor, Zagreb, 1967.
17. Šipka, Milan, *Kultura govora*, Institut za jezik, Sarajevo, 2014.
18. Težak, Stjepko, *Gramatika u osnovnoj školi: Školska knjiga*, Zagreb, 1980.
19. Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
20. Vajzović Hanka; Čatović, Mensura, *Bosanski jezik – udžbenik za osmi razred osnovne škole*, Mladinska knjiga, Sarajevo, 1994.

21. Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Čitanka, udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole*, NAM Tuzla i Vrijeme Zenica, 2010.
22. Verlašević, Azra; Alić, Vesna, *Naš jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Tuzla, Zenica, 2010.
23. Visinko, Karol, *Diktat u nastavnoj teoriji i praksi*, Profil Klet, 2016.
24. Vučenov, Nikola, *Prilozi teoriji udžbenika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1984.
25. Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 6. razred osnovne škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2004.
26. Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 7. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2011.
27. Zekić, Zdravka, *Naš jezik za 8. razred osnovne devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2011.